Dr RUDOLF HORVAT

HRVATSKI PREPOROD U DALMACIJI

DR RUDOLF HORVAT

HRVATSKI PREPOROD U DALMACIJI

JERONIMSKA KNJIŽNICA
UREĐUJE DR JOSIP ANDRIĆ
IZDAJE HRV. KNJIŽ. DRUŠTVO SV. JERONIMA
KNJIGA ČETIRISTA PEDESET PRVA

IZDANO MEĐU IZVANREDNIM JERONIMSKIM IZDANJIMA ZA GODINU GOSPODNJU 1935.

TISKARA NARODNE PROSVJETE, ZAGREB, TRENKOVA 1

UVOD

Kad je francuski general Napoleon Bonaparte u proljeće godine 1797. iz Italije napredovao prema Beču, prisilio je tadanjeg austrijskog cara Franju 7. travnja 1797. na primirje u Ljubnu (Leobenu). Tim je primirjem uplašeni Franjo odstupio francuskoj republici svoje zemlje Belgiju i Lombardiju u zamjenu za mletačku republiku, koju je ukinuo moćni Napoleon.

Prije nego je to bilo potvrđeno konačnim mirom u Campo Formio (17. listopada 1797.), zaposjedne general Petar Rukavina (od 29. lipnja do 20. rujna 1797.) bez kapi krvi cijelu Dalmaciju, koja je pripadala mletačkoj republici. U Hrvatskoj zavlada veliko veselje, što je Dalmacija iza gotovo 4 stoljeća opet došla pod vlast kralja hrvatskoga. Iz Dalmacije pođe odmah u Beč deputacija, koja zamoli cara i kralja Franju, neka Dalmaciju pripoji Hrvatskoj. Ipak je bečki dvor 1. siječnja 1798. u Zadru uredio posebnu političku oblast za Dalmaciju.

Napoleon je 20. svibnja 1804. postao francuski car. Mirom u Požunu 26. prosinca 1805. prisili on cara i kralja Franju, da mu odstupi mletačku republiku, pa time i Dalmaciju. Napoleonu je smetala malena, ali nezavisna hrvatska republika Dubrovnik, koja rastavlja Dalmaciju u dvije česti. Zato po Napoleonovu nalogu uđe francuski general Aleksandar Lauriston 27. svibnja 1806. prijevarom u Dubrovnik. Tjedan dana iza toga skine Lauriston sa gradskih zidina zastavu sv. Blaža, zaštitnika dubrovačke republike, te razvije francuski stijeg. Otada je i Dubrovnik dio Dalmacije.

Hrvatski je narod žalio za gubitkom Dalmacije. Hrvatski sabor u Zagrebu, koji je 7. ožujka 1807. izabrao svoje „nuncije" (poslanike) za ugarsko-hrvatski zajednički sabor u Požunu, dao im je ovu „instrukciju" (uputu) o radu na saboru: Ako bi kralj opet jednom stekao Dalmaciju, neka ga zamole, da „tu saveznu kraljevinu — otrgnutu od banske vlasti — opet njoj podvrgne".

Iza Napoleonove propasti dosudio je bečki kongres caru i kralju Franji 20. studenoga 1815. Dalmaciju s Dubrovnikom i s Bokom Kotorskom. Bečki je dvor tada, umjesto da cijelu Dalmaciju pripoji Hrvatskoj, učinio iz nje posebnu austrijsku pokrajinu, kojom je upravljao carski general u Zadru. Tamo bijaše i sjedište pokrajinske vlade, kod koje se nije uredovalo hrvatskim nego talijanskim jezikom.

Hrvatski je narod (počevši od godine 1790., a osobito iza godine 1825.) vodio tešku političku borbu s mnogo jačim i brojnijim madžarskim narodom, koji htjede madžarizirati Hrvatsku. Ipak Hrvati ni u najljućoj borbi ne prestaju misliti na to, kako će Hrvatskoj i Slavoniji pripojiti Dalmaciju, tu kolijevku stare hrvatske države. Dalmacije ne zaboravlja niti stari Janko grof Drašković, koji je na jesen godine 1832. u Karlovcu tiskom izdao prvu hrvatsku političku knjižicu: „Disertacija iliti razgovor, darovan poklisarom (nuncijima) zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših, na buduću dietu (sabor) ugarsku odaslanem." U toj knjižici veli Drašković: „Uzdajte se, da će se opet s nama sjediniti Dalmacija, kako je nekoć bila." A hrvatski sabor, koji je 11. studenoga 1832. izabrao svoje poslanike za državni sabor u Požunu, daje im uputu, neka prije svega traže, da se obnovi stari ugled i moć banske vlasti, pod koju treba da dođu Krajina i Dalmacija; kad se tako Hrvatska poveća, onda će u smislu zakonskoga članka 58. od godine 1790. opet urediti posebno svoje hrvatsko namjesništvo (t. j. zemaljsku vladu), kakvo je Hrvatska imala za kraljice Marije Terezije od godine 1767. do godine 1779.

Borba Hrvata s madžarskim političarima nastavila se i dalje. Ona je vrhunac postigla godine 1848., kad je za hrvatskoga bana 23. ožujka postavljen Josip barun Jelačić. On se hrvatskomu narodu 19. travnja 1848. predstavio posebnim proglasom, u kome veli također ovo: „Ja sam od Njegova Veličanstva kralja imenovan također banom Dalmacije. Zato se od pravednosti kralja našega tvrdo nadam, da ovo imenovanje ne će ostati kod samoga naslova." Tu je očito ban Jelačić ciljao na „želje hrvatskoga naroda", što ih je kralju Ferdinandu podnijela prva hrvatska politička skupština, održana 25. ožujka 1848. u Zagrebu (u dvorani Hrvatskoga Doma). Među spomenutim „željama" stavlja se na prvo mjesto cjelokupnost hrvatskoga kraljevstva, koje imaju sastavljati:

Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Vojna Krajina, Rijeka i zapadni dio Istre.

U Zagrebu se 6. lipnja 1848. sastao hrvatski sabor, koji je već u prvoj sjednici primio prijedlog Ivana Kukuljevića: neka se kralj zamoli, da banu Jelačiću podijeli također vlast nad vojskom u Dalmaciji. Isti je sabor podnio kralju predstavku, u kojoj traži sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.

U isto doba je među Hrvatima i Srbima u Dalmaciji nastao pokret za sjedinjenjem ove zemlje s Hrvatskom. Dalmatinci su doznali, da će ban Jelačić obići južnu Hrvatsku, koju je činila t. zv. gornja ili hrvatska Krajina. Da pokažu svoje osjećaje, odlučiše dalmatinski rodoljubi da se tom prigodom poklone banu hrvatskom. Jelačić je 13. kolovoza 1848. otišao iz Zagreba, te je redomice obišao Petrinju, Glinu, Maljevac, Slunj, Lađevac, i Rakovicu. Već 17. kolovoza dospije ban u Gospić. Velika deputacija Dalmatinaca pohitila je iz Obrovca preko Velebita prema Gospiću, da pozdravi bana Jelačića. U Gospić stiže 18. kolovoza, ali prekasno, jer se Jelačić — ne znajući za dolazak Dalmatinaca — 5 sati prije toga zaputio u Otočac, odakle se preko Ogulina, Karlovca i Jastrebarskoga 20. kolovoza vratio u Zagreb.[1]

Novi car i kralj Franjo Josip imenovao je bana Jelačića 2. prosinca 1848. gubernatorom Rijeke i Dalmacije. Tako je Dalmacija iza dugog vremena opet došla pod vlast bana hrvatskoga. Zato „bansko vijeće" (t. j. tadašnja hrvatska zemaljska vlada) pohiti u Beč, gdje pod predsjedanjem bana Jelačića izradi adresu (pismo), u kojoj se novomu kralju izrazuje zahvalnost, vjernost i privrženost.

O sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom govori i „oktroirani ustav", što ga je car i kralj Franjo Josip objelodanio 4. ožujka 1849., i to ovako: „Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji uzdržat će se posebne uredbe u potpunoj nezavisnosti njihovoj od kraljevine Ugarske. Sa zemaljskim saborom ovih kraljevina dogovarat će se dalmatinski poslanici — posredovanjem izvršujuće državne vlasti — o uvjetima združenja (Dalmacije) s rečenim kraljevinama, te će rezultat podnijeti caru na potvrdu." Kad je

[1] Ugledni predstavnici svih općina i mjesta Boke Kotorske dođoše po dogovoru 13. lipnja 1848. u Prčanj. Tu su u dvorištu franjevačkoga samostana održali skupštinu, u kojoj se jednoglasno izjaviše za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.

na jesen godine 1849. u Kotor došao ban Jelačić, cijela mu je Boka priredila srdačan doček.

Kralj je Hrvatima u svome otpisu od 7. travnja 1850. zahvalio „za njihovu toli sjajno posvjedočenu vjernost i privrženost, za njihovu hrabru postojanost i za neizmjerne žrtve, dragovoljno prinesene za dobro države" (prigodom rata s Talijanima i s Madžarima godine 1848. i 1849.). U tome otpisu, koji je potpisalo svih 8 austrijskih državnih ministara, kaže kralj o Dalmaciji ovako:

„Naša je volja, da o priklopljenju Dalmacije kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, te o uvjetima istoga priklopljenja vijećaju po § 73. državnog (oktroiranog, nametnutog) ustava poslanici Dalmacije i zemaljski sabor Hrvatske i Slavonije, i to posredovanjem izvršujuće vlasti, pa da se posljedak podnese carskomu našemu potvrđenju."

Uzalud se Hrvati nadahu, da će naskoro doći do tih pregovora između dalmatinskih poslanika i sabora hrvatskoga. Kralj je 31. prosinca 1851. potpisao patenat (odluku), kojim se ukida državni oktroirani ustav od 4. ožujka 1849. Odsada je bečki dvor vladao posve samovoljno (apsolutno) u cijeloj habsburškoj monarkiji. Po Aleksandru Bachu, ministru unutrašnjih posala, dobilo je to razdoblje ime „Bachov apsolutizam". Cijelu su državu davili kruti centralizam i nesnosna cenzura. Hrvati u Hrvatskoj i Slavoniji stradahu od germanizacije njemačkih i ponijemčenih činovnika. U isto doba je Hrvate u Dalmaciji tištio talijanski jezik, jer su tamošnji činovnici bili gotovo sami Talijani, većinom iz — tada još austrijskih pokrajina — Lombardije i Venecije u sjevernoj Italiji.

GODINA 1860.

Sredinom 19. stoljeća počeo je dozrijevati narodni pokret Talijana za oslobođenjem i ujedinjenjem Italije. Tu je zadaću preuzeo i proveo sardinski kralj Viktor Emanuel II., koji je vladao također u Piemontu i u Savoji. Njega je pomagao daroviti ministar Cavour (Kavur), koji je glavni grad Turin učinio utočištem talijanskih i madžarskih bjegunaca iz habsburške monarkije. Cavour obeća francuskom caru Napoleonu III., da će Francuskoj odstupiti Savoju, ako kralju Viktoru Emanuelu II. pomogne Austrijance otjerati iz Italije. Napoleon pristade na to. Tako dođe 30. travnja 1859. do rata u Lombardiji. Francuzi i Piemontezi prisile nesposobnog austrijskoga generala Đulaja na uzmak, a nato ga Napoleon 4. lipnja potuče kod Magente. Uzalud je sada vrhovno zapovjedništvo nad velikom austrijskom vojskom (220.000 ljudi) preuzeo sam car i kralj Franjo Josip. On bude 24. lipnja potučen u krvavoj bici kod Solferina, gdje pogibe 28.000 ljudi. Mirom u Zürichu 10. studenoga 1859. morade Austrija cijelu Lombardiju (osim Mantove i Peschiere) odstupiti Napoleonu, koji ju dade kralju sardinskomu u zamjenu za Nizzu i Savoju.

Poraz u Italiji uvjerio je Franju Josipa, da se krutim apsolutizmom ne može uspješno vladati. Zato je manifestom (proglasom) od 15. srpnja 1859. javio, da želi promijeniti upravno zakonodavstvo. Mjesto parlamenta imala je habsburška monarkija od 14. travnja 1851. t. zv. „carevinsko vijeće". Ono se sastojalo od carskih odabranika, koji će tobože svojim savjetom pomagati ministarstvu kod stvaranja naredaba (mjesto zakona), a zapravo su ministri opet radili po svojoj i carevoj volji.

Franjo Josip je 5. ožujka 1860. objavio, da će „carevinsko vijeće" pomnožati s 38 novih članova. Imenovao je zaista nove vijećnike. Iz Hrvatske je imenovan Ambroz vitez Vranicani, iz Slavonije đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, a iz Dalmacije veleposjednik Franjo knez Borelli.

Vranicani je 25. rujna 1860. na sjednici toga „proširenoga carevinskoga vijeća" upozorio na potrebu, da se Hrvatskoj pripoji Dalmacija, i to onim putem, koji je označen u kraljevu otpisu od 7. travnja 1850. Sutradan je na tu Vranicanijevu želju rekao knez Borelli: „Neka znadu svi slavenski puci," veli Borelli, „da velika većina Dalmatinaca ljubi svoju braću jugoslavensku." U Dalmaciji doduše vlada talijanska prosvjeta, ali Borelli priznaje, da tamo imade kud i kamo više Slavena, nego li Talijana. Ipak još nije vrijeme, da se Dalmacija pridruži Hrvatskoj. Borelli dapače Hrvatskoj odriče pravo na Dalmaciju. Ona treba da ostane „autonomna krunovina" carstva austrijskoga.

Protiv toga ustade odmah biskup Strossmayer. Lako mu bijaše iz povijesti dokazati, da je Dalmacija pripadala hrvatskom kraljevstvu. Mlečani su Dalmaciju oteli nešto novcem, a nešto silom i lukavštinom. Ali time nije propalo hrvatsko pravo na Dalmaciju. „Nikada se hrvatski i slavonski banovi nijesu nazivali drukčije, nego: Bani Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae (Banovi Hrvatske, Slavonije i Dalmacije). Strossmayer predviđa, da će naredni dalmatinski sabor zauzeti stanovište protiv sjedinjenja s Hrvatskom i Slavonijom. No to će biti zato, što kod izbora za dalmatinski zemaljski sabor ima 15.000 Talijana u gradovima više prava, nego li 400.000 Hrvata, koji stanuju većinom po selima dalmatinskim.

„Listopadskom diplomom" vratio je car i kralj Franjo Josip 20. listopada 1860. svojim narodima ustav, a ukinuo je devetgodišnji apsolutizam. Sve krunovine dobit će svoje sabore. O zajedničkim poslovima za cijelu monarkiju raspravljat će „carevinsko vijeće" u Beču.

Hrvatski se rodoljubi radovahu budućem saboru hrvatskomu. Prije sabora sastade se 26. studenoga 1860. u Zagrebu t. zv. „banska konferencija". To je vijeće, u koje je hrvatski ban Josip barun Šokčević pozvao 55 uglednih osoba iz Hrvatske i Slavonije. Uz biskupa Strossmayera dođoše na konferenciju hrvatski književnici: Ivan Kukuljević, Ivan Mažuranić, Ljudevit Vukotinović, te poznati već političari: Metel barun Ožegović, Herman Bužan, Ambroz Vranicani, Julije grof Janković, Josip Bunjevac, Avelin Čepulić, Franjo Lovrić, Đuro Crnadak, Naum Mallin i drugi.

Na prijedlog grofa Jankovića zaključila je „banska konferencija", neka se odmah u Beč pošalje deputacija, koja će kralju podastrijeti želje naroda hrvatskoga. Druga

točka predstavke, koju je u tu svrhu sastavio Ivan Mažuranić, glasi ovako: Neka se Hrvatskoj i Slavoniji pripoji cijela Dalmacija, a od Istre: kvarnerski otoci (Krk, Cres i Lošinj) i tri istarska — od starine hrvatska — kotara: Volovsko, Labin i Novigrad ili Podgrad. Te zemlje neka budu po svojim zastupnicima zastupane već na budućem saboru hrvatskom.

Kralj je hrvatsku deputaciju, koju je u Beč predveo ban Šokčević, primio 2. prosinca 1860. Već 5. prosinca odgovara kralj na predstavku „banske konferencije". On pristaje na to, da se u državnom ministarstvu postojeći odjel za Hrvatsku i Slavoniju izluči i uredi kao samostalan privremeni „dvorski dikasterij". Ta će oblast „obuhvatati tri grane državne uprave, naime: unutarnje, pravosudne i bogoštovno-nastavne poslove". Kralj je pripravan, da Hrvatskoj pripoji Dalmaciju. U tu svrhu „naređuje, da se na bansku konferenciju pozovu također poslanici iz Dalmacije", da se sporazumno riješi pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.

Banska konferencija u Zagrebu upravila je Dalmatincima 19. prosinca 1860. ovaj proglas:

Braćo Dalmatinci!

Njegovo Veličanstvo, naš milostivi vladar i kralj Franjo Josip I., blagoizvolio je svojim najvišim ručnim pismom od 5. prosinca o. g. na molbu naše banske konferencije, sabrane u gradu Zagrebu, riješiti: da se u obziru (pogledu) ponovljenja staroga saveza kraljevine Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom učine potrebne naredbe, i da se u svrhu potankog pretresivanja i svestrano zadovoljujućega uređenja ovoga pitanja sastanu odaslanici iz kraljevine Dalmacije na raspravljanje toga pitanja s banskom konferencijom. Blagi naš vladar izjavi dapače i to: da je on priklon pristati na želje onih, kojima je stalo do rečenoga združenja i saveza.

Dalmatinci, braćo jednokrvna! Vi znate, da je narod vaš i naš — onamo preko Velebita i ovamo za Velebitom — jedan te isti. Vi znate, da smo negda duga i slavnija za nas stoljeća zajedno živjeli pod jednim vladarom, jednim zakonom, jednim običajem. Zajedno smo odbijali i tursku silu braneći druge narode i zemlje evropske od poplavice tiranstva azijatskog i poganskog. Vi znate i to, — kao što i mi znamo, — što je razdružilo narod naš jedne krvi, jednog jezika, jednakih običaja, jednake prošlosti, jednakih težnja i nada. Znate, što je raskinulo općenitu našu zemlju, koju ne dijele ni mora ni rijeke ni granice inostranih carstva, već je stapaju i vežu po Božjoj Providnosti — visoke gore i planine, u kojima rastu drva za brodove vašega mora i junačke mišice za dušmane i vaše i naše.

Nije nas razdvojila međusobna mržnja ni svađa, jer se ni oci ni pradjedovi naši među sobom nikada krvarili nijesu. Nije nas razdvojila jednostrana potrepština i korist, jer kako mi trebamo od vas mora i mornara, tako i vi od nas trebate šuma i polja, i ratara i vojnika. Tuđa nas je ruka i korist rascijepila; tuđa glava, lukavost i težnja djecu jedne majke razdružila. Srodnu je zemlju od zemlje raskinula i pokopala svu narodnu sreću, koja samo u narodnoj slozi i jedinstvu može cvasti i napredovati.

Dalmatinci, jednokrvna braćo! Nakon dugih stoljeća evo prilike, da se susjedni naš narod u svakom obziru bliže primakne i što krepkije može — sveže. Vi ste negda jaki bili trgovinom na moru, jaki umom i duhom kod kuće. Dalmacija porodi slavnih državnika, svećenika, učenjaka, umjetnika, vojnika i mornara, koji su bili dika i ponos vaše i naše zemlje. Ali vrijeme vas je oslabilo, te vi izgubiste mnogo od snage i sile svoje. Treba vam dakle potpore i pomoći u svakoj struci. A tko može srdačnije — ne gledeći svoju korist — dati tu pomoć i potporu, nego rođeni brat svome bratu? Mi smo pripravni potpomoći vas sa svima silama svojim. Uzdajemo se u vašu plemenitu ćud, da i vi nas potpomognete po mogućnosti vašoj. Vaša zemlja — kršna ali krasna Dalmacija — majka je naroda našega, zipka (kolijevka) slave naše, najslavnije čedo narodnoga duha našega! Mi na to nikada ne ćemo zaboraviti.

Daleko budi od nas — u obziru novoga sjedinjenja — svaka sebična korist. Mi ne želimo dirati u vaše slobode i običaje i samoupravu (autonomiju). Svakom je svoje drago, pa u to ne smije dirati ni brat, ako želi sačuvati bratimsku ljubav.

Daleko budi od nas misao: narinuti vam naše običaje, naše zakone ili naše ljude kao činovnike i gospodare. Niti nam je ikada na um palo: staviti vas pod vojnu upravu, pod kojom se nalazi neka strana naroda našega ispod Velebita. (Tu se misli Krajina). Mi jedino želimo, da i Dalmacija natrag dobije stari svoj ustav i stare svoje slobode, jednake vašima; da unaprijed zajednički vijećamo o zajedničkim potrepštinama našim; da zajedno budemo jači u našim zahtijevanjima, te u svim onim poduzećima, koja jednako koriste vašoj i našoj zemlji. Jednom riječju: mi želimo da složnim duhom i umom ojačamo naš narod za moći postići veće općenite koristi i veće uspjehe u svakom blagostanju.

Ali i vi, braćo i susjedi talijanskoga podrijetla, koji Dalmaciju zovete svojom domovinom, ne gledajte u nama Hrvatima neprijatelje svoje! Nije ni izdaleka želja naša: dirati u jezik vaš, u običaje vaše, u prava vaša, u ustanove vaše. Nama su sveta slobodna prava n a š a; sveta nam moraju biti i v a š a! Mi vas smatramo za blage posrednike među slovinskim narodom našim i umnom Italijom, kojoj naše i dalmatinsko Primorje ima zahvaliti mnogo dobra. Dok je naš narod po granicama turskim sve sile svoje gubio u krvavim ratovima, vi ste nam pomagali u primorskim gradovima među narodom našim rasplođivati umne darove mira sretnijih zemalja. Vi ste među nama posijali mnogo dobra sjemena, i mi vam za to blagodarimo, jer

Slovinac nije viknuo biti neblagodaran. Mi visoko cijenimo poetični jezik Dantea i Petrarke, Tassa i Ariosta, kao što ga i vi ljubite. Ali ujedno držimo za svetu dužnost — po primjeru vašega naroda — i svoj milozvučan jezik uzvisiti do iste cijene i stepena izobraženosti, na kojem se nalazi vaš bogati i umiljati jezik.

Pristupite dakle, braćo Dalmatinci, — kojega god podrijetla, kojegod vjere bili, — s nama u bliži savez. Nemojte se protiviti onima, koji su na želju našu pozvani, da s nama, kao slobodni ljudi sa slobodnim narodom, koju riječ prozbore za općenitu korist vašu i našu. Pomislite, da su sloga, ljubav i slobodna riječ često puta narode i carstva spasila, dočim su razdor i mržnja sve i svagda upropašćivali.

Od 19. prosinca 1860. do 15. siječnja 1861. nije vijećala „banska konferencija" u Zagrebu. U tom je razmaku vremena trebala Dalmacija odaslati svoje predstavnike na „bansku konferenciju". No sada se cijela Dalmacija podijelila u dva tabora. Jedni su Dalmatinci bili pristaše sjedinjenja s Hrvatskom, a drugi ustadoše protiv sjedinjenja. Oni se prvi po talijansku nazivahu a n e k s i o n i s t e, t. j. prijatelji aneksije (sjedinjenja), a drugi bijahu a u t o n o m a š i, t. j. borioci za autonomiju (samoupravu) Dalmacije.

Svi su Talijani bili sami „autonomaši". Prigodom popisa žiteljstva godine 1857. nabrojilo se u Dalmaciji samo 15.672 Talijana. To bi dakle bila preslaba stranka, da se bori protiv ogromne većine dalmatinskih Hrvata i Srba. Zato nijesu Talijani u Dalmaciji osnovali talijansku stranku, jer bi ostali u neznatnoj manjini. Mjesto talijanske utemeljiše oni „autonomašku" stranku, u koju stupiše također mnogi dalmatinski Hrvati i Srbi. Neki su to učinili iz uvjerenja, da će za Dalmaciju biti bolje, ako ostane samostalna krunovina. A drugi stupiše među „autonomaše" uslijed ovisnosti od Talijana, koji su u Dalmaciji zapremili sva uplivna mjesta (u sudstvu, upravi, školstvu, dapače i u crkvi). Talijani bijahu u Dalmaciji glavni trgovci, poduzetnici i novčari, uslijed čega su mogli utjecati na sve ljude, koji traže rad i novac.

U Zadru je na talijanskom jeziku izlazio jedini tadašnji politički list „La Voce Dalmatica", koji je oštro ustao protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Hrvatske novine „Zora Dalmatinska" (koju je godine 1844. u Zadru pokrenuo Ante Kuzmanić, kao književno-gospodarski časopis, ali koja se g. 1848. pretvorila u posve politički list) prestale su izlaziti još koncem godine 1849. na pomolu „Bachova apsolutizma". Dalmatinska je vlada od godine 1849. u Zadru izdavala svoje novine „Osservatore Dalmato", koje

je od godine 1855. uređivao dr Luiggi Lapenna, jedan od glavnih vođa „autonomaške" stranke. Te su novine imale i svoj prilog u hrvatskom jeziku pod naslovom „Glasnik Dalmatinski". Taj službeni list uređivao je pjesnik Jovan Sundečić.

S autonomašima je držao i sam feldzeugmeister Lazar barun Mamula, koji je godine 1860. bio carski namjesnik u Dalmaciji. Mamula je u Dubrovniku govorio: „Dalmacija se doduše mora osloniti na Hrvatsku; ali pri tom treba da sebi sačuva poseban svoj gubernij (vladu), koji će primati naloge iz Beča, a ne iz Zagreba." A u Splitu reče Mamula, da izašiljanje dalmatinskih predstavnika na bansku konferenciju u Zagreb nema druge svrhe, nego li da umiri hrvatske nezadovoljnike. Zato grad Split 23. prosinca 1860. prosvjeduje proti svakomu, tko bi ga htio zastupati pri poslu ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Drukčije su mislili Hrvati u splitskom kotaru, koji za svoje predstavnike na banskoj konferenciji izabraše Milinovića, Stjepana Ivičevića i dra Ivu Burattija. Ali kada su ti predstavnici splitskoga kotara htjeli poći u Zagreb na konferenciju, dobiše u Splitu naputak, neka pričekaju kod kuće, dok im od oblasti dođe naredba, koje naravno nikada ne dočekaše.

GODINA 1861.

Autonomašima je pomoću namjesnika Mamule i pomoću podređenih mu oblasti u Dalmaciji pošlo za rukom, da izigraju kraljev otpis od 5. prosinca 1860. Oni su uspjeli tadašnjoj javnosti prikazati stanje u Dalmaciji, kao da tamošnji narod uopće ne će niti pregovarati o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, pa da zato nije odaslao svoje predstavnike u Zagreb.

U sjednici „banske konferencije", koju je 15. siječnja 1861. otvorio ban Josip barun Šokčević, nije bilo izaslanika iz Dalmacije. To je izazvalo neku potištenost u srcima nazočnih hrvatskih rodoljuba, koje ban Šokčević uze tješiti ovako:

„Premda na svoju najveću žalost ne vidim u sredini našoj zastupanu milu Dalmaciju, ipak se nadam, da će svakako nestati zapreka, koje su nastale, čim se naša braća Dalmatinci osvjedoče, da mi nesamo nijesmo nakanili njihova prava bilo u čemu stisnuti, već da smo pripravni sve njihove želje podupirati, te zajedno s njima kao jednoplemena braća djelovati za dobro i za sretnu budućnost mile

naše domovine. Želim i nadam se, da će nam skoro za rukom poći svestrano se sporazumjeti s milom našom posestrimom Dalmacijom."

Uistinu je velik broj Hrvata i Srba u Dalmaciji iskreno želio sjedinjenje s Hrvatskom. Tako su na primjer u B o c i K o t o r s k o j za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom radili ugledni hrvatski i srpski rodoljubi: pomorski kapetan Luka Tripković, Stefan Ljubiša, dr Marko de Pasquali, Jozo Đurović, Pavao Kamenarović, Špiro Bjeladinović, dr Bernard Verona, Jovo Bukilica, Tomo Lipovac, Stefan Jakšić, Đuro Đuranović, Vicko conte Luković, Đuro Ivanković, te braća Đuro i Kosta Vojnović. — U dalmatinskom su Zagorju narodno kolo u prvom redu vodili franjevci, poznati pod imenom „s i n j s k i f r a t r i". To bijahu časni oci: Matas, Šime Milinović,[2] Grupković i Ivanović. Ti ljudi akademske naobrazbe razviše uz mlađu svoju braću takvu djelatnost, da se naskoro cijelo dalmatinsko Zagorje oslobodilo od tuđega talijanskog utjecaja. Uz franjevce prionuše u tome radu i neki svjetovnjaci, na primjer rodoljubne obitelji: Tripalo u Sinju, Jerković u Imotskom, Kulišić u Vrlici, dr Monti u Kninu, Grubišić u Drnišu i Šarić u Neretvi.

U prvom času nijesu aneksioniste, t. j. pristaše sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, pravo znali, komu i kako da izraze svoje političko uvjerenje. Tako je velik broj Hrvata i Srba iz sjeverne i srednje Dalmacije u siječnju 1861. netom osnovanom „dvorskomu dikasteriju" u Beču, kao prvoj zamišljenoj skupnoj vladi za Hrvatsku i Dalmaciju, poslao ovu predstavku:

„V i s o k i k r a l j e v s k i d i k a s t e r i j z a H r v a t s k u, S l a v o n i j u i D a l m a c i j u u B e č u!

Na želju braće naše u Hrvatskoj i Slavoniji, da se Dalmacija u savez postavi, — budući da u Dalmaciji narod hrvatski zasada ne može drugim putem izjaviti svoje želje i težnje, — ovim očitovanjem dolje potpisani svečano očitujemo: da puk hrvatski u Dalmaciji pri svijesti narodnosti svoje želi što prije sjedinjenje sa braćom u Hrvatskoj i Slavoniji; da priziva proti svakomu izjavu, koji bi se protivio istomu sjedinjenju; da se zasada, da bi se došlo do željenoga sjedinjenja, nadamo i očekujemo, da se što prije sastanu povjerenici iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koji će opredijeliti pobliže način sjedinjenja između istih kraljevina s obzirom osobnih okolnosti Dalmacije.

[2] Šime Milinović bijaše godine 1861. profesor na franjevačkoj gimnaziji u Sinju. Milinović postade godine 1886. nadbiskupom u Baru, gdje je i umro 24. ožujka 1910.

Visoki kraljevski dikasterij! Mi zasada ne znamo, komu bi se u navedenom pitanju mogli obratiti. Krepko se ufamo, da će visoki isti (dikasterij) sva moguća učiniti, da se ispune pravedne i zakonite naše želje, tim više, što iz svega može uvidjeti, da — ili se djelom Dalmacija s Hrvatskom i Slavonijom sjedinila ili ne — ona je već moralno sjedinjena! U mjesecu siječnju godine 1861.

Jovan Gavor, župnik skradinski. Paolo Kernetta, načelnik kistanjski. Marko Pillić, glavar sela Zullišića. O. Roko Barić, župnik od 2000 duša Slavjana. O. Ante Mozulin, župnik Milijevaca od 1080 duša Slavjana. O. Ivan Šuman, župnik rupski od 800 duša Slavjana. O. Luigi Miculandra, župnik Mirlovića od 2000 duša Slavjana. O. Dragutin Grancić, župnik Unešića od 1400 duša pravih Slavjana. O. Bone Mlinor, župnik u Drnišu od 4000 duša pravih Slavjana. Teodor Knežević, parok krisanski pravoslavno-istočni u ime moje parokije od 500 duša. Pop Nikola Hranilović, namjesnik biskupski i župnik u ime 500 duša pravih Slave sinova. Pop Grigorij Vulinović, parok kanjarski i baljački od 1700 duša. Pop Simo Papić, župnik biočićki od 1000 hrabrih Slave majke sinova. Pop Stojan Mirković, parok u Tepljevu od 500 duša. O. Savatja Knežević, župnik u Drnišu od 1247 slavenskih sinova. O. Aron Crvenković, župnik baljački od 400 Slavjana. Iz okružja zadarskoga 9850 čistih Slavjana za sjedinjenje. Don Miško Jerko Granić, podžupnik kliski. Dr Lovro Monti. Jerko Moškovita, pripovjedaoc. Dr Luigi Moretti. A. K. Matas, gimnazijski učitelj. Vatroslav Bakotić, jurist. Vicko Perišić, svećenik. Josip Domjakustić, jurist. Gabrilo Puratić, bogoslovni učitelj. Vid Morpurgo, knjižar. Šimun Milinović, svećenik i gimnazijski učitelj. Svećenik Mihovio Pavlinović, župnik. Mihovil Kovačević, posjednik. Profesor Ante Bakotić. Luka Škarica, trgovac. Augustin Kasotti, kateheta. Petar Duplamić, župnik. O. Špiro Tomić, starješina samostana u Sinju. Gajetan Ivasović, župnik novoseljski. Br. Nikola Ivanović, svećenik na Braču. Pop Mate Ivičević, kancelir biskupski i upravitelj bogomolišta filipinskoga u Splitu. Nikola Vežić, župnik makarski i kotorski. Svećenik Klemente Pavlinović, župnik breljanski. Svećenik Pava Dominis, općine postirske na Braču. Svećenik Serafin Vežić, župnik sv. Martina na Braču, općine pučiške. Pava Bistrić, župnik kambelovski. Don Ivan Matiaca, župnik od Lukšića. Don Balde Škarica, na mjesto župnika sela Staroga. Vicko Perišić, pop štafiliški."

Mnogi svećenici istočno-pravoslavne crkve u sjevernoj Dalmaciji — zajedno sa seoskim poglavarima i starješinama — obratiše se izravno na samoga kralja Franju Josipa s ovom molbom:

„Vaše Veličanstvo! — Najmilostiviji čin Vašega Veličanstva, kojim se imađaše Dalmacija — ova krunovina Vašega Veličanstva — sjediniti s posestrimom i nama srodnom Hrvatskom i tako u kolo bratsko stupivši ojačati se protivu

napadaja na presvijetlu krunu, našu pravu svetinju, jako je obradovao sav živalj slavjanski, stanujući u Dalmaciji. Od nekog pak vremena razumijemo, da se talijanski živalj očinskom činu i brižljivosti Vašega Veličanstva odupire i Vašemu Veličanstvu najbolje namjere osujetiti nastoji. To mi dolje potpisani paroki poglavari seoski i starci u ime svega stanovništva pristupamo k presvijetlom prijestolju Vašega Veličanstva, da bez svakog obzira najmilostivije zapovjedite namijenjeni čin privesti u djelo, koje iziskuje kako materijalna i moralna korist cijele ove krunovine, tako i cjelokupnost austrijanske carevine." (Slijede potpisi.)

Biskupu Strossmayeru, kao tajnom savjetniku kralja Franje Josipa, poslalo je 15. siječnja 1861. iz okolice grada Splita 200 Dalmatinaca ovu molbu:

„Preuzvišeni gospodine! — I do carskoga prijestolja odala je krika one šake talijanskih zanešenjaka, koji teže i unapred šćepati nas 400.000 Hrvata dalmatinskih pod jaram njihova jezika i njihove narodnosti. Oni zapremiše sudačke stolice i načiniše se glavari naših općina te pod tim vidom zakonitoga zastupništva na ime naše rade nam o životu. U ime Boga i Bogorodice da ta bruka prestane! Vama kao kod cara dostojno vjerovnomu a kod naroda domoljubljem razglašenomu plačemo, da na ime naše izmolite kod općega oca cesara: 1. da se činovnicima (a svi su uopće Talijani) ukine svako usrtanje u pitanje našega sjedinjenja. I nek im se zbilja zabrani neuki svijet plašiti i lažima zavoditi na nikakve krize samoubojne. 2. Da i mi Hrvati budemo postavljeni na zakoniti temelj, da se glas naš može čuti; jer inače naši gospodari, koji su protivnici naše narodnosti, nas domoroce opadaju i sude kano uzbuditelje i zlikovce. 3. Da — ako bi se došlo do kakva zbora — to nikako ne bude u Zadru, nego u kojem drugom mjestu."

Najispravnije postupahu Bokelji i Dubrovčani, koji odlučiše, da će svoje predstavnike poslati na „bansku konferenciju" u Zagreb, da se tako odazovu pozivu hrvatskoga bana Josipa baruna Šokčevića od 19. prosinca 1860. U tu svrhu dođoše 22. siječnja 1861. u Dubrovnik: kapetan Luka Tripković, Špiro Bjeladinović i Ferdinand Sbutega, kao izabrani povjerenici Bokelja.[3] Njihov je dolazak pro-

[3] U Kotoru je 21. siječnja 1861. održana skupština izaslanika svih bokeljskih općina. Skupština se jednoglasno izjavila za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, a protiv pokušaja zadarske općine, koja je (poput splitske općine) svojim dopisom od 23. prosinca 1860. broj 3801. pozvala sve općine u Boci Kotorskoj, da prosvjeduju protiv poziva banske konferencije u Zagrebu (od 19. prosinca 1860.). Podjedno je ta skupština u Kotoru izabrala odaslanike, koji će poći u Dubrovnik, da Dubrovčanima priopće želje i mišljenje Bokelja, pa da se s njima sporazumiju za daljnji rad u poslu sjedinjenja.

izveo u Dubrovniku toliku radost, da su građani izvjesili hrvatsku zastavu, koja se nije vijala nikada iza godine 1848. Dubrovčani odlučiše, da ih kod pregovora o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom zastupaju Niko knez Pucić i Lujo Serragli. Kako je međutim već 17. siječnja bila završena „banska konferencija" u Zagrebu, raspravljat će se o sjedinjenju u Beču. Ipak su oblasti spriječile, da u Beč ne pođu ni Dubrovčani ni Bokelji. Njima bi se imao pridružiti i kotorski biskup Marko Kalođera, koji se odmah zahvalio na izboru.[4]

Imajući u rukama svu političku vlast upotrebljavahu je autonomaši u tu svrhu, da u Dalmaciji spriječe svaki pokret za sjedinjenjem s Hrvatskom. Same oblasti ustadoše protiv razvitka narodnoga preporoda. Iz Zadra pišu u Zagreb, kako se tamošnja oblast neprijateljski vlada prema hrvatstvu.

„U prosincu g. 1860. molili smo dopuštenje, da se smije utemeljiti „Matica Dalmatinska". Do sada još nije ništa riješeno. Prije nekoliko tjedana zamolište neki mladi odvjetnici, građani i činovnici, da se na gimnaziji predaje o slavjanskom jeziku, kao i o povjesnici 'slavjanskoj. Dosada još nijesu dobili odgovora. Dalmatinskim je časopisima zabranjeno pisati za združenje s kraljevinom Hrvatskom. Nasuprot se protiv združenja može pisati, kolikogod tko hoće. Duhovni je stol okružnicom na župnike odredio, da se narodni jezik predaje mladeži starim (talijanskim, a ne Gajevim) pravopisom, samo da se u svemu otešča željno sjedinjenje." („Narodne Novine od 11. veljače 1861.).

Autonomaši se požuriše, da i samoga kralja odvrate od sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. U tu svrhu otpremiše kralju u Beč deputacije onih općina, koje su držali u svojoj upravi. Tako su iz Zadra u Beč pošli: knez Franjo Borelli, dr Boža Filippi i Valerio Ponte; iz Šibenika i Knina: liječnik dr Viktor Bioni, kapetan Mate Iljaš i odvjetnik Nikola Bilić; a u ime Splita, Imotskoga, Sinja i Trogira: profesor Lubin, dr Jure Giovanizio, Petar

[4] Nato knez Medo Pucić pokrene u južnoj Dalmaciji akciju, da se u Beč odašalje deputacija, koja će kralja zamoliti, neka Dalmaciju pripoji Hrvatskoj. Deputaciju Hrvata i Srba iz Dubrovnika i Kotora predvede pred kralja knez Niko Pucić. Kralj je ove Dalmatince primio vrlo ljubezno. Pucić javlja, da mu je kralj odgovorio: „Ja držim, da će sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom koristiti i Dalmaciji i svima pokrajinama carevine. Znadem, da je narod u Dalmaciji slavenski i da je budućnost Dalmacije u slavenstvu. Osamljena ne će se moći (Dalmacija) razviti! Zato želim i brinem se, da to sjedinjenje postane djelom." (Dnevnik „Pozor" od 23. ožujka 1861.).

Alberti, Ante Slodre, Nikola Mirošević i sudac Antun Grabovac. Od strane općine Pelješac pošao je u Beč dr Ivan Ivanišević. Tu akciju za otpremu deputacija povela je zadarska općina. Deputirci dobiše uputu, da zamole kralja, neka o sudbini Dalmacije ne rješava ništa, dok „o toj stvari ne bude zapitan narod", t. j. dok se ne obave izbori za dalmatinski sabor.

O radu „autonomaša" protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom donose „Narodne Novine" od 14. veljače 1861. ovaj dopis:

„Ne idu autonomaši za tim, da narodni glas bude uslišan, nego za tim, da se oni koriste narodnom prostotom (neupućenošću), pa da sve navraćaju na svoju vodenicu. Agenti rečenih pridošlica već u veliko rade o tomu, kako će obmanuti narod. Oni prosiplju proti hrvatskomu narodu takve bljuvotine, koje — kada ne bi znali, da su izmišljotine, — morali bi se stiditi biti njihovi jednoplemenici. Mi, koji u sebi osjećamo narodnoga čuvstva, te koji narodu želimo bolju budućnost, nemamo drugih agenata, nego se uzdamo u naše svećenstvo, da će ono htjeti narodu pokazati, gdje mu stoji smrt, gdje li život. A uzdamo se i u to, da ni narod ne će biti toliko slabouman, da će dopustiti, da mu se njegovi neprijatelji titraju sa srećom njegovom. Oni će možda obmanuti kakva Primorca, ali nas, koji poznajemo, da bi nam talijanski zrak bio nezdrav, ne će nijednoga. U pogledu biranja deputiraca za Beč bilo je kurioznih stvari. U jednoj općini netko predloži jednoga, koji se drži slavenske stranke; ali drugi odmah poviče: „Non quello, quell' é tutto Slavo!" Deputirci su već otišli u Beč. Oni će tamo možda govoriti štogod u ime naroda. A narod — i tako siromašan — platit će im putne troškove, premda ne zna: ni kuda su otišli ni zašto su otišli. Tako je sada. A uzdamo se u Boga, da unaprijed ne će tako biti!"

Protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom radio je državni kancelar Antun vitez Schmerling. On je zato po želji autonomaša dao Dalmaciji takav izborni red, koji će onemogućiti — ili bar za dulje vremena otešćati — pravi izraz narodne volje i mišljenja.

Schmerling je kralja Franju Josipa sklonuo, da 26. veljače 1861. potpiše t. zv. „veljački patenat", koji ima služiti kao „tumač i provedba" listopadske diplome. U tom patentu kaže kralj o Dalmaciji ovako:

„Pošto još nijesmo izrekli konačnu odluku o državopravnom odnošaju naše kraljevine Dalmacije prema kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, ne može zasada još potpunu valjanost steći zemaljska uredba, izdana za našu kraljevinu Dalmaciju."

Inače se kralj prikazivao tobože sklon Hrvatima. U svome ručnom pismu od 21. veljače 1861. javlja kralj Franjo Josip hrvatskomu banu Šokčeviću ovo:

„Odnosno na Dalmaciju nalazim doknadno svojemu ručnom pismu od 5. prosinca 1860. obavijestiti Vas, da mojemu državnomu popečitelju (ministru Schmerlingu) zajedno nalažem uzeti skrb, da budući — sastati se imajući — sabor Dalmacije prije svega ima baviti se zadaćom, da odašalje poklisare (delegate), koji će s priuzdržanjem mojega odobrenja imati raspravljati o pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom na predstojećem saboru ovih posljednjih kraljevina."

A odgovarajući na predstavku „banske konferencije" od 17. siječnja 1861. veli kralj 26. veljače 1861. o Dalmaciji ovako:

„Mi smo već opetovano izjavili našu sklonost, da ćemo uvažiti predložene nam želje kraljevina Hrvatske i Slavonije radi sjedinjenja Dalmacije. U tu smo svrhu našim rješenjem od 21. veljače o. g. odredili, da dalmatinski sabor, koji se ima naskoro sastati, prije svega izabere izaslanike, koji će s hrvatsko-slavonskim saborom raspravljati pitanje glede sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Zato vas pozivamo, da u sporazumu s dalmatinskim izaslanicima uzmete u pretres pitanje glede sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, pa da zajedničke zaključke u tome obziru podnesete kraljevskoj našoj potvrdi."

„Narodne Novine" od 2. travnja 1861. donose ovu vijest o nasilju dalmatinskih talijanaša:

„U Z a d r u se sastavio odbor sa zadaćom, da u zemaljski sabor dalmatinski budu izabrani takvi muževi, koji će nastojati oko združenja s hrvatskom kraljevinom. U prvoj svojoj sjednici izradio je odbor program, koga će se imati držati izabrani zastupnici. Taj program, pisan vrlo pomirljivim duhom, primljen je na drugoj sjednici. Usprkos toga još istoga dana, kada je program proglašen, počeše na svim javnim mjestima nepristojne demonstracije proti narodnim muževima. Došavšim „Morlacima" t. j. seljacima iz zadarske okolice, narivavahu Talijani listine svojih kandidata. Uslijed toga zbiše se svakojaki neredi i kavge na veliku zaista sramotu pretjeranih Talijana. Mnogo štovanih osoba bilo je javno napadnuto, čime je Zadar potpuno dokazao svoju političku maloljetnost. Radi tih nepristojnih i sramotnih događaja bio je cijeli odbor moralno prisiljen, da se raziđe. Prije toga izradio je odbor prosvjed, koji će se dati tiskati u kojem drugom mjestu sigurnijega značaja. Opća je želja ovdješnjih Slavjana, da bi pridruženje Dalmacije naredilo samo Njegovo Veličanstvo najvišim pismom."

Po izbornom redu, što ga je Schmerling propisao za Dalmaciju, birat će „vanjske" (t. j. seoske) općine 20 narodnih zastupnika, gradovi 8, trgovačke komore 3, a veleporeznici 10 zastupnika. U svemu će dakle narod birati 41 zastupnika. Virilno pravo glasa u dalmatinskom saboru imat će zadarski rimokatolički nadbiskup Josip Godeassi

i tadašnji jedini dalmatinski istočno-pravoslavni vladika Stefan Knežević, koji je stolovao u Zadru.

Dalmatinski Hrvati i Srbi, koji bijahu pristaše sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, stvoriše „narodnu stranku". Ona je na veći uspjeh kod izbora narodnih zastupnika za dalmatinski sabor mogla računati samo u vanjskim općinama, koje bijahu podijeljene u 12 izbornih kotara. Zadarski je kotar birao 2 zastupnika, benkovački 1, drniški (s Kninom i Vrlikom) 3, šibenički (sa Skradinom) 2, splitski (s Omišem i Trogirom) 2, sinjski 2, hvarski (za otoke Brač, Hvar i Vis) 2, imotski 1, vrgorački (s Metkovićem i s Makarskom) 1, korčulanski (s Orebićem i Stonom) 1, dubrovački (s biralištem u Cavtatu) 1 i bokeljski 2 narodna zastupnika.

Autonomaši su bili posve sigurni za sva 3 zastupnika, koje će birati trgovačke komore u Zadru, Splitu i Dubrovniku. Sigurnom su se uspjehu mogli nadati kod izbora u 7 gradskih kotara, kojima bijahu izborna sjedišta u Zadru, Šibeniku, Splitu, Hvaru, Makarskoj, Korčuli i u Dubrovniku, jer su „aneksioniste" (t. j. narodnjaci) imali većinu samo u gradovima Boke Kotorske, koji birahu 1 zastupnika u Kotoru. Autonomašima bijaše zajamčen također uspjeh u sjevernom (zadarskom) i u južnom (splitskom) izbornom kotaru dalmatinskih veleporeznika; zadarski je kotar birao 4, a splitski 3 narodna zastupnika. Narodnjaci se mogahu jedino nadati, da će steći većinu kod veleporeznika u južnoj Dalmaciji, gdje je Dubrovnik birao 2, a Boka Kotorska 1 narodnoga zastupnika.

Izbori su se obavili u samo proljeće godine 1861. Narodnjaci nijesu još bili gotovo nikako organizovani. Zato su mnogi dalmatinski seljaci uslijed neupućenosti — odnosno uslijed ovisnosti od autonomaških vođa, pa i uslijed pritiska političke vlasti[5] — glasovali protiv narodnjaka. Autonomaši su znali, da ih čeka siguran uspjeh u kuriji gradova, veleporeznika i trgovačkih komora. Zato su naj-

[5] Dalmatinski namjesnik Lazar barun Mamula bijaše dobar starac, koji nije hotimice činio nasilja prigodom izbora. Žalibože je mjesto Mamule vladao u Dalmaciji dvorski savjetnik Rosner, koji bijaše civilni doglavnik staroga generala. Rosnera je u izborne poslove upućivao dr Luiggi Lapenna, državni odvjetnik na pokrajinskom sudu u Zadru. Kako je Lapenna bio jedan od glavnih vođa autonomaške stranke, lako je razumjeti, zašto je Rosner izdavao takve odluke, koje pomagahu autonomašima.

veću agitaciju razvili na selima, da polove što više mandata u kuriji vanjskih općina.[6]

Nijesu prekrštenih ruku ostali niti narodnjaci. Osobitu je djelatnost razvio don Mihovil Pavlinović, župnik u Podgori kod Makarske. Taj žarki apoštol hrvatske misli obilazio je sva sela između rijeka Neretve i Cetine. On je živom riječju upućivao tamošnje hrvatske seljake, kako li će kod izbora glasovati. Pavlinovićeva je zasluga, što su narodnjaci pobijedili kod izbora u gradu Makarskoj, te u kotarima imotskom, sinjskom i vrgoračkom. Žalibože nije tada bilo dosta spremnih narodnjaka, koji bi poput Pavlinovića požrtvovno prosvijetlili hrvatski narod u sjevernoj Dalmaciji. Tako se dogodilo, da su autonomaši kod izbora pobijedili u 6 izbornih kotara vanjskih općina, poimence u zadarskom, benkovačkom, šibeničkom, splitskom, hvarskom i korčulanskom kotaru. Od 20 narodnih zastupnika, što ih izabraše dalmatinski seljaci, pripadalo je samo 9 narodnjacima, a 11 autonomašima. Narodnjaci su još pobijedili u gradovima Makarskoj i u Kotoru, te u kuriji veleporeznika bokeljskih i dubrovačkih. U svemu je izabrano 14 narodnjaka i 27 autonomaša.

U Boci Kotorskoj izabrani su za narodne zastupnike: kapetan Luka Tripković iz Dobrote i Stefan Ljubiša iz Budve u izbornom kotaru vanjskih općina, odvjetnik dr Bernard Verona iz Prčanja za izborni kotar bokeljskih gradova, a pomorski kapetan Jozo Đurović iz Prčanja za izborni kotar bokeljskih veleporeznika. Uz tu četvoricu birani su još ovi narodnjaci: don Mihovil Pavlinović u Vrgorcu, dr Miho Klaić, Stjepan Ivičević u gradu Makarski, dr Marinica Giorgi, Jerković u Imotskom, P. Sablić, Krsto Kulišić[7] u Drnišu, P. Radulović i dr Juraj Pulić, ravnatelj gimnazije u Zadru, te Knez Medo Pucić.

---

[6] U izbornim kurijama gradova, trgovačkih komora i veleporeznika glasovahu izbornici izravno, a u kuriji vanjskih općina neizravno. Mnogi hrvatski seljaci nijesu pravo niti znali, kada će se obaviti biranje izbornika. Neki pak seljaci nijesu uopće niti marili za to biranje. Tako se desilo, da su neke čisto hrvatske seoske općine birale izbornike, koji će glasovati za autonomaške kandidate.

[7] Djed Krste Kulišića zvao se Božo, a doselio se u Vrliku iz Crne Gore. On je imao 10 sinova, od kojih je Pavao ostao u Vrlici, a Todor postade trgovac u Šibeniku. Pavlu se godine 1812. rodio sin Krsto, koji je od svoga strica Todora u Šibeniku izučio trgovinu. Krsto se toliko zauzimao za uspjeh narodne stranke, da mu je dr Miho Klaić dao nadimak „Sokol Cetinski".

U Zadru je 8. travnja 1861. otvoren dalmatinski sabor. Tamo je među autonomašima uz dra Lapennu vodio glavnu riječ dr Antun Bajamonti, načelnik grada Splita. Na prijedlog dalmatinskog namjesnika baruna Mamule budu po kralju imenovani za predsjednika sabora dr Špiro Petrović, a za potpredsjednika dr Bajamonti, oba zastupnici autonomaške stranke.

Na prvoj sjednici dalmatinskoga sabora izabran je odbor, koji će ispitati vjerodajnice narodnih zastupnika. Autonomaši nijesu bili posve zadovoljni svojom izbornom pobjedom. Za neke naime predmete treba u saboru većina od dvije trećine. Kako su autonomaši imali 27, a narodnjaci 14 zastupnika, dođoše na misao, da bi trebalo poništiti jedan mandat narodnjaka, uslijed čega bi autonomaši s 28 zastupnika dobili u saboru dvotrećinsku sigurnu većinu nad 13 narodnjaka. Znalo se, da će od virilista nadbiskup Godeassi glasovati s autonomašima, a vladika Knežević s narodnjacima. I u tom dakle slučaju imali bi autonomaši dvotrećinsku većinu, t. j. 29 glasova prema 14.

Druga je sjednica dalmatinskoga sabora održana tekar 15. travnja 1861. Tu je najprije trebalo riješiti pitanje, koji li će jezik biti raspravni jezik sabora dalmatinskog. Potpredsjednik dr Bajamonti zatraži, neka se u saboru govori samo talijanski, jer mnogi drugi zastupnici ne znaju hrvatski, a svi zastupnici govore ili barem razumiju talijanski. Protiv toga ustade don Mihovil Pavlinović, koji je prvi progovorio hrvatskim jezikom. Pavlinovića je podupro dr Juraj Pulić, koji je „upravo valjano dokazao, da naš jezik ni pod kojim uvjetom ne valja isključiti iz sabora, što je slušateljstvo primilo pljeskanjem ruku". Autonomaši su počeli vikati i bučiti, čim je Pavlinović progovorio hrvatski. Ali na obranu Pavlinovića ustade saborski predsjednik dr Špiro Petrović. Premda bijaše potalijančen odvjetnik, ipak je Petrović uzrujanim autonomaškim zastupnicima na talijanskom jeziku doviknuo: „Gospodo zastupnici! Bila bi ludost zanijekati, da — od dinarskih planina do najdaljih jadranskih otoka — ova zemlja i taj narod nije slovinski!"

Nato ustade potpredsjednik dr Bajamonti te stavi prijedlog, da svaki zastupnik, koji će govoriti hrvatski, mora iza toga svoj govor u kratkom izvodu opetovati na talijanskom jeziku. Iza daljnje rasprave bude jednoglasno zaključeno, da je u saboru dozvoljeno govoriti ili talijanski ili „ilirski". One govore, koji budu izrečeni u „ilirskom"

jeziku, ima saborska pisarna prevesti na talijanski jezik i tiskati u saborskim izvještajima. Time je talijanski jezik bio zapravo priznat kao uredovni jezik dalmatinskoga sabora.

Na treću je sjednicu 17. travnja prvi put došao zadarski nadbiskup Josip Godeassi. Povedena je rasprava o verifikaciji izbora narodnih zastupnika. Imajući u saboru većinu, autonomaši su poništili izbor Stjepana Ivićevića[8] u gradu Makarskoj, a ovjerovili izbor Ivićevićeva protukandidata autonomaša. Tako dođoše autonomaši nasiljem do potrebite sigurne dvotrećinske većine u dalmatinskom saboru.[9]

Četvrta sjednica dalmatinskoga sabora bijaše 18. travnja 1861. Predsjednik dr Petrović dade tajniku čitati „vladin prijedlog", da sabor izabere svoje povjerenike, koji će s hrvatskim saborom ugovarati o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Nato ustade šibenički zastupnik dr Galvani, koji u ime autonomaša predloži, da sabor otkloni biranje tih povjerenika. Njegov je protuprijedlog podupro splitski zastupnik dr Bajamonti. Prije glasovanja pročitao je saborski tajnik prosvjed, koji je podnijelo 13 zastupnika narodne stranke. Ti zastupnici u prosvjedu vele, da „odašiljanje povjerenika u Zagreb nije vladin prijedlog, nego careva predstavka, učinjena još prije saborskoga štatuta" ; zato se narodnjaci ustežu od svakoga glasovanja, jer se ne žele oprijeti carevoj želji. Nato je slijedilo glasovanje, te je sabor s 29 glasova (među kojima bijaše i glas nadbiskupa zadarskoga) primio protuprijedlog dra Galvanija, da se otklanja biranje povjerenika za pregovore s hrvatskim saborom. U znak veselja izvjesiše autonomaši zemaljsku zastavu na gradsku vijećnicu. Navečer je kazalište u Zadru bilo urešeno i veoma rasvijetljeno. Građani rasvijetliše prozore na svojim kućama.

[8] Autonomaši su Ivićevićev izbor za narodnoga zastupnika Makarske poništili navodno radi optužbe, koju je protiv njega podigao državni odvjetnik još godine 1820. Tada je naime bio Ivićević okrivljen, da šuruje s „karbonarima" u Italiji protiv Austrije. Ivićević je nedužan odsjedio 20 mjeseci u istražnom zatvoru, a po tom je bio pušten na slobodu, jer se njegova krivnja nije dokazala.

[9] Naskoro je Medo knez Pucić iz političkih razloga prebjegao u inozemstvo, uslijed čega mu je utrnuo mandat. Kod naknadnog je izbora mjesto Pucića bio izabran splitski odvjetnik dr Kosta Vojnović, rodom iz Ercegnovoga, a inače vođa hrvatskih rodoljuba u Splitu.

Dalmatinski je sabor dobio poziv, da između svojih članova izabere 5 zastupnika, koji će poći u carevinsko vijeće, kao u centralni državni parlamenat za cijelu habsburšku monarkiju. Vlada je autonomašima dala mig, da između te petorice budu i 2 narodnjaka. Hrvati su htjeli, da jedan od te dvojice bude dr Juraj Pulić, zastupnik vanjskih općina kotara dubrovačkoga. Autonomaši se bojahu mnogo Pulića, te mjesto njega 20. travnja izabraše Luku Tripkovića. Taj ne htjede primiti izbor tražeći, da bude biran Pulić. Autonomaši nato izaberu Jerkovića, koji se zahvalio s istoga razloga. Nato autonomaši izaberu Srbina Ljubišu, koji se nalazio na liječenju u Splitu. Kad je Ljubiša ozdravio, očitovao je, da prima izbor. Kako je autonomaška većina za drugoga narodnjaka izabrala vladiku Kneževića, nijesu dalmatinski Hrvati godine 1861. dobili nijednoga svoga predstavnika na carevinskom vijeću u Beču.[10]

Kralj je još uvijek barem prividno nastojao, da dođe do obećanoga sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Bečki dnevnik „Ost und West" od 12. svibnja 1861. javlja o tomu nastojanju ovako :

„U Beču se nalazi deputacija hrvatskoga sabora, a u isto doba također članovi većine i manjine dalmatinskoga sabora. Kralj je odlučio, da između svih tih grupa izabere odbor, koji će dobiti zadaću, da uznastoji oko toga, kako bi se postigao sporazumak dalmatinskoga i hrvatskoga sabora. Predsjednikom toga odbora imenovao je kralj podmaršala baruna Mertensa. Članovima odbora postadoše iz Dalmacije: vladika Knežević i Stefan Ljubiša od manjine, a dr Petrović, dr Bajamonti, dr Lapenna, Alberti i Bujas od većine sabora dalmatinskog. U ime deputacije hrvatskoga sabora iz Zagreba uđoše u taj odbor sedmorica, poimence: biskup Strossmayer, kanonik dr Franjo

[10] Na sjednici dalmatinskoga sabora od 22. travnja 1861. stvoren je zaključak, da će predsjednik sabora dobivati godimice po 4000 forinti iz „zemaljske zaklade", kojom upravlja sabor. Narodni će zastupnici iz iste zaklade dobivati 5 forinti u ime dnevnice za one dane, kada sabor zasijeda. Na istoj su sjednici birani „prisjednici đunte", t. j. članovi zemaljskog odbora, koji predstavlja autonomnu vladu Dalmacije. Izabrani su sami autonomaši, poimence: dr Filippi, dr Vusio, dr Seragli i dr Radman kao „prisjednici", a dr Giljanović, dr Galvani, Dešković i dr Brioni kao njihovi zamjenici. Predsjednik sabora podjedno je i predsjednik zemaljskog odbora. — Dalmatinski je sabor posljednju svoju sjednicu održao 24. travnja 1861.

Rački, namjesnički savjetnik Ambroz Vranicany, veliki sudac dr Josip Vranicany te veliki župani: Ivan Kukuljević, Bartol Smaić i Ljudevit Vukotinović. Svi hrvatski članovi toga odbora učiniše sve moguće, da „autonomaše" sklonu na sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Ali sve im to bijaše uzalud. Talijanska je stranka izbjegavala svakoj prilici, gdje bi imala očitovati svoje mnijenje. Napokon je barun Mertens uvidio, da je bezizgledno daljnje raspravljanje, te je kao predsjednik toga odbora zaključio sjednicu."

Međutim su već u hrvatskom saboru sjedjeli hrvatski prvaci iz Dalmacije. Kad se naime 29. travnja 1861. na saborskoj galeriji u Zagrebu pojaviše knez Medo Pucić i Stjepan Ivićević, sabor im na prijedlog Roberta Zlatarovića i biskupa Strossmayera jednoglasnim zaključkom dade počasno mjesto u samoj sabornici blizu predsjedništva. Jednakim su načinom kasnije u hrvatsku sabornicu stupili kao gosti: Vinko Milić, Mihovil Pavlinović, Luka Tripković i dr Miho Klaić. Svim je tim Dalmatincima hrvatski sabor podijelio „votum informativum" (savjetujući glas) u pitanjima, koja se tiču Dalmacije. Naprotiv su dva Dalmatinca već od 15. travnja sjedjela u hrvatskom saboru kao zakonito birani narodni zastupnici. Knez Niko Pucić bio je naime izabran u Križevcima,[11] a pjesnik Luka Botić u Đakovu. Prvi je od dalmatinskih Hrvata 22. svibnja 1861. u hrvatskoj sabornici progovorio don Miho Pavlinović. On je „poslije žalosnoga rastanka od više vjekova" pozdravio svoju „braću s ove strane Velebita". Živom je riječju Pavlinović opisao dalmatinski sabor, u koji po tadašnjem nepravednom izbornom redu 15.000 Talijana (većinom trgovaca i obrtnika po gradovima) imaju pravo birati 21 zastupnika, a 410.000 Hrvata i Srba u selima moglo bi izabrati najviše 20 zastupnika, kad ne bi bilo nasilja i pritiska kod provedbe izbora.

„Narodne Novine" od 22. srpnja 1861. imaju iz Makarske od 12. srpnja ovaj dopis:

„Na povratku iz Zagreba došao nam je naš vrijedni rodoljub i narodni zastupnik pop Miho Pavlinović. Iz primorskih sela dođoše mu na susret do grada glavar i puk sa svojim barjacima. Pokle su ga uljudno pozdravili, svi su ga skupa otpratili na njegovu župu. I gradski se rodoljubi pridružiše toj svetkovini, da izjave svoja narodna ćućenja. Do neba se podizao veseli usklik a stara je Biokova planina odjekivala narodnim pjesmama i popijevkama. Neka se ne boje narodni protivnici! Ako su oni znali narodnim zastupnicima svezati ruke, da za narod ne mogu ništa opraviti, narod ćuti, da je on svojim izabranicima dužan potpune harnosti, jer ni sami nijesu svoj život za nj zaštedili. A doći će sunce i na naš prag!"

[11] Križevačka je županija iz svoje skupštine 30. siječnja 1861. poslala gradovima Kotoru i Dubrovniku ovaj dopis: „S velikom radošću začusmo vašu javno izraženu želju, da se na svaki način hoćete sjediniti s nama. Zato ne mogosmo propustiti, da se ne stavimo s vama neposredno u savez, priopćujući vama naše (skupštinske) zaključke upravo tako, kao i ostalim županijama trojedne kraljevine. Odlučila sudbina u ovaj čas s nama što joj volja, — ipak nas više ne će moralno razdružiti nijedna svjetovna sila. Primite srdačni i bratinski pozdrav naš!"

U svome otpisu od 8. studenoga 1861., kojim kralj odgovara na predstavku hrvatskoga sabora od 27. rujna 1861., spominje kralj i sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, i to ovako:

„Što se tiče odnošaja naše kraljevine Dalmacije prema našim kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, to već u svojim odlukama od 5. prosinca 1860. i 26. veljače 1861. izjavismo našu sklonost za uvaženje podnešene nam u tom obziru želje ovih posljednjih kraljevina; ujedno naznačismo put, kojim bi se pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom — slobodnim sporazumkom zastupnika ovih naših kraljevina — moglo riješiti na zadovoljstvo jedne i druge strane.

Nego — kako je poznato vašim vjernostima — sabor naše kraljevine Dalmacije nije do sada pristao na to, da u tu svrhu pošalje svoje poslanike na sabor hrvatski i slavonski. I premda nijesmo za ovaj put nakanili pobliže istraživati tezu i pravo onih upliva i razloga, koji se dosele protiviše žuđenom približenju Dalmacije k Hrvatskoj i Slavoniji, zato ipak ne možemo učiniti drugo, nego — budući da je daleko od nas upotrebljavati silu — iznova opomenuti na onaj put, koji bijasmo već prije naznačili za raspravljanje toga predmeta.

Međutim smo drage volje pripravni odmah — kada državopravni položaj Hrvatske i Slavonije prema ukupnoj monarkiji bude stalno uređen takovim načinom, koji bude odgovarao interesima monarkije i interesima svekolike trojedne kraljevine, — još jedamput pozvati sabor dalmatinski, da se s hrvatskim i slavonskim saborom, putem tamo odaslanih poslanika, sporazumije o bližoj svezi svih dijelova trojedne naše kraljevine, pa da uspjeh (sporazuma) podvrgne našemu previšnjem rješenju.

Ali se već sada u vlastitom interesu premilih nam kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije nalazimo prinuđeni pozornost vašu obratiti na to, da se skopčanje ovih jednokrvnih kraljevina time samo može izvesti, i da time samo — kako za iste ove kraljevine, tako i za ukupnu državu — može biti od blagodatnih posljedica, ako pri tome poslu ne bude uzet obzir samo na narodno srodstvo, nego ako pri tome bude u račun uzeta i izjednačena u višem jedinstvu također ona mnogovrsna razlika u političkim

idejama, proizvedena u jednoj i u drugoj zemlji stogodišnjim međusobnim odjeljenjem.

Od budućega dakle sabora hrvatskoga i slavonskoga ovisit će pridruženje Dalmacije; a time i teritorijalno popunjenje spomenutih naših kraljevina ne (treba) toliko zahtijevati od nas, koliko mu probiti put vlastitim svojim mudrim naredbama, te obazrenjem na osobite interese i želje stanovnika dalmatinskih."

Kada su novine objelodanile taj kraljev otpis, uzrujaše se dalmatinski talijanaši, jer iz kraljevog otpisa razabraše, da kralj drži još neriješenim pitanje o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Gradsko je zastupstvo u Zadru održalo nekoliko sjednica, na kojima se talijanaši dogovarahu, što da poduzmu protiv sjedinjenja. Jedni su zastupnici predlagali, neka se caru pošalje predstavka, u kojoj bi ga Zadar molio, da odustane od daljnjega rada za sjedinjenje. Ratoborni su zastupnici tražili, neka se u nju stavi prijetnja, da će Dalmacija opozvati svoje delegate, što ih je dalmatinski sabor poslao na carevinsko vijeće, ako car već jedamput ne dade Dalmaciji „autonomiju".

GODINA 1862.

Dalmatinski Hrvati nijesu isprva imali prilike, da razviju veću političku djelatnost. Vlada nije namjerice sazivala dalmatinski sabor, gdje bi narodni zastupnici mogli iznašati interpelacije i prijedloge. Tečajem cijeloga ljeta i jeseni godine 1861. nije bilo zasjedanja dalmatinskoga sabora. Prošla je i cijela godina 1862., a da sabor nije održao baš nijedne sjednice.

Kralj je otpisom od 8. studenoga 1861. raspustio hrvatski sabor u Zagrebu, jer ne htjede poslati svoje delegate u „carevinsko vijeće". Pune 4 godine ostadoše Hrvatska i Slavonija bez sabora, koji se prviput iza raspusta sastao 12. studenoga 1865. Tako nije hrvatski narod uopće mogao doći do prilike, da godine 1862. parlamentarnim putem izrazi svoje misli i političke namjere.

Međutim se 1. svibnja 1861. sastalo carevinsko vijeće u Beču. Tamo su Dalmaciju zastupala 3 Talijana i 2 Srbina. Od potonjih je Stefan Ljubiša razvio priličan politički rad, za koji mu bijahu zahvalni dalmatinski Hrvati i Srbi. Ljubiša je u carevinskom vijeću odlučno zatražio, da se Dalmacija pripoji Hrvatskoj i Slavoniji, pa da se tako ujedini „trojedna kraljevina". Usto je Ljubiša zahtijevao, da se u dalmatinskoj upravi i u sudstvu uzme obzir na hrvatski jezik, kojim govori ogromna većina tamošnjeg

naroda. Hrvatske novine u Zagrebu („Pozor" i „Narodne Novine") radosno bilježe svaki Ljubišin govor i prijedlog. Tako je Ljubiša naskoro stekao veliku popularnost u Hrvatskoj, Slavoniji i u Dalmaciji. Mnogi mu rodoljubi šalju pismena priznanja, kojima ga potiču, da ustraje u započetom političkom radu. Hrvati su tada imali većinu u zastupstvu grada Kotora. Da Ljubiši zahvale za dosadašnji rad, izabraše ga 11. siječnja 1862. začasnim građaninom svojim. To je odlikovanje Ljubišu tako razveselilo, da je kotorskoj općini 21. siječnja 1862. poslao iz Beča pismo, koje počinje ovako:

„Vijest, koju ste Vi meni saopćili prijatnim Vašim listom od 11. ovoga mjeseca, da me je slavno vijeće grada Kotora naimenovalo počasnim građaninom iz toga razloga, što sam prije na pokrajišnom vijeću (u Zadru) kupa s mojim štovanim sudruzima gospodom poslanicima bokeljskim, pa poslije i na carstvenom savjetu (t. j. u carevinskom vijeću) zahtijevao sjedinjenje naše domovine s trojednom kraljevinom, dvostruko me je obradovala. Velim dvostruko, jer osim što me pripisuje građanstvu jednoga mjesta, koje je svagda bilo kolijevka sjajnih i rodoljubivih muževa, pokazuje i to, da sam bio vjeran odziv svojih zemljaka."

Ljubiša je zaista i zaslužio priznanje Hrvata i Srba za svoj politički rad tečajem godine 1861. i 1862. On se kod središnje vlade u Beču zauzimao, da narodne ljude u Dalmaciji zaštiti od progona pokrajinske vlade u Zadru. Naprotiv nije Ljubišin zastupnički drug — vladika Knežević — na carevinskom vijeću razvio baš nikakav rad.

Isprvice nijesu dalmatinski Hrvati imali novina, u kojima bi iznosili svoje želje i potrebe te po kojima bi širili svoje političke ideje. Tek 1. ožujka 1862. izađe prvi broj njihovih novina. To bijaše talijanskim jezikom pisan časopis „N a z i o n a l e" s hrvatskim prilogom, koji se zvao „N a r o d n i L i s t". Te su novine uređivala 2 mlada hrvatska profesora: svjetovnjak Natko Nodilo i svećenik Ivan Danilo. Nodilo je uređivao „Nazionale", a Danilo „Narodni List". Da su hrvatski rodoljubi tada držali važnijim „Nazionale" nego li „Narodni List", vidi se već po tom, što je „Nazionale" štampan na 4, a „Narodni List" samo na 2 strane. „Nazionale" je imao zadaću, da političke ideje narodne stranke zastupa i širi među inteligencijom, koja stanuje većinom u gradovima, a čitala je samo talijanske novine, jer je svršila talijanske škole. Naprotiv je „Narodni List" dobio drugu zadaću: da osvijesti i prosvijetli dalmatinske seljake, koji će biti stupovi „narodne

stranke", ali koji u ogromnoj većini još ne znaju čitati pisati, jer uopće nijesu ni polazili nikakve škole. Dalmacija je početkom godine 1862. imala jedva 153 pučke škole, od kojih samo 23 „ilirske", 9 talijanskih, a 125 „utrakvističkih". Na „ilirskim" školama bijaše nastavni jezik hrvatski, dok se na „utrakvističkim" školama podučavalo učenike većinom na talijanskom jeziku, a tek nešto malo i na hrvatskom jeziku. Na svima srednjim školama gospodovao je samo talijanski jezik.

Nodilo je za 1. broj „Nazionala" napisao uvodni članak, u kome govori o programu toga lista. Među ostalim piše Nodilo:

„Nazionale" ne traži drugo, nego li potpunu slobodu za svakoga, pa da se ukloni svaki pritisak, toli štetan nama koli bilo komu. Jednaka mjera za svakoga, — bit će uvijek naša zastava. ...U interesu je Slavena, da Austrija bude ujedinjena i jaka, ali i da u isto vrijeme udovolji pravednim željama raznih plemena, koja u njoj pribivaju, a da jedan narod ne prevagne nad drugim. U tome će slučaju i nama dalmatinskim Slavenima biti dozvoljeno, da čvršćim uzlom stisnemo vezu, koja nas do sada samo po krvi i jeziku spaja s našom braćom u Hrvatskoj... Mi ćemo poštovati prava manjine onih 15 do 20 hiljada, koji govore talijanskim jezikom; ali tražimo, da prestane svaki privilegij na bilo čiju korist... Dalmatinski Slaveni traže slobodan razvitak svoje narodnosti kao nezastarivo svoje pravo. Po tome traže jednakopravnost za oba jezika (hrvatski i talijanski), ali ne takvu jednakopravnost, koja je platonično zaključena u saboru, nego djelom provedenu u školama te postepeno u sudovima i u upravi." Taj program štampan je u „Narodnom Listu".

Među prvim suradnicima „Nazionala" javljaju se: dubrovački knez Niko Pucić i njegov brat Orsat (Medo), zatim dr Miho Klaić, dr Kosta Vojnović, Matija Ban, Vlaho Bogdan, dr Josip Antonietti, Vinko Milić, dr Lovro Monti i Nikša Gradi. Manje je suradnika imao „Narodni List", gdje gotovo sve mora pisati urednik Ivan Danilo. Njemu su pomagali don Mihovil Pavlinović i Lazo Tomanović.[12]

Narodni zastupnik Stefan Ljubiša interpelirao je u carevinskom vijeću ministra pravosuđa zbog toga, što se kod sudova u Dalmaciji upotrebljava samo talijanski jezik. To je na štetu ogromne većine dalmatinskoga žiteljstva, koje ne zna talijanski jezik. Ljubišina je interpelacija imala uspjeha, te „Narodni List" 27. ožujka 1862. donosi ovu radosnu vijest:

„Ministarstvo pravosuđa izdalo je 15. ožujka 1862. c. kr. prizivnom sudu u Zadru naredbu, u kojoj glede jezika kod sudova dalmatinskih daje ove odredbe i upute:

1. Ako sudovi budu imali posla sa strankama, koje znadu samo „slavjanski jezik, bit će dužni, da — koliko se može — u slavjanskom jeziku saslušaju okrivljenike i ispituju svjedoke, pa da u zapisnik istim jezikom stave barem glavne riječi iskazivanja okrivljenikova ili svjedokova.

2. Zapisnik prisege, koju polaže slavjanska stranka u slavjanskom jeziku, ima se uvijek — koliko je moguće — predu-zeti u istom jeziku, a u zapisnik ima se slavjanskim jezikom upisati barem obrazac prisežni.

3. U kaznenim parnicama te u konačnim raspravama protiv okrivljenika, koji znadu samo slavjanski jezik, ima se paziti na to, da djelujući činovnici (sudovni i državnog odvjetništva), kao što i branitelji, potpuno posjeduju znanje slavjanskog jezika, pa da se rasprava vodi slavjanskim jezikom i da istim jezikom budu objavljeni presuda i njezini uzroci, koliko je moguće.

4. Sudovi su dužni primati podneske u slavjanskom jeziku te slavjanskim strankama izručiti rješenja njihovim jezikom.

5. Dozvoljava se prigodice nabavljati potrebite tiskane obrasce u slavjanskom jeziku za svaku vrstu poziva i tutorstvenih odluka te slavjanskim strankama izdavati potrebite otpravke u tiskanicama, koje su sastavljene slavjanskim jezikom.

Te se naredbe imaju prijaviti podređenim sudovima na njihovu upravu. U isto vrijeme se tomu prizivnom predsjedništvu nalaže, da u popunjavanju službenih mjesta u slavjanskim kotarima ima osobit obzir na poznavanje slavjanskoga jezika; pa da pristojno procijeni poznavanje istoga jezika, kad predlaže na ona službena mjesta, na koja je imenovanje pridržano samomu pravosudnom ministarstvu."

Dalmatinski se rodoljubi iskreno radovahu, što je tako hrvatski jezik došao do svoga prirodnoga prava barem kod sudova. Zato „Narodni List" preporuča narodu, neka se što više služi povlasticom, koju mu daje spomenuta naredba ministarstva pravosuđa.

Malo iza toga počne talijanski časopis „La Voce Dalmatica" donositi izvatke iz pisama, što ih je svojim prijateljima u Dalmaciji pisao Nikola Tommaseo, koji je tada kao austrijski „veleizdajnik" živio u Italiji. Tommaseo bijaše tada već glasovit književnik i učenjak. Kao rođen Šibenčanin uživao je velik ugled i popularnost u cijeloj Dalmaciji. Izvaci iz Tommaseovih privatnih pisama, što ih je donosila „La Voce Dalmatica", jasno pokazivahu, da je Tommaseo protivnik sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Tommaseo uopće ne priznaje, da u Dalmaciji živu

---

[12] Tomanović bijaše rodom iz Boke Kotorske. On je godine 1862. još bio đak u Zadru. Kasnije prijeđe u službu crnogorskoga kneza Nikole. U Crnoj Gori postade dr Laza Tomanović ministrom, a godine 1912. bijaše i ministar-predsjednik crnogorski.

Hrvati i Srbi. On govori o posebnoj narodnosti „dalmatinskoj". Zato i zagovara misao, da se traži politička autonomija za Dalmaciju.

Lako je shvatiti veselje, kojim su dalmatinski Talijani čitali te izvatke iz Tommaseovih pisama. Tommaseo je time uvelike pomogao autonomaškoj stranci. Naprotiv su hrvatski rodoljubi veoma žalili, što se i slavni Tommaseo dao zapregnuti u „protunarodna kola". Nodilo je osjećao ne samo potrebu, nego i dužnost, da se kao urednik „Nazionala" obori na tvrdnje Tommaseove. Zato je u 22. broju „Nazionala" od godine 1862. donio prvi članak, u kome Tommasea pobija ovako:

„Narodnost dalmatinska može biti izvrsno otkriće n. pr. za jednu saborsku većinu, koja — želeći svoje autonomne težnje osloniti na narodnu bazu, a ne nalazeći nijednu pozitivnu, — stvara umišljenu (narodnost), jednostavno za svoju uporabu. Ali tko narodnost cijeni kao veliku ljudsku zadrugu, koja će — slavna po djelovanju, po knjizi i po velikoj individualnoj misiji u razvitku ljudske zajednice, — živjeti životom vjekova, onaj će naziv ostati uvijek smiješan. Ako Dalmatinci hoće sada, kada se Evropa narodnosno preustraja, zauzeti mjesto među narodima, nikada ga ne će zauzeti kao Dalmatinci, nego treba da se sliju s onim plemenima, koja su im po jeziku i podrijetlu najbliža." Nodilo svršava svoj članak upitom: „Zašto slavni Tommaseo hoće da nas dijeli više, nego li nas je podijelio gospodin Bog?"

Nodilov je članak uzrujao Tommasea i dalmatinske autonomaše. Tommaseo je srdito odgovorio u „Voce Dalmatica", omalovažujući tobože i novine „Nazionale" i samoga pisca spomenutoga članka. To je sklonulo Nodila, da u „Nazionalu" nastavi polemiku s Tommaseom. Nepristrani su ljudi brzo uvidjeli, da je u toj polemici pravo na strani Natka Nodila, a ne Nikole Tommasea. Nodilo je počeo iz cijele Dalmacije dobivati pisma uglednih ljudi, koji izjavljuju, da se slažu sa njegovim gledištem. Prvi mu se javiše narodni zastupnici: dr Juraj Pulić, Mihovil Pavlinović, dr Miho Klaić, Stefan Ljubiša, dr Marinica pl. Giorgi, P. Radulović i P. Sablić. Tih 7 zastupnika potpisalo je „otvoreno pismo", što ga upraviše Nodilu. Pismo je štampano u 31. broju „Nazionala", a glasi ovako:

„Samo slijepo i interesirano strančarstvo može iz polemike, nastale između vas i g. Nikole Tommasea, stvoriti pitanje između njegove i vaše osobe, a ne između grditelja Slavena i „Nazionala", kojemu je sveta dužnost, da odbija grdnju. Mi vam zahvaljujemo u ime naše i (u ime) Slavena Dalmacije, koje mi zakonito zastupamo na pokrajinskom saboru. Nastavite srčano istim putem. Branite prava našega naroda i jednakom energijom

odbijajte svaki napadaj na njegovu čast, pa s koje strane dolazio, i vi ćete steći zasluga za slavensku domovinu."

Nodila je vrlo razveselila pouzdanica, koju mu povodom polemike s Tommaseom odaslaše dalmatinski đaci, koji su polazili visoke škole u Beču i sveučilište u Padovi. Bečku su pouzdanicu potpisali: Baltazar Bogišić, D. G. Porlitz, V. Vuleta, M. Kovačević, L. Matić, P. V. Šalinović, A. Serragli, Vlaho Bogdan, J. Cipčić, A. pl. Celio-Cega, A. Alačević, P. Šperac, L. Alačević, E. pl. Grisogono, Kulišić, Adamović, Stanber, J. Đilanović, J. Buzolić, S. Nonweiller, P. Gelčić, A. Belamarić i G. Grančić. Pouzdanicu iz Padove potpisaše ovi dalmatinski sveučilištarci: M. Luketin, V. Tacconi, D. L. Bortolazzi, M. Vitezić, J. Bianchetti, M. Pavlović, V. Stallio, A. Petranić, V. Farolfi, I. Nazor, A. Bollini i J. Kolombatović. Potonja pouzdanica poručuje Nodilu: „Dižite visoko narodnu zastavu, koja neka drži budnu svetu vatru, što plamti u našim grudima i koja će nam donijeti pobjedu nad našim neprijateljem!"

Iza tih pouzdanica donio je „Nazionale" redomice pouzdanice, što ih Nodilu poslaše pojedince ili u skupinama rodoljubi iz Dubrovnika, Splita, Kotora, Kaštela, Trogira, Prčanja, Obrovca i iz drugih mjesta. To je u stvari bio prvi javni popis „narodnjaka" iz Dalmacije. Danomice je rasao broj Dalmatinaca, koji su ovakvim potpisom javno očitovali, da pripadaju narodnoj stranci. Time je znatno porasao i ugled narodne stranke.

GODINA 1863.

Drugo zasjedanje dalmatinskoga sabora započelo je tek 12. siječnja 1863. Značajno je, da su na tome saboru hrvatskim jezikom govorili uvijek samo don Mihovil Pavlinović i Krsto Kulišić. Drugi su narodnjaci obično upotrebljavali talijanski jezik, jer hrvatskomu još nijesu bili dosta vješti. Autonomaši su dakako svi govorili samo talijanski. Sve je to posljedica polaska talijanskih srednjih škola, koje su hrvatskomu narodu otuđile njegovu školovanu inteligenciju.[13]

[13] Što je Pavlinović u ono doba značio za hrvatsku stvar u Dalmaciji, lijepo nam prikazuje dr Kosta Vojnović ovim stavkama u „Vijencu" od godine 1875.: „U saboru dalmatinskom, kad je sve disalo talijanštinom, Pavlinović malne sam odmah podiže hrvatski glas i neustrašivo razvi hrvatski barjak uz 12 drugova. Da prijatelje i družinu navikne hrvatskomu govoru,

Pavlinović je u drugoj sjednici sabora dalmatinskoga zatražio, da zakonske osnove i prijedlozi tako c. kr. vlade, kao i zemaljskog odbora budu pred sabor izneseni u dva jezika: hrvatski i talijanski. Pulić je u trećoj sjednici predložio, da „narodni jezik slovinski bude pristojno i shodno izjednačen talijanskomu u školi i na sudu". U istoj sjednici iznio je Pavlinović prijedlog, da „bude priznata potpuna ravnopravnost jezika slovinskog s talijanskim u saboru i u pokrajinskom odboru". Sabor je Pulićev prijedlog uputio odboru, a Pavlinovićev je prijedlog (ponešto ispravljen) primio.

Tečajem toga saborskoga zasjedanja došlo je do razdora u redovima dalmatinskih autonomaša. Bajamonti nije bio sporazuman s reakcionarnim pravcem, u koji je autonomaše doveo njihov vođa dr Lapenna. Bajamontiju se pridružiše autonomaški zastupnici: Galvani, Radmili, Giovannizio, Serragli, Radman, Smerkinić, Machiedo, pa i Duplančić, urednik lista „Voce Dalmatica". Tih je 9 zastupnika stvorilo udruženje „Unione liberale", koje će doći u sporazum s narodnjacima. O tomu javlja „Narodni List" ovako:

„Nekoliko je autonomaša spoznalo istinu, na kojoj narodni zastupnici osnivaju svoje misli, te su oni uz ove pristali u svemu, što je neophodno (potrebito) slobodnom razvitku ustavnoga života, ostavivši međutim netaknuto i nepretresano pitanje o sjedinjenju."

Prviput je do zajedničkoga rada između narodnjaka i liberalnih autonomaša došlo u saborskoj sjednici od 18. ožujka 1863. Tada se raspravljalo o verifikaciji izbora splitskoga kotarskoga poglavara Alesanija, koji je 30. siječnja 1863. pomoću nasilja od vladine strane bio izabran za na-

---

dotjera don Mijo svoj pravi apostolat do skrajnosti, ne davajući mira i odmora ni sebi, ni prijateljima, ni dušmanima. U saboru i u klubu, po kućama i po kavanama, po gostionama i po dvoranama, s Lapennovcima i s Bajamontovcima, sa činovnicima i s odvjetnicima, po kopnu i po moru, s mlađima i sa starijima — prodire don Mijo hrvaštinom, hoćeš li ne ćeš li. I svatko mora da s njime govori hrvatski, pa bio on i Puljiz. Ova svagdašnja — dapače svakčasna — borba Pavlinovića s talijanštinom silno je pomagala pobjedu hrvatske riječi i misli u Dalmaciji. U tome smislu — izuzev Saverija Brčića (rijetkoga činovnika i rodoljuba), te Ljubiše i Dubrovčana — imaju njemu dosta za svoj narodni preporod zahvaliti svi ljudi naobraženoga svjetovnjačkoga stališa, koji se s onu stranu Velebita posvetiše narodnomu radu, a u kulturi bijahu potalijančeni."

rodnoga zastupnika kod naknadnog izbora u Sinju. Svi su narodnjaci glasovali protiv verifikacije Alesanijeva izbora, osim zadarskoga vladike Kneževića, koji je toga dana istupio iz „narodne stranke" te je glasovao za ovjerovljenje. Mjesto Kneževića glasovahu s narodnjacima svi liberalni autonomaši, jer je Alesani u Sinju srušio šibeničkoga pretura Josipa Piperatu, koga je kandidirao dr Bajamonti. Ustanovilo se, da je za ovjerovljenje Alesanijeva mandata glasovalo upravo toliko zastupnika, koliko ih je glasovalo protiv toga ovjerovljenja. Uslijed toga bio je mandat poništen, a vlada pozvana, da raspiše ponovan izbor.

Dalmatinski su gradovi i varošice imali svoja kulturna društva, koja su nosila ime „Casino" ili „Gabinetto di lettura". To bijahu čitaonice, u kojima se uz autonomaše okupljahu i narodnjaci. Kad je Nodilo započeo svoju pobjedonosno vođenu polemiku s Tommaseom, zahtijevahu autonomaši, da se u ime prosvjeda izbaci iz čitaonice časopis „Nazionale" radi tobožnjeg nepoštivanja slavnoga Tommasea. Gdjegod su autonomaši takav svoj zahtjev proveli, svagdje su time dali narodnjacima povoda, da istupe iz zajedničkih, pa da osnuju posebne svoje čitaonice. Tako se 14. veljače 1863. svečano u Zadru proslavilo otvorenje „Narodne Čitaonice", u koju se još 26. prosinca 1862. upisalo do 50 članova utemeljitelja. Jednako je svečanim načinom 30. rujna 1863. otvorena „Slavjanska Čitaonica" u Splitu.[14] Pripadom valja spomenuti, da je u Zadru 28. srpnja 1861. otvorena „Matica Dalmatinska". Prvim predsjednikom toga književnoga društva postade dr Božidar Petranović, koji je još 14. listopada 1848. pokrenuo osnutak „Matice Dalmatinske". U Dubrovniku je „Narodna Čitaonica" osnovana godine 1863. Iza toga osnovane su takve čitaonice i u drugim gradovima dalmatinskim.** Žalibože još su dugo i te čitaonice izgledale kao talijanska društva, jer su gospoda lakše i korektnije govorila talijanski, nego li hrvatski. Tako je primjerice „Narodna Čitaonica" u Zadru imala pismeni saobraćaj hrvatski, ali se i na odborskim sjednicama većinom govorilo talijanski;

---

[14] Dalmatinsko je namjesništvo 15. prosinca 1862. potvrdilo pravila splitske Čitaonice, sastavljena talijanskim i hrvatskim jezikom.

[15] U gradu Korčuli je „Narodna Slavjanska Čitaonica" otvorena 13. svibnja 1871. U Jelsi je kapetan Niko Duboković godine 1868. osnovao „Narodnu Čitaonicu". Otvorenju je 11. lipnja 1868. prisustvovao i Mihovil Pavlinović.

samo 2 odbornika — Kazimir Ljubić i Juraj Biankini — govorila su uvijek na sjednicama hrvatski.

Da zaustavi napredak narodne ideje u Dalmaciji, počela je vlada progoniti istaknutije rodoljube hrvatske. Tako su dr Miho Klaić i pop Ivan Danilo u svibnju godine 1863. lišeni službe gimnazijskih profesora u Zadru; a ravnatelj zadarske gimnazije dr Juraj Pulić premješten je u tirolski grad Trento. Natko Nodilo bude kao urednik „Nazionala" 9. studenoga 1863. osuđen na 100 forinti globe, a „Nazionale" na 60 forinti gubitka kaucije. Na sudbenoj raspravi, koja se godine 1863. u Beču vodila protiv dra Imbre pl. Tkalca, kao urednika časopisa „Ost und West", pročitano je izvješće ravnateljstva zadarske policije, koja okrivljuje „Nazionale" radi veleizdajničkog i buntovnog smjera njegova.

GODINA 1864.

Početkom ožujka 1864. započelo je treće zasjedanje dalmatinskoga sabora. Trebalo je riješiti jezično pitanje. U tu je svrhu izabran odbor petorice, od kojih su bila 3 autonomaša (Dešković, Giovannizio i Seraglia), a 2 narodnjaka (Pavlinović i Pulić). Autonomaši u tome odboru staviše prijedlog s ovih 5 točaka: 1. O nastavnom jeziku pučkih škola neka odluče dotične općine. 2. Neka se u gimnazijama jedan predmet (po mogućnosti povijest i zemljopis) predaje na hrvatskom jeziku. 3. Neka se u zadarskoj bogosloviji pastoral predaje i na hrvatskom jeziku. 4. Stranke smiju sudu predati hrvatski pisane spise, ali ih činovnici ne smiju bez prethodne dozvole prizivnoga sudišta rješavati na hrvatskom jeziku. 5. Neka se od svih činovnika u Dalmaciji zahtijeva poznavanje hrvatskog jezika, što imaju dokazati polaganjem strogog ispita pred naročitim povjerenstvom. — Narodnjaci Pulić i Pavlinović izjaviše u tome odboru, da prihvaćaju samo 2., 3. i 5. točku.

Rasprava o prijedlozima toga odbora započela je u dalmatinskom saboru 5. travnja 1864. Raspravu je otvorio dr Miho Klaić znamenitim govorom, u kome reče i ovo:

„Zovimo se mi, kakogod hoćemo, ali nikada ne ćemo prestati biti ono, što jesmo: samo jedan narod, samo jedna obitelj. Zvali se mi autonomaši, aneksioniste, narodnjaci ili kako hoćete, svi smo Dalmatinci i po tom Slaveni. Borba, koja nas razdvaja, nije borba plemenska, nije prosvjetna, nije narodna, već jedino jezična. Mi nesamo da nijesmo neprijatelji jezika i kulture talijanske, nego dapače priznajemo, da njoj dugujemo ono, što znamo. Ali upravo zato, što smo odgojeni talijanskom uljudbom, ne smijemo zatajiti svoje podrijetlo i postati neprijatelji svoga naroda. Talijanska je civilizacija u prvom redu narodna; i Dalmacija — pomažući ponarođenje — pokazat će se dostojnom plemenite odgojiteljice. Malena je naša domovina, ali po svome položaju, po svojim tradicijama, po elementima prosvjete ona je pozvana, da vrši velik upliv na prosvjetni napredak bližnjih slavenskih naroda: naše braće. Na nama je, da ih uputimo k ljepšoj budućnosti, koju Providnost sprema, prestajući s bratskim borbama, a pregnuvši svi složno na djelu."

Nato je ustao dr Bajamonti, koji je u ime liberalnih autonomaša dao ovu važnu izjavu:

„Boreći se protiv sjedinjenja s Hrvatskom nijesmo mi vojevali niti proti jeziku niti proti narodnosti našoj. Naše je djelovanje odgovaralo programu: Slaveni i sutra, Hrvati nikada! Za nas je pitanje aneksije jedno, a pitanje narodnosti drugo. Na polju prvoga (t. j. sjedinjenja) ne ćemo se moći nikada sporazumjeti; na tlu drugoga (t. j. o pitanju narodnosti) moramo se i hoćemo se sporazumjeti. Uostalom rješenje pitanja o sjedinjenju sigurno ne ovisi o nama. Bude li odgovaralo vrhovnim interesima države, da od nas stvori Hrvate, mi ćemo morati biti (Hrvati); — a bude li koristilo, da nas ostave, kakvi smo: Slaveno-Dalmatinci, mi ćemo takvi ostati... Mi danas moramo nastojati oko toga, da spojimo sve liberalne frakcije (skupine) toga sabora. Neka se u zemlji ustanovi jedna liberalna stranka, koja će se — pretpostavljajući pitanje slobode drugim pitanjima manje važnosti — moći energično opirati sili vladine stranke i pokazati, da neprijatelji vlade Njegova Veličanstva nijesmo mi liberali, nego oni javni činovnici, koji — poganeći svaku plemenitu ustanovu, pa napokon i namjeru onoga, koji ih je stvorio, — nastoje pogaziti naše blagostanje, da na njemu podignu svoju ličnu sreću." Bajamonti je svoj govor završio riječima: „Već je vrijeme, da iskreno i uzdignuta čela kažemo: izuzevši aneksiju — program aneksionista i naš je program!"

Radi toga, što su neki govornici napadali vladu, ponajviše zbog otpusta profesora Klaića i Danila, — dala je vlada već 7. travnja 1864. raspustiti dalmatinski sabor. Tako nije bila dovršena rasprava o jezičnom pitanju, a niti je započela rasprava o zemaljskom proračunu za godinu 1865.

Još istoga je dana (7. travnja 1864.) došlo do sporazuma između narodnjaka i liberalnih autonomaša. Zapisnik o sporazumu pisao je dr Kosta pl. Vojnović; potpisaše ga od strane narodnjaka dr Pulić, Pavlinović, dr Klaić, Ljubiša i dr Vojnović; a od strane autonomaša dr Bajamonti, Giovannizio i Radman. Sporazum sadržaje ovih 5 točaka:

1. Dvije liberalne frakcije raspuštenoga sabora sastavljaju „narodnu stranku" u zemlji, i to u svrhu provođenja i razvijanja narodnog načela i ustavnih sloboština.

2. Ako bi vlada zakonodavnomu tijelu zemlje podastrla pitanje sjedinjenja, prema kojemu svaka frakcija (skupina) pridržaje sebi potpunu slobodu, morat će se manjina pokoriti glasu većine sabora i poštivati u njemu zakonito izraženu volju zemlje.

3. U budućim izborima za pokrajinski sabor morat će se (narodna stranka) založiti za uspjeh svih onih kandidata, koji su činili opoziciju u netom raspuštenom saboru.

4. Što se tiče novih kandidata, morat će obje frakcije (skupine) doći do nekoga prethodnoga sporazuma prije, nego li manjina popusti većini glasova.

5. Budući da je „Nazionale" jedini neovisni organ u pokrajini, te će on sam — dok šuti pokrajinski sabor — predstavljati zakonitu i poštenu oporbu, brinut će se obje frakcije liberalne stranke za njegov opstanak i za gospodarski napredak njegov.

Liberalni su autonomaši imali u „carevinskom vijeću" svoga pristašu Josipa Deškovića, a narodnjaci Stefana Ljubišu. Njima su složni liberali poručili, da imaju u interesu Dalmacije: 1. Sjedjeti na desnici zastupničke komore te u svima važnim pitanjima glasovati s umjerenom frakcijom federalista. 2. U privatnoj audijenciji prikazati kralju žalosno stanje javne uprave u Dalmaciji, zatim događaje, koji su pretekli raspust sabora, te nuždu, da se u vrhovnoj upravi ove zemlje vojnička vlast odijeli od građanske, a potonja da se povjeri inteligentnoj osobi, koja je prožeta duhom novih ustanova i koja potpuno pozna oba jezika, kojima se govori u Dalmaciji. 3. Neka i „carevinskom vijeću" prikažu to stanje Dalmacije, te neka dotične interpelacije i prijedloge iznesu u formi, koja im se bude činila najpodesnijom.

Radi toga sporazuma počela je vlada u Dalmaciji progoniti i liberalne autonomaše. Tako je dr Bajamonti 6. lipnja 1864. dobio odluku, kojom se rješava službe gradskoga načelnika,[16] koju je službu vršio od 9. siječnja 1860.

[16] Ministarstvo unutarnjih posala skinulo je načelnika dra Bajamontija, dok je namjesnik Mamula uklonio sva 4 općinska prisjednika, a okružni poglavar Alesani svih 15 vijećnika. Alesani je počinio netaktičnost, da je Bajamontiju dao 6. lipnja 1864. po sluzi usred puta uručiti dotične odluke, kojima su s vlasti maknuti načelnik, prisjednici i vijećnici.

tako uspješno, da je Split od neuređenoga sela pretvarao u lijep grad. Vlada je novim načelnikom u Splitu imenovala dra Franju Lanzu.[17]

Naravno da nije vlada na miru pustila niti narodnjake. Tako se sjetila, da je Pavlinović u „Narodnom Listu" godine 1862. napisao članak „O narodnosti". Zato je državni odvjetnik eto iza 2 godine podigao protiv Pavlinovića i urednika Nodila tužbu radi zločina bunjenja. Rasprava je bila zakazana za 26. studenoga 1864., ali ju je sud odgodio radi daljnjih izvida.

Međutim je vlada raspisala izbore novih narodnih zastupnika za dalmatinski sabor. Izbori se obaviše 20., 25. i 30. kolovoza 1864. U oči izbora učinila je dalmatinska vlada pritisak na izbornike. Arhimandrita Kovačević, koji je isprvice (god. 1861.) bio narodnjak i pripadao „narodnom klubu", a kasnije se priljubio vladi, sada je počeo obilaziti kotare, u kojima stanuju Srbi, te je svuda preporučivao vladine kandidate protiv „revolucionaraca i neprijatelja države". Kovačević je 1. srpnja 1864. svima parosima poslao „okružno pisanije" (okružnicu), gdje ističe, da je paroh „dužan besprestano svoje parohijane poučavati, rukovoditi, obavještavati i odvraćati od prevratnih odbora, koji pod imenom narodne stranke nastoje prosti narod u svoju mrežu uloviti upotrebljavajući sva sredstva k postiženju prevratne svoje cijeli". I neki katolički biskupi u Dalmaciji šalju okružnice, kojima zabranjuju župnicima agitirati za ljude, koji su poznati kao vladini protivnici. Još gore postupahu vladini upravni činovnici. Oni su krivotvorili izborne listine,[18] opozicionalcima zabranjivali skupštine i izborne sastanke. Podjedno skidahu one seoske poglavare (starješine), koji bijahu opozicionalci. Načelnik Miličić u Makarskoj zaprijetio je: „Ko bude govorio u prilog Pavlinoviću, bit će odmah sapet u verige i odveden u tamnicu."

Radi počinjenih nasilja postala je dalmatinska vlada tako omražena, da mnogi neovisni ljudi ne htjedoše primiti ponuđenu im kandidatiuru od strane službenih (vladinih) autonomaša, kojima je i nadalje bio vođa dr Luiggi

[17] Raspust splitske općine tumačio je službeni organ austrijske vlade „Gen. Korr." u Beču, da je to vladina osveta zato, što je dr Bajamonti u saboru pomogao aneksioniste i poveo borbu protiv vlade.

[18] Tako je u Kninu mjesto hiljadu birača uvršteno u listinu samo 200.

Lapenna. Tako nije Lapenni preostalo drugo, nego li da kandidira mnoge vladine savjetnike i kotarske poglavare. Naprotiv nije vlada dozvolila, da kandidira Mihovil Pavlinović u svome izbornom kotaru, koji su činile vanjske općine kotara Vrgorac, Makarska i Metković, jer da se nalazi pod optužbom radi zločina bunjenja.

Uslijed velikog pritiska vladinih organa stekoše kod izbora pobjedu službeni autonomaši. Od 41 zastupnika naime izabrana su 24 vladinovca, i to: dr Lapenna, dr Špiro Petrović, Zanchi, Fanfogna, Mery, Difnico, Rossignoli, Alesani, Bonda, Vusio, Jovanović, Begna, Vuković, biskup Zaffron, Nikolić, Bioni, Vuletić, Lanza, dr Stermić, Ponte, Lalić, P. Dojmi, poglavar Dojmi i Micheli Vituri. Gotovo polovicu svih tih narodnih zastupnika činili su vladini savjetnici i kotarski poglavari.

Od narodnjaka izabrani su: Ivan Danilo, dr Vjekoslav Moretti, Ivan Vranković, Antun Rossi, Jerotej Kovačević, pop I. Rajmondi, P. Radulović i dr Miho Klaić. Potonji je biran u Vrgorcu mjesto Pavlinovića, koji je tamo radio za Klaića, kad već sam nije smio kandidirati. Osim toga izabran je dr Klaić sa 16 glasova većine proti kotarskomu poglavaru Rešetaru u vanjskim općinama korčulanskoga kotara, kamo su spadali također Ston i poluotok Pelješac, t. j. kotar Orebić. Budući da je Klaić pridržao mandat izbornoga kotara vrgoračkoga, došlo je u vanjskim općinama Korčule do ponovnog izbora. Tom je prigodom samo s 1 glasom većine izabran splitski odvjetnik dr Kosta Vojnović, koji je kod redovitih izbora pao u izbornom kotaru bokeljskih veleporeznika, gdje je izabran kotarski poglavar Dojmi. Narodnjaci su se osobito radovali izbornoj pobjedi u vanjskim općinama splitskoga kotara, komu uz rodoljubna Kaštela pripadahu također Trogir i Omiš. Tamo su izabrani Ivan Danilo i dr Moretti. Skoro su narodnjaci osvojili i vanjske općine zadarskoga kotara, gdje su vladini kandidati samo s 8 glasova pobijedili dra Josipa Paštrovića i dra Jozu Antoniettija, kandidate narodne stranke. Vranković je u vanjskim općinama otoka Hvar, Brač i Vis pobijedio vladinoga kandidata pomoću liberalnih autonomaša.

Liberalni su autonomaši kod izbora za dalmatinski sabor prošli veoma slabo. Splićani su doduše ostali vjerni dru Anti Bajamontiju, koji je 25. kolovoza 1864. stekao 2 mandata: za grad Split i za splitsku trgovačku komoru. Ali od ostalih liberalaca pobijediše kod izbora samo dvojica: dr Galvani i I. K. Machiedo. — Izabrana su doduše još 4

autonomaša (Piperata, Radmilli, Sbutega i Serragli), za koje se držalo, da su liberalci; ali se opazilo, da koketiraju i s dalmatinskom vladom.

Odmah poslije izbora dobio je nagradu dr Lapenna, predsjednik pokrajinskoga suda u Zadru. Lapenna je naime imenovan dvorskim savjetnikom, te je kao građanski pobočnik namjesnika Mamule preuzeo upravu Dalmacije mjesto Rosznera, koji je pozvan u Beč k ministarstvu za odsječnoga savjetnika. Naprotiv je vlada nastavila progon narodnjaka. Tako je 16. rujna 1864. uapšen o. Ivan Škopljanac, župnik u Ljubitovici kod Trogira, te je radi tobožnje bune nedužan u istražnom zatvoru proveo 4 mjeseci. A radi uvrede Veličanstva bio je na 6 mjeseci tamnice osuđen svećenik Škakoc iz Splita.

Kralj je na prijedlog dalmatinske vlade ponovo imenovao dra Špiru Petrovića predsjednikom sabora dalmatinskog. A potpredsjednikom sabora nije imenovan dr Bajamonti, nego Vicko Vuletić, zastupnik i načelnik grada Dubrovnika. Novi je dalmatinski sabor prvo zasjedanje započeo 28. rujna 1864. Vladina je većina izabrala 5 delegata za carevinsko vijeće i prihvatila predloženi joj zemaljski proračun. Za prisjednike (vijećnike) zemaljskog odbora, koji rukovodi autonomni dio uprave u Dalmaciji, izabrani su vladini autonomaši: Ponte, Nikolić, Bioni i Rossignoli. Autonomaši su doduše zamjenikom prisjednika izabrali dra Mihu Klaića, ali on ne htjede primiti taj izbor.

GODINA 1865.

Dalmatinska je vlada započela godinu 1865. s novim progonima. Rješenjem prizivnoga suda bio je doduše u veljači godine 1865. zbog nastale zastare obustavljen sudbeni postupak protiv Pavlinovića radi već spomenutoga članka „O narodnosti”. No zato je državni odvjetnik protiv urednika Nodila zametnuo 2 nove kaznene parnice zbog raznih dopisa (iz Splita, Knina, Sinja, Obrovca, Vrlike i Drniša), u kojima se iznose nasilja kotarskih poglavara prigodom lanjskih izbora. Vlada je progonila i činovnike, koji su simpatizirali s narodnjacima ili s liberalnim autonomašima. Lapenna je naročito mrzio dalmatinske franjevce, koji su u Sinju podržavali svoju gimnaziju. Zato je izradio da je financijski odbor „carevinskoga vijeća” predložio, da se iz proračuna briše ona stavka, koja doznačuje državnu potporu franjevačkoj gimnaziji u Sinju. O tom se u care-

vinskom vijeću raspravljalo 3. travnja 1865. Govorio je i sam državni kancelar Schmerling, koji je izjavio, da su neki Dalmatinci zadojeni veleizdajničkim mislima. Kad ga opozicionalci zapitaše, odakle to znade, Schmerling se pozvao na izvještaje dalmatinskoga namjesnika.

Međutim se već spremao i konac Schmerlingova centralizma. Prvi mu udarac zadadoše češki zastupnici iz kraljevine Češke, koji 18. lipnja 1863. ne dođoše u carevinsko vijeće. Kad su njihov primjer 14. studenoga 1864. slijedili češki zastupnici iz Moravske, postade taj centralni parlamenat „krnj", jer su sada izvan carevinskoga vijeća stajala 3 naroda: Hrvati, Česi i Madžari. To je ozlovoljilo i Nijemce, koji počeše Schmerlinga držati nesposobnim za provedbu austrijskoga centralizma.

Schmerling je počevši od godine 1862. nastojao, da Hrvate iz Hrvatske i Slavonije predobije za svoju politiku. Po njegovoj želji radili su u tome smjeru hrvatski kancelar Ivan Mažuranić i zagrebački veliki župan Ivan pl. Kukuljević. Oni stvoriše „samostalnu narodnu stranku", koja je željela, da Hrvatska sklopi nagodbu s Austrijom mjesto s Ugarskom. Samostalci se naime bojahu, da će Hrvati — stojeći skrštenih ruku između Nijemaca i Madžara — podleći jednima ili drugima. Sada bi se naprotiv dalo pogađati s kraljem o uvjetima, uz koje će Hrvatska poslati svoje delegate u carevinsko vijeće. Glavni bi dakako bio uvjet: sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. To ne će biti teško postići, ako Hrvatska sklopi realni savez s Austrijom. A u carevinskom vijeću imat će većinu Slaveni, ako u nj pošalje i Hrvatska svoje delegate.

Kad je Schmerling držao, da je za austrijski centralizam predobio javno mnijenje u Hrvatskoj i Slavoniji, dade kralju 27. svibnja 1865. potpisati odredbu, kojom za 17. srpnja 1865. sazivlje hrvatski sabor. Sada se u Hrvatskoj i Slavoniji razvila velika izborna borba. Protiv politike samostalaca ustade biskup Strossmayer, koji se bojao, da bi se Hrvatska opet mogla utopiti u njemačkom moru, ako se realno poveže s Bečom. Tada je naime još postojao „Njemački savez", kojemu je na čelu bila Austrija. Da spriječi namjeru samostalaca, sklopila je Strossmayerova narodna stranka izborni sporazum s „unionistima", koji su čeznuli za obnovom saveza s Ugarskom. Tako je hrvatska združena opozicija dobila kod izbora dvije trećine svih mandata. Među ostalima birana su i 2 dalmatinska prvaka: dr Miho Klaić u Ribniku kod Karlovca i don Mihovil Pavlinović u Đakovu; oba su birana kao kandidati narodne stranke, koja je time htjela pokazati svoju ljubav za Dalmatince.

Izbori u Hrvatskoj i Slavoniji pokazaše, da ministar Schmerling ne će uspjeti s namjerom svojom. Taj neuspjeh bijaše posljednji udarac za Schmerlinga: Hrvati su zabili čavao u njegov lijes. Već 27. srpnja 1865. pade Schmerling, a državnim kancelarom za Austriju postade moravski velikaš Rikard grof Belcredi. Novi je ministar svim pokrajinskim namjesnicima upravio okružnicu, kojom traži, da svi činovnici moraju poznavati jezik naroda, kojemu služe; neka se poštuje sloboda štampe, neka se poboljša uprava i neka se uvede pravni poredak. Podjedno je Belcredi sklonuo cara i kralja, da 31. srpnja 1865. proglasi amnestiju za sve zločine i prestupke počinjene štampom. Tako su obustavljene i obje tužbe protiv urednika „Nazionala".

Međutim je Dalmacija dobila novi općinski zakon mjesto starog pravilnika od godine 1821. Tako će na primjer grad Split mjesto 15 imenovanih vijećnika birati 36 gradskih zastupnika, i to po 12 u svakom od 3 izborništva. Bajamonti je kod izbora u Splitu stekao sjajnu pobjedu. On bude jednoglasno izabran za gradonačelnika, te je 17. rujna 1865. svečano proslavio svoju novu inštalaciju.

Drukčije bijaše kod izbora općinskih zastupnika u manjim mjestima. Tu je dr Lapenna sa svojim kotarskim poglavarima počinio svakovrsnih zloporaba uredovne vlasti. Oružnici su u Kninu ubili 2 izbornika, na što je kot. poglavar odredio, da se uapse Ivan Fumiš, A. Katić te bivši narodni zastupnik P. Sablić i njegov sin. U Drnišu su zatvoreni Miho Novak i Mato Grubišić, a u Splitu đak Š. Petričević. Svi su dovedeni u Zadar, gdje su bačeni u tamnicu.

Radi tih nasilja zaputio se odvjetnik dr Lovro Monti iz Knina u Beč, da se ondje potuži protiv dalmatinske vlade. To je doznao dr Lapenna, koji ga dade uapsiti na samom parobrodu. U Zadru je policija po noći unišla u stanove hrvatskih rodoljuba: dra Mihe Klaića, Ivana Danila, Natka Nodila i dra Josipa Paštrovića te je ondje provela premetačine. Radi toga se dr Klaić pritužio ministru pravde.

Kad je grof Belcredi doznao za ta nasilja, odlučio je temeljito izmijeniti upravu u Dalmaciji. Mjesto baruna Mamule, koji bijaše izraziti predstavnik Bachova i Schmerlingova sustava, imenovan je 17. listopada 1865. dalmatinskim namjesnikom general Franjo barun Filipović, koji je

dotle služio kao brigadir u Dubrovniku. Hrvatski su rodoljubi u Dubrovniku poslali u Zadar najbolje vijesti o Filipoviću.

Nekoliko dana iza toga maknut je iz namjesništva dr Lapenna, koji opet postade predsjednikom pokrajinskoga suda. Filipoviću je kao doglavnik za građevinske poslove dodijeljen Stjepan Dojmi, kotarski poglavar u Kotoru. U isto doba je umirovljen kotarski poglavar Alesani u Splitu. Novi namjesnik dade odmah na slobodu pustiti spomenute uapšenike iz Knina, Splita i Drniša, koji su gotovo 3 mjeseca proveli u istražnom zatvoru. Na Filipovićev prijedlog bude dr Miho Klaić uspostavljen za profesora na gimnaziji u Zadru, gdje je uživao toliko štovanje, da mu je građanstvo tim povodom priredilo bakljadu.

Drugo je zasjedanje dalmatinskoga sabora započelo 23. studenoga 1865. Prije toga su bez ikakva pritiska obavljeni naknadni izbori za ispražnjene mandate. Da se Pavlinoviću omogući ulazak u sabornicu, zahvalio se na mandatu odvjetnik dr Vjekoslav Moretti, koji je kao narodnjak uz Ivana Danila zastupao vanjske općine splitskoga kotara. Tu je na biralište došlo 96 izbornika, od kojih su 72 glasovala za Pavlinovića. Bajamonti je pridržao mandat grada Splita, a odložio mandat splitske trgovačke komore; pa je ta kod naknadnog izbora birala njegova političkoga sumišljenika dra Radmana. Vusio je položio mandat vanjskih općina na otocima Braču, Hvaru i Visu, gdje je nato kod naknadnog izbora biran Vicko Didolić, kandidat narodne stranke.

Dubrovčani su željeli, da svakako u dalmatinski sabor uđe njihov zemljak dr Juraj Pulić. Kako je Pulić od godine 1863. služio izvan Dalmacije, nije mogao biti biran, jer nije imao aktivnoga izbornoga prava. To bi stekao jedino tako, da u Dalmaciji kupi znatnije nekretnine, pa da tako postane veleporeznik. Kako Pulić nije imao novaca, slože se dubrovački imućniji Hrvati, pa svaki od njih upiše u gruntovnicu nešto od svojih nekretnina na Pulićevo ime. Tako je dr Pulić postao veleporeznik, te je onda kod naknadnih izbora biran u kuriji dubrovačkih veleporeznika.

GODINA 1866.

U sjednici dalmatinskoga sabora od 3. veljače 1866. staviše narodnjaci na vladu interpelaciju o jednakopravnosti hrvatskog i talijanskog jezika u dalmatinskim školama i na sudovima. Tu interpelaciju ne htjedoše potpisati li-

beralni autonomaši, izuzevši Machieda, koji se otada držao narodnjakom.

U Zadru je 10. ožujka 1866. počeo izlaziti novi talijanski časopis „Il Dalmata", kao organ autonomaške slavenske stranke. Prvi broj donosi program tih novina ovako:

„Slaveni nesamo plemenom, nego i srcem i osjećajem, mi prvi proglašujemo zakonito srodstvo veza, koje nas vežu s drugim našim sunarodnjacima. Njih ima oko 60 milijuna, pa iako se ne zovu Dalmatinci, ipak su naša braća, svi sinovi velike zajedničke majke... Rodoslovno stablo našega naroda ne proteže svoje sile samo od obala Jadrana do podanaka Velebita. Te žile prolaze ispod golih planina, kojima je opasana Dalmacija, te se pružaju daleko prema sjeveru i prema istoku... Ako nas dobro domovine ne bude odvraćalo od sjedinjenja s Hrvatima, mi ćemo najviše poticati, da se to traži."

Naskoro se vidjelo, da je to bio lažan program toga lista, koji je uređivao Enriko Matkovich. „Il Dalmata" je osnovan u posve druge svrhe: da naime opet složi liberalne i vladine autonomaše. Zato je počeo iz Splita donositi dopise protiv „Slavjanske Čitaonice", na koju su od prvoga časa režali splitski autonomaši. Podjedno je „Il Dalmata" u zaštitu uzimao dra Lapennu i njegove birokrate, koji bijahu stupovi vladinih autonomaša. Radi toga je „Il Dalmata" već u ožujku godine 1866. započeo polemiku s „Nazionalom".

Kralj je hrvatski sabor u Zagrebu triput odgodio tako, da se sastao tekar 12. studenoga 1865. Najprije bude pročitan kraljevski otpis od 2. studenoga, koji je sastavljen u obliku prijestolne besjede. O Dalmaciji veli kralj ovako:

„Što se tiče Dalmacije, pozivamo se na izjave sadržane u kraljevskom našem reskriptu od 8. studenoga 1861., po kojima će se pitanje o sjedinjenju riješiti istom onda, kada budu uređeni državopravni odnošaji Hrvatske."

Hrvatski je sabor na taj kraljev otpis odgovorio adresom, koja je primljena 12. veljače 1866. Adresa traži cjelokupnost trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; podjedno u načelu priznaje ono skupno raspravljanje zajedničkih posala carevine, koje iziskuje velevlasni položaj monarkije. Nato je kralj u svome otpisu od 27. veljače 1866. odgovorio, da pitanje o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom ne može riješiti „prije, nego li se urede državopravni odnošaji Hrvatske i Slavonije s jedne strane prema Ugarskoj, a s druge strane prema cjelokupnoj monarkiji". Za Vojnu Krajinu, koja je zapremala veći dio teritorija Hrvatske i Slavonije, priznaje kralj, da „sa-

činjava cjeloviti sastavni dio" kraljevine Hrvatske i Slavonije. Ipak mu „obziri na obrambenu snagu cjelokupne monarkije ne dopuštaju, da postojeći u Vojnoj Krajini sustav ukine spojenjem Krajine s materom zemljom pod jednu te istu provincijalnu upravu".

Kraljev je dopis bio 3. ožujka 1866. pročitan u hrvatskom saboru. Zastupnici bijahu razočarani odgovorom glede sjedinjenja Dalmacije i Vojne Krajine. Zato je hrvatski sabor 10. ožujka 1866. ponovo poslao kralju adresu, u kojoj traži cjelokupnost Hrvatske. Sutradan je sabor obavio izbor 12 članova hrvatskoga „kraljevinskog odbora", koji će s jednakobrojnim ugarskim odborom raspravljati o stvaranju državopravne nagodbe između Ugarske i Hrvatske. Da se jače istakne, kako Dalmacija pripada Hrvatskoj, izabran je za člana hrvatskoga „kraljevinskog odbora" i dr Miho Klaić, koji bijaše tada narodni zastupnik na dalmatinskom i na hrvatskom saboru. Klaić je u hrvatskom „kraljevinskom odboru" bio izvjestitelj za financijalna pitanja.

Madžari su hotimice zatezali državopravne pregovore s Hrvatima. Habsburška je naime monarkija išla ususret velikom ratu, od kojega se Madžari nadahu koristi za sebe. Neposredno prije početka rata sastanu se oba „kraljevinska odbora" (hrvatski i ugarski) 16. lipnja 1866. na zajedničku sjednicu, da svoje rasprave odgode do poslije rata. Sutradan je car i kralj Franjo Josip objelodanio proglas, kojim svoje narode poziva u rat na Prusku. Do rata je došlo radi spora u Schleswigu i Holsteinu.

Austriji se u tome ratu pridružio veći dio država, koje su činile „Njemački savez" (Deutschbund), naročito kraljevina Bavarska, Würtemberg, Saska i Hanoveranska, zatim velike vojvodine Baden i Hessen-Darmstadt, pa kneževina Hessen-Kassel (ili „Kurhessen") i vojvodina Nassau. Prusku su u ratu poduprle samo male njemačke države, poimence Oldenburg, Mecklenburg i Braunschweig, zatim neke tirinške državice, te slobodni gradovi: Hamburg, Bremen i Lübeck.

Međutim je Pruska izvan „Njemačkog saveza" dobila pomoć od Italije. Još godine 1859. bijahu se naime kraljevini Sardiniji pridružile samostalne talijanske države: Parma, Toskana i Modena. Sardiniji pripade i Romagna, t. j. sjeverna čest papinske države. Pomoću novaca iz Pijemonta, koji je činio jezgru sardinske kraljevine, osvojio je Garibaldi u proljeću godine 1866. cijeli otok Siciliju. Garibaldi provali iz Sicilije u južnu Italiju, koja je činila kraljevinu Napulj. Budući da se napuljski kralj Franjo II. zaklonio u papinsku državu, navijestila je Sardinija rat i papi Piju IX. Posljedica toga rata bijaše, da je sardinski kralj Viktor Emanuel II. osvojio cijelu kraljevinu Napulj i veći dio papinske države. Papi ostade jedino grad Rim s obližnjim kotarima. Nato sazove Viktor Emanuel „prvi talijanski parlamenat", koji ga 17. ožujka 1861. prozove „kraljem Italije". Mjesto Turina, koji bijaše glavni grad kraljevine Sardinije, postade grad Firenca godine 1865. prijestolnicom Italije.

Austrija ne htjede priznati novu kraljevinu Italiju. Isto tako odbije Austrija ponudu Italije, koja htjede pokrajinu Mletačku kupiti za novac. Zato je Italija 8. travnja 1866. sklopila s Pruskom savez za obranu i navalu. Dosljedno tomu savezu navijestila je Italija 20. lipnja 1866. rat Austriji.

Premda je talijanski kralj pošao u rat s 250.000 vojnika, nije uspio baš nimalo. Talijani prijeđoše 22. lipnja preko granice, a već 24. lipnja 1866. porazio ih je nadvojvoda Albreht kod Kustoce, gdje je 16.000 ljudi poginulo ili dopanulo rana. Nije uspio ni Garibaldi, koji je s 30.000 dobrovoljaca provalio u južni Tirol. A osobita nesreća zadesi Talijane na moru. Talijanska je naime mornarica željela osvojiti dalmatinske otoke i primorje. Admiral Persano dođe zbilja pod otok Vis s 34 ratne lađe (među ovima 16 oklopnjača), na kojima bijaše 11.000 ljudi i 655 topova. Talijanski su topovi 2 dana (18. i 19. srpnja 1866.) pucali na utvrde oko grada Visa. Kanonada je dopirala do Pule (u Istri), gdje se nalazila austrijska ratna mornarica, i to 27 lađa (među ovima samo 7 oklopnjača) sa 7500 ljudi i 526 topova. Austrijskom je mornaricom zapovijedao kontreadmiral Tegetthof, koji se odlikovao godine 1864. pobijedivši Dance kod Helgolanda.

Čim je Tegetthof čuo lomljavu topova na moru, odmah se zaputio s austrijskom ratnom mornaricom iz Pule, te je 20. srpnja 1866. osvanuo pod Visom. Tu se zametnula pomorska bitka, koja je trajala od 10 i po sati prije podne do 3 sata poslije podne. Oklopnjača „Ferdinand Max", na kojoj se nalazio Tegetthof, udarila je na talijansku oklopnjaču „Rè d' Italia" tolikom snagom, da je ta talijanska oklopnjača potonula sa 700 ljudi. Potonula je i talijanska lađa „Palestro". Talijanska mornarica uzmakne u Ankonu, a Tegetthof iznese sjajnu pobjedu, te se u Pulu vratio sa

svima svojim lađama, jer je izgubio samo 3 časnika i 32 momka.

Dok je Austrija na jugu stjecala brze i sjajne pobjede, na sjeveru ju je zadesio potpun poraz. Na cesti, koja iz Sadove vodi u Kraljičin Gradac, Prusi su hametom 3. srpnja 1866. pobijedili austrijsku vojsku, koja je imala 30.000 mrtvih i ranjenih, a 12.000 zarobljenih vojnika.

Posredovanjem francuskoga cara Napoleona III. sklopi Austrija 22. srpnja u Mikulovu s Pruskom primirje, a 23. kolovoza 1866. u Pragu definitivan mir. Austrija morade istupiti iz Njemačke, gdje je vodstvo mjesto nje preuzela Pruska, koja se znatno proširila, jer je uza Schleswig i Holstein dobila kraljevinu Hanoveransku, kneževinu Hessen-Kassel, vojvodinu Nassau i slobodni grad Frankfurt na Majni. Austrija je pokrajinu Mletačku odstupila caru Napoleonu, koji ju predade kraljevini Italiji uz uvjet: ako se za to izjave Mlečani slobodnim glasovanjem (plebiscitom). Kako se taj uvjet 4. listopada ispunio, uđe kralj Viktor Emanuel 7. listopada u Veneciju. Ipak je kraljevina Italija mirom u Beču (3. listopada 1866.) na račun Mletačke morala preuzeti 65 milijuna forinti državnoga duga i povrh toga platiti 35 milijuna forinti.

Iza bitke kod Solferina (godine 1859.) odzvonilo je austrijskomu apsolutizmu, a iza poraza kod Kraljičina Graca (godine 1866.) nestade u Austriji centralizma. Slaveni i Madžari radovahu se, što je Austrija došla izvan okvira Njemačke. Tim je naime časom za njih prestala pogibelj od centralizacije i germanizacije. Odsada se u Austriji može govoriti samo o dualizmu i federalizmu.

Austrijski su Nijemci iza godine 1866. znatno slabiji, jer se njihova politika nije više mogla oslanjati na „Njemački savez". Jednako se umanjila i politička važnost preostalih austrijskih Talijana, jer im je nestalo oslonca na izgubljenu pokrajinu Mletačku. Zato su Hrvati i Srbi u Dalmaciji smjeli računati, da će naskoro u očima bečke vlade porasti njihova vrijednost.

Profesor dr Miho Klaić, koji je godine 1863. bio suspendiran od službe na zadarskoj gimnaziji, bude u studenom godine 1866. imenovan nadzornikom pučkih škola u Dalmaciji. Narodnjaci su to imenovanje držali dokazom, da vlada ozbiljno namjerava provesti jezičnu jednakopravnost u dalmatinskim školama. Da je dr Klaić uspješno i ustrajno vršio svoju dužnost, vidi se već iz statističkih podataka. Dalmacija je godine 1867. imala 215 pučkih škola, od kojih

je u 87 bio hrvatski, a u 29 talijanski nastavni jezik, a u 99 škola se poučavalo u oba jezika. Godine 1868. međutim ima Dalmacija 218 pučkih škola, od toga 126 s hrvatskim, 26 s talijanskim, a 1 s njemačkim nastavnim jezikom, dok se u 65 škola predavalo utrakvistički, t. j. i hrvatski i talijanski.

U drugoj polovici mjeseca studenoga godine 1866. započelo je treće zasjedanje dalmatinskoga sabora. Prije toga obavljeni su naknadni izbori. U Sinju je izabran narodnjak Josip Dešković, a u vanjskim općinama kotara bokeljskoga Stefan Ljubiša. Tako su narodnjaci, koji kod redovitog izbora godine 1864. dobiše samo 9 mandata, u dalmatinskom saboru naknadnim izborima porasli na 13.

Moralo se popuniti i mjesto narodnoga zastupnika u kuriji zadarskih veleporeznika, jer je dr Luiggi Lapenna 23. studenoga 1865. položio svoj mandat. Lapenna je sada kandidirao kod naknadnog izbora, ali mu liberalni autonomaši postaviše protukandidata dra Jakova Giljanovića, tajnika trgovačko-obrtničke komore u Zadru. Hrvatski i srpski veleporeznici pristadoše uz Giljanovića, koji bijaše poznat kao prijatelj narodnjaka. Tako se razvila žestoka izborna borba, u kojoj je ipak pobijedio dr Giljanović, jer je dobio 83 glasa, a za dra Lapennu je glasovalo 77 izbornika.

Na interpelaciju dr Koste Vojnovića glede nastavnog jezika u školama, odgovorio je vladin povjerenik Seifert ovako: Vlada je prihvatila načelo, da se učenicima pučke škole predaje na materinskom jeziku, a đacima srednjih škola na talijanskom i „ilirskom" jeziku, kako bi jednako naučili oba jezika.

Na tomu se saboru vodila podulja rasprava o jeziku zakonskih osnova, koje će vlada podastrijeti saboru. Zadarski nadbiskup Maupas, koji je naslijedio pokojnoga Josipa Godeassija, a držao je s autonomašima, stavio je 21. prosinca 1866. posredujući prijedlog, da vlada podastre zakonske osnove na talijanskom i hrvatskom jeziku, ali da slijedi jedno glasovanje za oba teksta. Sabor je većinom glasova primio Maupasov prijedlog.

Dosadašnji sporazum između narodnjaka i liberalnih autonomaša naglo je na tome saboru prekinut radi toga, što su narodnjaci predložili, da u interesu domaćih ribara zabrani Ćozotima[19] ribarenje uz dalmatinsku obalu. Protiv

[19] Ćozoti su talijanski ribari iz okolice Venecije. Ime im navodno dolazi od imena grada Chioggia.

toga odlučno ustade dr Bajamonti, u komu se opet probudila njegova talijanska savjest. Bajamonti je tako zaboravio, da je narodnjacima predbacio „neiskreno postupanje". To je otvoreno pokudio liberalni autonomaš dr Giljanović, jer da Bajamonti u raspravu o materijalnim interesima dalmatinskih ribara bez potrebe unosi pitanje, koje razdražuje sabor. Bajamonti je zasluženu lekciju dobio i od Mihovila Pavlinovića, koji mu je u lice dobacio, da nije ni iskreno ni ozbiljno „izjavljivati se Slavenom, a mrziti sve, što diše slavenstvom; izjavljivati se narodnjakom, a s napetom puškom stajati proti svemu, što miriše narodnjaštvom". Bajamonti se koncem godine 1866. izmirio s Lapennom, da lakše Dalmaciju obrani od pobjede narodne stranke.

GODINA 1867.

Vlada je u siječnju godine 1867. raspustila dalmatinski sabor. Tako je došlo do novih izbora, kod kojih su dalmatinski autonomaši složno nastupili protiv narodnjaka. Kako su još uvijek bili na vlasti oni isti kotarski poglavari, koji pomagahu autonomašima, počinjena su razna izborna nasilja na štetu narodnjaka. Tako su primjerice redari u Zadru otimali glasovnice seljacima, koji su došli u grad, da biraju 2 narodna zastupnika za vanjske općine. To je imalo za posljedicu, da su kandidati narodne stranke ostali u manjini za 12 glasova. U vanjskim općinama splitskoga kotara pobijediše oba autonomaška kandidata s jednim glasom većine samo tako, što je državna vlast primila 3 nezakonita glasa. Sličnim su načinom autonomaši pobijedili sa 2 glasa u vanjskim općinama izbornoga kotara šibeničkoga. U gradu Makarskoj obavljen je izbor u odsutnosti načelnika i dvojice prisjednika.

Tim bezakonjima dalmatinskih oblasti treba dodati mito i zavaravanje autonomaških korteša te materijalnu ovisnost mnogih seljaka od autonomaških novčara, trgovaca i poduzetnika. Samo tako moglo se dogoditi, da su autonomaši kod izbora polučili 8 od 20 mandata vanjskih općina. Usto su autonomaši pobijedili u svih 8 gradskih izbornih kotara. Oni dobiše i sva 3 mandata trgovačko-obrtničkih komora u Dalmaciji. Autonomaši se nadahu, da će postići i svih 10 zastupnika, što ih biraju dalmatinski veleporeznici. Ipak su narodnjaci pobijedili u kuriji veleporeznika kotara dubrovačkoga i kotorskoga, gdje su birana 3 kandidata narodne stranke.

Od 41 izabranoga zastupnika pripadalo je njih 26 autonomašima. Među njima bijaše 21 zastupnik narodnjacima neprijateljske grupe Lapenna-Bajamonti, a ostali su autonomaši (poimence: Dojmi, Rolli, Cindro, Rossignoli i dr Jakov Giljanović) bili prema narodnjacima nešto umjereniji. Narodna je stranka postigla 15 mandata. Izabrani su naime narodnjaci: dr Miho Klaić, knez Niko Pucić, Mihovil Pavlinović, dr Juraj Pulić, dr Marinica pl. Giorgi, Stefan Ljubiša, Jerotej Kovačević, P. Radulović, dr Lovro Monti, Vicko Didolić, Krsto Kulišić, Ivan Vranković, Antun Rossi, te braća Đuro i dr Kosta Vojnović. Da nijesu autonomaši počinili spomenute već nezakonitosti kod izbora u vanjskim općinama triju izbornih kotara (splitskoga, šibeničkoga i zadarskog), dobili bi narodnjaci jošte 6 mandata, te bi činili većinu izabranih narodnih zastupnika u saboru dalmatinskom.[20]

Prvo je zasjedanje novoga sabora počelo 18. veljače 1867. Kralj je za predsjednika sabora opet imenovao autonomaša dra Špiru Petrovića, a za potpredsjednika narodnjaka Niku kneza Pucića. Budući da su narodnjaci prvi put kod izbora stekli većinu u kuriji vanjskih općina, morahu im autonomaši prepustiti 1 mjesto u t. zv. zemaljskom odboru. Tu je biran Ivan Vranković, zastupnik vanjskih općina na dalmatinskim otocima Braču, Hvaru i Visu. Za njegova zamjenika u zemaljskom saboru izabran je Stefan Ljubiša. Autonomaši izabraše u zemaljski odbor zastupnike: Biona, Radmana i Nikolića. Sabor je u carevinsko vijeće morao poslati 5 delegata (poslanika). Autonomaši su i sada pazili, da u Beču ne bi Dalmaciju zastupao koji Hrvat. Imajući u saboru apsolutnu većinu, izradiše autonomaši, da su u carevinsko vijeće poslana 3 Talijana (dr Bajamonti, dr Lapenna i Micheli-Vitturi) i 2 Srbina (Stefan Ljubiša i vladika Knežević), a nijedan Hrvat.

Prigodom toga saborskoga zasjedanja došlo je do teškoga sukoba između autonomaša i narodnjaka. Kada se naime 25. veljače 1867. u saboru raspravljalo o mandatu dra Lapenne, koji je izabran u izbornom kotaru gradova Hvara i Staroga grada, zatražiše narodnjaci, da se taj mandat ne ovjerovi, jer Lapenna nije imao pasivno izborno

---

[20] Narodnjaci su umjeli za svoje ideale predobiti dalmatinsku školovanu omladinu, premda je u gimnazijama bio talijanski nastavni jezik. Od 63 dalmatinskih đaka, koji su godine 1867. pohađali bečko sveučilište, prigrliše 53 narodne ideale, a samo je 10 đaka pristajalo uz autonomaše.

pravo, te je biran protuzakonito. Tom je prigodom uzeo riječ i Pavlinović, da raskrinka vođu političkih svojih protivnika. Premda je inače Pavlinović uvijek u saboru govorio samo hrvatski, ovaj puta je iznimno govorio talijanski, da ga razumiju svi autonomaši i zadarski talijanaši, koji zaposjedoše galerije. Pavlinović je u svome govoru iznio razne osobne mane dra Lapenne, kako mu ih godine 1864. priopćiše liberalni autonomaši, poimence Bajamonti i Giovannizio. Radi toga se sada u saboru silno uzvrpoljiše svi autonomaši i galerije. Predsjednik je Pavlinoviću oduzeo riječ prije, nego li je svoj govor završio. Saborska je većina doduše ovjerovila izbor dra Lapenne, ali je sve slušateljstvo stajalo pod dojmom Pavlinovićeve optužbe. Da se Pavlinoviću osvete, što je njihovu vođi Lapenni zadao tako težak moralni udarac, autonomaši su 28. veljače bez ikakova povoda poništili izbor Pavlinovića u seoskim općinama, koje su činile izborni kotar Vrgorac-Makarska-Metković. No time su u Dalmaciji samo povećali Pavlinovićevu popularnost. Naravno da je Pavlinović kod naknadnog izbora 21. listopada 1867. opet bio biran u spomenutom izbornom kotaru, gdje autonomaši nijesu nikada mogli pobijediti. Usput spominjem, da je tada kod naknadnog izbora u vanjskim općinama korčulanskoga kotara za narodnoga zastupnika bio izabran profesor Natko Nodilo, koji je 27. veljače 1867. napustio uredništvo „Nazionala" te preuzeo službu na gimnaziji u Zadru. Nodila je u uredništvu „Nazionala" zamijenio dr Lovro Matić.

Međutim su se političke prilike u habsburškoj monarkiji razvijale na štetu svih Slavena, osobito na štetu Hrvata. Nijemci se naime bojahu, da će u monarkiji pobijediti federalizam, za koji se izrazio i ministar predsjednik Belcredi. Zato počnu Nijemci odmah iza rata zahtijevati, neka se monarkija uredi dualistički. Nijemci su dakle voljni vlast podijeliti s Madžarima, kad već (bez „Njemačkoga saveza") ne mogu u cijeloj monarkiji vladati sami. Oni su pripravni, da Ugarskoj na milost i nemilost izruče Hrvatsku i Slavoniju i Erdelj, a ostale kraljevine i zemlje imaju ostati u Austriji. Za tu se politiku zagrijao Fridrik grof Beust, koji je 30. listopada 1866. postao austrijski ministar vanjskih posala. Beust je nagovorio kralja, da 17. studenoga 1866. potpiše otpis, kojim Ugarskoj obećaje odgovorno ministarstvo i uspostavu staroga ustava uz uvjet, da se promijene zakoni od godine 1848. Zajedničkim poslovima za cijelu monarkiju označio je kralj u tome otpisu: vojsku, carine, monopole, neizravne poreze i državni dug. Tečajem daljnjega razvoja dade Belcredi ostavku, te Beust 7. veljače 1867. postade ministrom predsjednikom. Madžari se pomiriše s kraljem, koji im 20. veljače 1867. potvrdi posebno ministarstvo, što ga je sastavio grof Andraši. Time je centralistička monarkija pretvorena u dualističku.

Dalmatinski su autonomaši tu promjenu u monarkiji upotrebili protiv narodnjaka. Odmah na proljeće godine 1867. šalju autonomaši u Beč predstavke, u kojima okrivljuju narodnjake kao tobožnje buntovnike. Kasnije šalju i deputacije, koje kod ministarstva rovare protiv namjesnika Filipovića, jer da on zaštićuje i podupire protudržavne političare u Dalmaciji. Da se suzbije taj denuncijantski rad, počele su narodne općine u Dalmaciji pošiljati namjesniku Filipoviću predstavke, kojima mu zahvaljuju za dosadašnji rad, a naročito za vladinu odredbu, da se ima odsada više pažnje poklanjati upotrebi hrvatskog jezika. Od 80 dalmatinskih općina poslalo je njih 65 takve predstavke. Međutim je dr Lapenna i u carevinskom vijeću napao pokrajinsku vladu u Dalmaciji. No tamo je odmah odgovorio Ljubiša, da to Lapenna čini zato, što je Filipovićeva uprava nepristrana, a cijela se Dalmacija i danas jošte s gnjušanjem sjeća onih vremena, kad je Lapenna u svojim rukama imao svu vlast.

U Moskvi je mjeseca svibnja godine 1867. bila otvorena velika slavenska etnografska izložba. Na tu je izložbu iz Austrije pošlo mnogo rodoljubnih Slavena, među kojima bijaše također Ivan Danilo, urednik „Narodnoga Lista". Radi toga su autonomaši prikazivali Danila kao panslavistu, koji hoće rušiti Austriju. Klevete se nastaviše dotle, dok nije državni odvjetnik 17. listopada 1867. dao uapsiti Danila, koji je nedužan ostao 36 dana u istražnom zatvoru. Autonomaši su veleizdajstvo tražili i u raznim člancima, koji su izlazili u „Nazionalu", naročito u opisivanju etnografske izložbe. Radi toga budu optuženi urednik dr Lovro Matić, glavni suradnik J. Tončić i odvjetnik dr Josip Paštrović, koji je u odsutnosti dra Matića odgovarao za uređivanje „Nazionala". Svi su oni bili i osuđeni, te je Tončić bio 3 mjeseca u istražnom i 4 mjeseca u kaznenom zatvoru. Matić je kažnjen sa 6 tjedana, a dr Paštrović s 10 dana zatvora.

Da satru svoje političke protivnike, počeli su autonomaši u nekim mjestima tvorno napadati istaknute narod-

njake. Tako je u Splitu 26. srpnja napadnut knjižar Vid Morpurgo, koji je u podlistku „Nazionala" ruglu izrugavao splitske autonomaše. U Zadru su autonomaši 30. srpnja po noći pokušali provaliti u tiskaru, koja je tiskala „Nazionale". Sutradan je na ulici napadnut dr Lovro Matić. Njega je talijanaška mularija napala i 23. listopada 1867., kada se u Zadar vratio iz Opuzena. A Pavlinovića su željeli uvući u parnicu, koja se vodila protiv Podgoraca.[21]

U Zagrebu se 1. svibnja 1867. sastao hrvatski sabor. Zastupnici narodne stranke u Dalmaciji upraviše hrvatskom saboru izjavu, koja je i pročitana u sjednici od 11. svibnja. Sabor je pljeskanjem popratio čitanje te izjave dalmatinskih rodoljuba, naročito ovaj stavak: „Braćo! Jurve stopljeni dušom i gojeći jednake zakonite požude, mi pohlepno iščekujemo onaj čas, kad sjedinjenje Dalmacije, Dubrovnika i Kotora s Hrvatskom i Slavonijom bude činom dovršeno."

U isto doba u Beč je bilo sazvano za 22. svibnja carevinsko vijeće, da odobri stvoreni dualizam. Prigodom rasprave o adresi izjavio je dr Lapenna, da Dalmacija želi ostati u sklopu austrijskih zemalja, ali da traži posebnu autonomiju. Na to je Ljubiša očitovao, da Dalmacija po historijskom pravu pripada trojednoj kraljevini, pa zato Dalmatinci žele, da se Austrija uredi federalistički.

---

[21] O velikoj parnici, koja se godine 1867. vodila protiv Podgoraca, piše njihov branitelj Vojnović ovo: „Dalmatinska birokracija nije nikada mogla zaboraviti udarac, što ga Pavlinović zadade godine 1864. njezinu ljubimcu Alesaniju kod ovjerovljenja njegova sinjskoga izbora. Zato birokracija metne na cijelu podgorsku župu kriminalnu istragu radi javnoga nasilja i tobožnje bune, pokušane pri nekoj sudbenoj komisiji, da tako jamačno ulovi i Pavlinovića, toga krvnika talijanštine i birokracije dalmatinske. Znajući, da podgorska župa nije ništa činila bez župnika, a da je lako navijati paragrafe, bila je zametnuta istraga. U kuće se pošiljala vojska, a poglaviti se ljudi hvatali, ispitivali i u tvrde tamnice pod gvožđem zatvarali. Svakomu prišapnuše na uho riječ: „Samo jedno slovce, da vas je nagovorio don Mijo, pa ste slobodni." Preko cijele jeseni i sve zime protegle se te muke. Svakojaki se glasovi prosipali. Ali svak živ — i malo i veliko, i žene i majke — u jedan glas: „Nek nas popale! Neka se prosjedne sva Podgora! Ali njega ne ćemo izdati!" Tolike muke uz takvu vjernost uzdrmaše Pavlinoviću zdravlje. Kada pak u ogromnoj raspravi obranih okrivljenike, koje pravedni splitski sud proglasi nevinima, cijela me Podgora dočeka kod svoga župnika."

Hrvatski je sabor 18. svibnja 1867. primio adresu, u kojoj — s obzirom na skoro krunisanje kralja Franje Josipa — ističe: „Glede Dalmacije upućeni su naši poslanici, da u krunidbenu doplomu (t. j. u kraljevu zavjernicu) stave, da je Dalmacija po državnom pravu cjelovit dio trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, te se prema tome pravu pridružuje Hrvatskoj i Slavoniji."

Kralj je hrvatski sabor raspustio odlukom od 25. svibnja 1867. Učinio je to za volju Madžarima, koji bijahu kivni na Hrvate, jer ne će prije postignute nagodbe s Ugarskom poslati svoje delegate na zajednički sabor u Budim, gdje bi se imala sporazumno sastaviti krunidbena diploma. Tako se kralj Franjo Josip 8. lipnja 1867. u Budimu okrunio krunom sv. Stjepana bez nazočnosti hrvatskih narodnih zastupnika. Nato je 27. lipnja 1867. namjesnikom banske časti imenovan Levin barun Rauch, koji je dobio zadaću, da provede nagodbu između Hrvatske i Ugarske. Kralj je 20. listopada 1867. oktroirao novi izborni red, po kojem je Rauch koncem godine 1867. obavio nove izbore za hrvatski sabor. Prvi put u Hrvatskoj i Slavoniji učine na izbornike pritisak veliki župani i njima podređeni činovnici. Tako je Rauch postigao većinu „unionista", t. j. pristaša saveza s Ugarskom, a u manjini je ostala Strossmayerova narodna stranka.

GODINA 1868.

Početkom godine 1868. obavljeni su u Dalmaciji naknadni izbori za pokrajinski sabor. U vanjskim općinama sinjskoga kotara — mjesto prijašnjeg autonomaša — izabran je narodnjak Nikola Vidić, posjednik iz sela Lučana. Vidić je u Dalmaciji bio prvi težak (seljak), koji je postao narodnim zastupnikom. Već je rečeno, da su u vanjskim općinama splitskoga kotara godine 1867. bili izabrani autonomaši (Vitturi i dr Radman). Budući da je Vitturi umro, došlo je u tome kotaru početkom godine 1868. do naknadnog izbora, te je sa znatnom većinom glasova izabran Ivan Dešković, kandidat narodne stranke, izakako je Danilo otklonio ponuđenu mu kandidaturu. Odsada su narodnjaci u dalmatinskom saboru imali 17 svojih zastupnika.

Pojačanje narodne stranke uplašilo je autonomaše. Da zaustave daljnji napredak narodnjaka, dadoše autonomaši svojoj mulariji nalog, da nastavi borbu na ulicama

primorskih mjesta.[21] Za 2 mjeseca izvedoše autonomaši 27 uličnih napadaja na dalmatinske narodnjake. Najviše je napadaja inscenirano na otoku Braču, poimence u Supetru, Sutivanu, Nerežišću, Postirama i u Milni. Autonomaši su 21. lipnja u Splitu napali profesora Špiru Brusinu i ranili nekoliko pristaša narodne stranke. Kada su 21. kolovoza 1868. narodni zastupnici Didolić i Pavlinović lađom preko Splita putovali u Zadar, napade ih talijanaška fukara u samoj luci. Istim su parobrodom iz Splita na sabor u Zadar putovali narodni zastupnici: Ivan Dešković te Đuro i dr Kosta Vojnović. Kada se ta trojica približiše obali, napade ih mularija, od koje se Dešković morao revolverom zaštititi.

Sutradan (22. kolovoza 1868.) otvoreno je u Zadru drugo zasjedanje sabora dalmatinskoga. Najprije su ovjerovljeni naknadni izbori narodnih zastupnika Deškovića, Pavlinovića i Vidića, zatim je odglasana reforma izbornoga zakona te zakon o imunitetu (nepovredivosti) narodnih zastupnika i o pripadnosti općinama. U raspravi o zakonu glede realaka predložio je dr Miho Klaić 11. rujna, da đaci moraju učiti oba zemaljska jezika: hrvatski i talijanski, ali je većina odbila taj prijedlog.

Zastupnici narodne stranke predložiše u saboru 23. rujna 1868., da državni uredi moraju svoje odluke izdavati na onom jeziku, koji su stranke upotrebile u svome podnesku. Vladin je povjerenik Seifert poricao saboru nadležnost u tome pitanju. Seiferta je pobio dr Miho Klaić, koji je lijepim i stvarnim govorom preporučio prijedlog narodnjaka. U ime autonomaša uze riječ dr Lapenna, koji ustade protiv prijedloga, jer da se hrvatski jezik još nije razvio! Kad je došlo do glasovanja, bili su protiv prijedloga svi autonomaši osim dra Giljanovića. S autonomašima su prijedlog manjine zakopala također oba virilista: nadbiskup Maupas i vladika Knežević.

U Beču je carevinsko vijeće 21. prosinca 1867. primilo (iza duge rasprave, koja je počela jošte 7. kolovoza) t. zv. nagodbeni zakon, kojim je habsburška monarkija dobila dualističko uređenje.

[21] Talijanaška je rulja 21. lipnja 1868. demonstrativno prolazila splitskim ulicama kličući: „Smrt Hrvatima!" Autonomaši su g. 1868. više puta na ulicama napali knjižara Vida Morpurga, na kome bi onda šakama i štapovima iskalili svoj stranački bijes. Kako je Morpurgo radi slaba vida nosio očale, obićavahu se autonomaši hvaliti, da su Morpurgu opet „razbili očale".

Po tom zakobu imat će odsada Austrija s Ugarskom državnu zajednicu: 1. glede vanjskih posala s diplomatskim i trgovinskim zastupstvima, t. j. poslaništvima i konzulatima u inozemstvu; 2. glede stajaće vojske i ratne mornarice, izuzevši dozvoljavanje novaka i zakonodavstvo o načinu obrambene dužnosti; 3. glede financijalnih posala, u koliko se protežu na podmirbu troškova zajedničkih posala; 4. glede zakonodavstva carine, neizravnih poreza, trgovačkih posala, novčarstva, obrambenoga sustava i glede zakonodavstva takovih željeznica, koje vežu oba dijela monarkije. — O zajedničkim poslovima za cijelu monarkiju raspravljat će se u delegacijama. Svaka će državna polovica birati po 60 delegata, i to 20 iz gornje, a 40 iz donje (zastupničke) kuće. Delegacije će se jedne godine sastati u Beču, a druge godine u Budimu. Za podmirenje zajedničkih izdataka (dvor, vojska i diplomacija) upotrebljavat će se u prvom redu prihodi od carine. Ostatak troškova podmirivati će Austrija i Ugarska iz posebnih svojih prihoda.

Autonomaši su 25. rujna 1868. na sjednici dalmatinskoga sabora predložili adresu, kojom kralju zahvaljuju, što je spomenutim temeljnim zakonom od 21. prosinca 1867. tobože „konačno riješio državopravno pitanje Dalmacije, postavivši je u sklop cislajtanskih (austrijskih) pokrajina". U ime narodne stranke predložio je Vranković, da se ne primi ta adresa, jer da pitanje Dalmacije još nije ni određeno ni riješeno. Pri tom se Vranković pozvao na veljački patenat od godine 1861. i na krunidbenu zavjernicu, koju je kralj položio 8. lipnja 1867. Iza podulje rasprave, u kojoj su govorili: dr Miho Klaić, dr Luiggi Lapenna i dr Radman, ipak je sabor primio predloženu adresu. Za primitak su glasovali nadbiskup Maupas, vladika Knežević te autonomaški zastupnici: Zaffron, Petrović, Begna, Bioni, Cindro, Dojmi, Fanfogna, Frari, dr Giljanović, dr Lapenna, Matković, Piperata, Ponte, A. Radman, I. Radman, Rolli, Rossignoli, Serragli i Vuletić. Protiv primitka adrese glasovali su narodnjaci: Klaić, Pavlinović, Nodilo, Kovačević, Didolić, Kulišić, Rossi, Vidić, Vranković te braća Đuro i dr Kosta Vojnović. Prigodom glasovanja bili su odsutni narodnjaci: Pucić, Dešković, Ljubiša, Monti, Pulić i Radulović, te autonomaši: Bajamonti, Giovannizio i Vuković.

Naskoro se vidjelo, da pitanje Dalmacije ipak nije konačno bilo riješeno 21. prosinca 1867., kako su tvrdili predlagači spomenute adrese. Hrvatski je naime sabor 24. rujna 1868. primio ugarsko-hrvatsku nagodbu, gdje se u § 66. ustanovljuje, da na teritorij kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije spada također Dalmacija; zato će Ugarska „zahtijevati, da se Dalmacija pridruži kraljevi-

nama Hrvatskoj i Slavoniji". Tu je nagodbu primio 28. rujna 1868. ugarski sabor. Nagodba je 8. studenoga 1868. stekla i kraljevu sankciju (potvrdu). Od 14. studenoga 1868. ne postoji više za ukupnu habsburšku monarkiju naslov Carevina Austrija, nego Austro-Ugarska monarkija.

GODINA 1869.

Zastupnici su carevinskoga vijeća bili podijeljeni u 2 velike skupine: autonomističku i centralističku. Gotovo svi Slaveni pripadali su autonomističkoj skupini, koja je tražila što šire samouprave za austrijske pokrajine i što veći djelokrug za pokrajinske sabore. Naprotiv je većina Nijemaca bila sklona vladinoj namjeri, da što više posala učini zajedničkima za cijelu državu, pa da gotovo sav parlamentarni rad bude usredotočen u carevinskom vijeću.

Svatko je očekivao, da će predstavnici dalmatinskih autonomaša u carevinskom vijeću naći svoje mjesto među članovima autonomističke grupe, jer je ova zastupala ona načela, koja su tobože i temelj dalmatinskih autonomaša. Ipak je dr Lapenna sa svojim drugovima odlučno u Beču podupirao centralističku politiku, koju je provodila Hasnerova austrijska vlada, osobito ministar unutrašnjih posala Giskra. To je činio zato, da austrijska vlada pomogne autonomašima u borbi protiv narodnjaka. I zaista je general Ivan vitez Wagner, koji je godine 1868. naslijedio Filipovića[22] u časti namjesnika dalmatinskog, dobio iz Beča uputu, da u političkim stvarima ide na ruku Lapenni i njegovim autonomašima.

Lapenna je dobro vidio pogibelj, koja dalmatinskim talijanašima prijeti od dra Mihe Klaića, kao umnoga političara i kao nadzornika pučkih škola. Zato je Lapenna izradio osnovu, kako će se autonomaši riješiti dra Klaića. Po njegovoj osnovi bude Klaić u srpnju godine 1869. premješten iz Zadra u Kopar za nadzornika pučkih škola u Istri. Mjesto da pođe u Kopar, Klaić se 12. srpnja 1869.

[22] Filipović je podnio ostavku na časti dalmatinskoga namjesnika zato, što su bili zabačeni njegovi prijedlozi o jeziku u školama dalmatinskim. Centralna je vlada u Beču uopće stavljala Filipoviću svakojake zapreke. To je činila za volju dra Lapenne, koji je intrigirao protiv namjesnika Filipovića, da ga makne s toga uplivnog mjesta.

odrekao službe, i to pismom, u kome namjesniku Wagneru javlja:

„Nakon ponovljenih ponuda vrsnoga predšasnika Vašega Gospodstva na vladanju Dalmacije, da se primim nadzorništva pokrajinskih učiona, primio sam ga se poglavito stoga, što sam želio — služeći državi — koristan biti svojoj zemlji. Nastojeći rasprostrijeti nauku u narodu, komu sam rođeni sin, mogao sam izravnati mu stazu k višoj prosvjeti i pomoći mu, da prestane jednoć biti tuđinac na svome domu. Okrijepljen tom mišlju borio sam se neustrašivo s protivštinama, koje su mi priječile djelovanje. Sama savjest ispunjene dužnosti hrabrila me je, da ne sustanem. — Nenadano vidim sada, da sam određen inuđe obavljati službu nadzornika. Pokle ja nijesam ni zaželio ni zapitao to premještenje, a moje ponašanje u službi nije ga moglo prouzročiti, — što mi sjajno svjedoči pismo Vašega Gospodstva dneva 30. lipnja prošastoga, — imam ga pripisati namjeri: otpraviti me u tuđu zemlju, da me ne bude u mojoj. S tom se odredbom doista htjelo ošinuti moje političko mišljenje. Hotjela se možda u meni pedepsati krivda, što sam ostao vjeran svomu istočaju, svomu narodu. Ja nijesam voljan pokoriti se toj odredbi, pa zato ne primam ni određena mi mjesta."

Sa svih strana šalju hrvatski rodoljubi dru Klaiću brzojavne i pismene čestitke na toj njegovoj odluci, koja pokazuje muževnost i samoprijegor. Srpski ministar predsjednik Ristić, koji je čuo za Klaićeve umne sposobnosti, a sada je upoznao i njegov čvrsti karakter, ponudio mu je mjesto u diplomatskoj službi. Klaić je i to odbio, jer htjede ostati u službi svoje malene ali drage Dalmacije. Odsada su dalmatinski Hrvati govorili, da je Klaić njihov ministar vanjskih posala, a Pavlinović da vrši poslove unutarnjega ministarstva za Dalmaciju.

Dok su tako autonomaši radili oko toga, da iz Dalmacije maknu dra Mihu Klaića, u isto doba su dalmatinski Srbi ustali proti svoga vladike Stefana Kneževića. Već 9. prosinca 1867. javljaju „Narodne Novine" u Zagrebu: „Sve istočno-pravoslavne općine Boke Kotorske zaključile su nepouzdanicu vladici Kneževiću, članu carevinskoga vijeća, i to zato, što u pitanju jezika nije ništa učinio i što se odmetnuo od narodne stranke. Jednake nepouzdanice pripravljaju vladici i druge pravoslavne općine u Dalmaciji."

Kad je vladika Knežević na proljeće godine 1869. službeno došao u Kotor, da obavi pregled pravoslavnih parohija u Boci, nitko nije mario za njegov dolazak. U pravoslavnim crkvama po Boci Kotorskoj nijesu ni zvona zvonila, kako se to inače činilo u takvom slučaju. Iza Kneževićeva odlaska održana je 15. lipnja 1869. u Kotoru narodna

skupština bokeljskih Srba. Skupštinu je uz građane i seljake posjetilo i mnogo svećenika. Tu je stvorena rezolucija, da Bokelji ne će više trpjeti Kneževića kao svoga vladiku, pa zato traže, neka se u Kotoru osnuje posebna eparhija za Boku Kotorsku.

O istom se pitanju raspravljalo 3. srpnja 1869. u selu Sutvari (u predjelu zvanom „Grbalj"). Tamo je naime održana skupština pravoslavnoga svećenstva iz cijele Boke Kotorske. Skupštinu je sazvao prota Rucović, a predsjedao joj je prota Kristofor Lumbardić. Svećenstvo je na toj skupštini jednoglasno zaključilo, da se u crkvi nema više spominjati ime vladike Kneževića, koji je 18. ožujka 1863. otpao od narodne stranke te se odmetnuo među autonomaše. Od vlade traže svećenici, da Boku Kotorsku odijeli od eparhije zadarske, pa da Bokelji dobiju posebnoga vladiku.

Naravno da nije mirovao ni vladika Knežević. On je odmah prote Rucovića i Lumbardića lišio njihove službe i uskratio im kongruu (dohotke); podjedno je kaznom zaprijetio i ostalomu svećenstvu u Boci Kotorskoj.

Međutim se već spremao ustanak seljaka u Krivošijama povrh zaljeva kotorskoga. Tamošnji gorštaci ustadoše protiv zakona o domobranstvu, koji je u carevinskom vijeću stvoren 5. prosinca 1868. Krivošijci su tražili: 1. da se njihovi vojnici ne šalju izvan Boke služiti; 2. da iza jednogodišnje vojničke vježbe smiju poći u strani svijet, gdje jedino mogu zaraditi novaca za prehranu svojih obitelji; 3. da se pri odijevanju uzima obzir na njihovu narodnu nošnju.

Mjesto da umiri nezadovoljne Krivošijce, kotarski je poglavar Franz počeo prijetiti. On je kasnije dapače dao i zatvoriti neke uplivnije ljude. Nato su Krivošijci poslali svoje pouzdanike pukovniku Erleru, da mu se pritužе i da iznesu svoje želje. Kad je Erler svojim govorom uvrijedio Krivošijce, ovi se odluče za oružani otpor. I zaista su Krivošijci 7. listopada 1869. dočekali odjel od 45 vojnika, koji je pukovnik Erler poslao za pojačanje posade u Dragalju i u Crkvicama.

Tako dođe do prvoga sukoba, u kome je s obje strane palo više mrtvih i ranjenih.

Nato je vlada za cijeli politički kotar Boke Kotorske proglasila 10. listopada iznimno, a 25. listopada i ratno stanje. Uz namjesnika Wagnera dođoše u Kotor generali Auersperg i Stjepan Jovanović s velikom vojskom. Često je dolazilo do sukoba u visokim i kamenitim Krivošijama.

U isto se doba u Kotoru spremahu vješala, na koja će staviti ustaše, kad ih svladaju. Tomu se radovahu autonomaši, koji se nadahu, da će s ustašama doći na vješala i bokeljski narodnjaci.

Kad je buknuo krivošijski ustanak, imao je dalmatinski sabor svoje treće zasjedanje. Počelo je 2. listopada 1869., kad je vladin povjerenik javio, da je mjesto kneza Nikole Pucića, koji se zahvalio, imenovan za potpredsjednika sabora autonomaš Vjekoslav Serragli. Pavlinović je 18. listopada predao saboru 210 peticija (molba), u kojima 4000 Dalmatinaca traži, da vlada i u Dalmaciji provede 19. članak temeljnoga zakona o općim pravima građana. To je uplašilo autonomaše, koji sutradan ostavljaju sabornicu, da zapriječe raspravu o tim peticijama. I tako je posljednja autonomaška većina sramotno pobjegla iz sabora, koji je 28. listopada odgođen na neizvjesno vrijeme.

Upravu gimnazije u Kotoru vodio je hrvatski rodoljub Josip Peričić. Njega je kotarski poglavar Franz bez ikakova razloga okrivio, da šuruje s ustašama u Krivošijama. Namjesnik Wagner, koji je u svemu izvršavao želje dalmatinskih autonomaša, dade bez povedene istrage nedužnoga Peričića 25. studenoga 1869. dignuti od službe i obustaviti njegovu plaću.

Međutim je upravo krivošijski ustanak srušio i samoga Wagnera. U Beču su prozreli Wagnerovu nesposobnost i pristranost. Zato je iz Beča 10. prosinca 1869. stigla u Zadar vijest, da se generalu Ivanu vitezu Wagneru oduzimlje čast namjesnika dalmatinskoga.[23] Upravu Dalmacije dobiva privremeno dvorski savjetnik Josip barun Fluck, umirovljeni odsječni načelnik u ministarstvu unutrašnjih posala. Zapovjednikom cijele vojske u Dalmaciji imenovan je general Gavro barun Rodić,[24] komu je podjedno povjerena zadaća, da mirnim putem sklone na pokornost ustaše u Krivošijama. Dogodila se još jedna promjena: iz Kotora je maknut kotarski poglavar Franz, koji je svojim netaktičnim postupkom izazvao krivošijski ustanak. Podjedno je kralj pomilovao sve ustaše, koji se pokoriše državnoj vlasti.

---

[23] Bivši dalmatinski namjesnik Ivan vitez Wagner postade početkom godine 1870. ministrom za zemaljsku obranu u novom centralističkom Hasnerovom ministarstvu; ali je to ministarstvo palo već iza 2 mjeseca.

[24] Gavro barun Rodić bijaše sin poštara u Vrginmostu (Banska Krajina u Hrvatskoj).

GODINA 1870.

Krivošijska buna nije završila vješalima, kako su mislili i željeli autonomaši. Generalu je naime Rodiću pošlo za rukom, da 15. siječnja 1870. u Knezlacu sklopi s ustašama povoljan mir. Ustaše odložiše oružje te položiše prisegu vjernosti i poslušnosti. Kralj je ustašama uz potpunu amnestiju dao i dozvolu, da i nadalje smiju nositi oružje za pojasom.

Sad je i Giskra, ministar unutrašnjih posala u Hasnerovoj vladi, uvidio, da ne može i nadalje zatirati Slavene. Zato je pozvao na dogovor češke prvake, ali oni ne dođoše. Međutim je počeo bojkot carevinskoga vijeća, u koje nijesu htjeli svoje delegate poslati 3 sabora (češki, moravski i tirolski). Giskra smisli „zakon o izborima za nuždu" (Nothwahlgesetz); ali carevinsko vijeće postade nesposobno za glasovanje, jer je od 203 zastupnika spalo na 129, kada su 31. ožujka 1870. istupili Poljaci i još neki autonomisti, među njima i Stefan Ljubiša. Radi toga je Hasner morao dati ostavku, te je kralj sastav ministarstva povjerio grofu Potockomu. U novoj je vladi mjesto Giskre postao grof Taaffe ministrom unutrašnjih posala.

Svi Slaveni primiše ministarstvo Potockoga simpatično, jer se nadahu, da će nestati dosadašnjih nepravda i borba za očuvanje narodnih osebina. Taaffe je 22. svibnja 1870. raspustio sve pokrajinske sabore osim češkoga. Bečki dopisnik „Nazionala" javlja 6. lipnja 1870., da mu je Taaffe dao ovu izjavu: Vlada je odlučila, da se izbori u Dalmaciji imaju obaviti posve slobodno i bez ikakva uplitanja od strane činovnika. Vlada namjerava nepristranošću svojih organa priskrbiti saboru iskreno predstavništvo zemlje, te njegovom pomoću upravljati Dalmacijom; ali vlada želi vidjeti dalmatinske poslanike u carevinskom vijeću.

„Nazionale" i „Narodni List" donijeŝe 11. lipnja 1870. izborni proglas narodne stranke, pod kojim su potpisani kao članovi izbornog odbora: dr Miho Klaić, Ivan Vranković, pop Ivan Danilo, Josip pl. Fontana, dr Lovro Monti, Ante Šupuk, Krsto Kulišić, dr Vjekoslav Moretti, dr Jakov Cega, Jerolim pl. Cambi, dr Lovro Matić, dr Ante Tripalo, Rafo Arneri i Đuro pl. Vojnović.

Vlada je doduše odredila, da kod izbora bude potpuna sloboda; ali neki kotarski poglavari (poimence: Franz, Barbieri, Fortis, Laneve i Eluschegg) zlorabiše svoj položaj agitirajući svom silom za kandidate autonomaške stranke.

Vanjske su općine birale 4. srpnja 1870. Samo pritiskom državnih organa pobijediše dr Luiggi Lapenna i M. Gligo u izbornom kotaru, koji čine vanjske općine na otocima Braču, Hvaru i Visu. Opće je začuđenje pobudila vijest, da je autonomaš dr I. Radmilli izabran u Cavtatu, gdje je birali̇šte vanjskih općina dubrovačkoga kotara. Preostalih 17 mandata u vanjskim općinama postigla je narodna stranka. Izabrani su naime njeni kandidati: dr Josip Paštrović i dr Josip Antonietti u izbornom kotaru zadarskom; Jerotej Kovačević u benkovačkom; dr Lovro Monti, Ivan Vranković i Krsto Kulišić u drniškom; župnik Josip Raimondi i Ante Šupuk u šibeničkom; Ivan Dešković i pop Ivan Danilo u splitskom; Mihovil Pavlinović u imotskom; Kažimir Ljubić u vrgoračkom; Roko Arneri u korčulanskom; dr Kosta Vojnović i Stefan Ljubiša u bokeljskom, a dr Miho Klaić i dr Ante Tripalo u sinjskom kotaru. Najteža je borba bila u sinjskom kotaru, gdje je izbor svršen tekar 9. srpnja.

Poraženi u vanjskim općinama polagahu autonomaši mnogo nade u kuriju gradova i trgovačko-obrtničkih komora, gdje se izbori obaviše 7. srpnja. Ipak su autonomaši postigli samo 6, a narodnjaci 5 mandata. Od autonomaša su izabrani: dr Špiro Petrović u gradu Zadru, dr Ante Bajamonti u Splitu, kotarski poglavar Barbieri u Makarskoj, H. Matković u Hvaru, vladin savjetnik Nikolić u Korčuli i dr A. Krušević u splitskoj trgovačko-obrtničkoj komori. Od kandidata narodne stranke bili su izabrani: dr Josip Fontana u gradu Šibeniku, profesor Petar Budmani u Dubrovniku i V. Luković u Kotoru, te dr A. Bersa u zadarskoj i dr Pero Čingrija u dubrovačkoj trgovačkoj komori.

Kurija dalmatinskih veleporeznika birala je 9. srpnja svojih 10 zastupnika, od kojih su 7 postigli autonomaši, a 3 narodnjaci. Od autonomaša izabrani su u zadarskom izbornom kotaru: vladin savjetnik J. Alesani, dr K. Begna, V. pl. Ponte i dr B. Filippi, a u splitskom kotaru: dr A. Radman, J. Piperata i dr S. Slavić. Od kandidata narodne stranke izabrani su Rafo knez Pucić i dr Miho Klaić u dubrovačkom, a Đuro Vojnović u kotorskom izbornom kotaru.

Cijeli se hrvatski narod obradovao, kad je doznao, da je narodna stranka u Dalmaciji kod izbora narodnih zastupnika dobila 25, a autonomaši samo 16 mandata. Neposredno iza tih izbora imenovan je podmaršal Gavro barun Rodić 22. kolovoza 1870. dalmatinskim namjesni-

kom i tajnim dvorskim savjetnikom. To su dalmatinski Hrvati i Srbi pozdravili s odobravanjem. Naprotiv ih je ogorčilo istodobno imenovanje Alesanija za doglavnika, jer je Alesani bio odan dru Lapenni, s kojim je uvijek rovario protiv narodnjaka. To je imenovanje bilo dosljedno austrijske politike, koja nikada nije išla ravnim putem.

Dalmatinski se sabor sastao na prvo zasjedanje 25. kolovoza 1870. Barun Fluck pročitao je poruku kralja Franje Josipa, iz koje se razabralo, da je za predsjednika dalmatinskoga sabora imenovan Srbin Stefan Ljubiša, a za potpredsjednika Talijan dr B. Filippi. Rasprave se i nadalje vode talijanski, ali i mnogo više hrvatskim jezikom, nego li u prijašnjim zasjedanjima. Saborski su zapisnici pisani također u hrvatskom jeziku.

U prvim trima sjednicama raspravljalo se o verifikaciji izbora narodnih zastupnika. Radi pritiska vlasti i radi počinjenih bezakonja nije sabor 31. kolovoza ovjerovio mandate dra Lapenne i M. Gliga u vanjskim općinama otoka Brača, Hvara i Visa.[25] Poništen je mandat dra A. Kruševića, jer se ustanovilo, da nijesu na izbor bili pozvani svi članovi odbora trgovačko-obrtničke komore u Splitu. Radi nasilja vladinih organa nije ovjerovljen izbor kotarskoga poglavara Barbierija u gradu Makarskoj. Sabor je pozvao vladu, da ta 4 mandata popuni naknadnim izborima. Kod rasprave o izboru u kuriji veleporeznika splitskoga kotara ustanovilo se, da su za autonomaše glasovali i takvi izbornici, koji nemaju prava glasa. Pomoću takvih ljudi dobiše većinu autonomaši: dr A. Radman, J. Piperata i dr Š. Slavić. Zato je saborska većina poništila njihov izbor, te je izabranima proglasila narodnjake: dra Mladinea, dra Lanza i dra Tacconija, koji su uistinu dobili većinu zakonitih glasova.

Tako se broj autonomaša u dalmatinskom saboru smanjio od 16 na 9, a broj se zastupnika narodne stranke povisio od 25 na 28 s izgledom, da će još i dalje porasti,

---

[25] **Autonomaši su kod izbora u vanjskim općinama, koje su činile izborni kotar dalmatinskih otoka (Brača, Hvara i Visa) pobijedili samo uslijed nečuvenog pritiska na birače u Visu, Komiži i u Milni. Usto su namjerice udesili, da izbornici u Komiži prekasno dobiju pozivnice na izbor. Zato je dalmatinski sabor 31. kolovoza 1870. na prijedlog Mihovila Pavlinovića zaključio, da se vlada pozivlje, neka zvanično odredi istragu o ponašanju kotarskoga kapetana Ivana Koporčića prigodom izbora na otocima Braču, Hvaru i Visu.**

kada se obave naknadni izbori za 4 poništena mandata. Toga nijesu mogli podnijeti autonomaši; zato preostali njihovi zastupnici ne dođoše na četvrtu saborsku sjednicu na kojoj se imao birati zemaljski odbor. Izabrani su: dr Josip Antonietti, dr Ante Bersa, Ivan Vranković i dr Miho Klaić, dakle sami narodnjaci. Na petoj saborskoj sjednici 3. rujna 1870. obavijestio je predsjednik Ljubiša, da je primio pismo, kojim autonomaši: Begna, Bajamonti, Filippi, Alesani, Petrović, Nikolić, Radmilli i Alesani izjavljuju, da polažu mandat narodnoga zastupnika. Na to je dr Miho Klaić pročitao nacrt adrese, koju će sabor poslati kralju. Adresu je sabor primio sa svim glasovima izuzevši dra Lovre Montija, koji se načelno protivio odašiljanju delegata u carevinsko vijeće, i dra Paštrovića, koji nije bio zadovoljan s jednom točkom adrese.

Kad je dalmatinski sabor primio adresu na kralja, pristupio je biranju petorice delegata (poslanika) na carevinsko vijeće u Beču. Jednoglasno su izabrani: dr Josip Antonietti, pop Ivan Danilo, prof. Petar Budmani, Stefan Ljubiša i Đuro Vojnović. Tom je prigodom Ljubiša dao ovu pismenu izjavu:

„Branit ću do svake zgode državno pravo trojedne kraljevine, kojoj po historijskom i prirodnom pravu spada sva današnja Dalmacija, ne izuzevši i jedne česti njezine ni pojedina okoliša. Nastojat ću na sve moguće načine, da se Dalmacija — na temelju saborske adrese — sjedini s Hrvatskom i Slavonijom. Tako me Bog pomogao i sveti Jovan i krsno moje ime sveti Dmitar!"

U Beču je 17. rujna 1870. otvoreno carevinsko vijeće, u kome su zastupnici bili podijeljeni u 3 kluba: njemački, poljački i centrum. Centrumu su pripadali svi poslanici iz Dalmacije, Kranjske i Bukovine te neki iz Tirola. Centrumaški je klub imao zadaću, „nastojati, da se autonomija kraljevina i zemalja tako proširi, da se u carevinskom vijeću raspravljaju samo oni poslovi, koji su navedeni u listopadskoj diplomi od godine 1860., a svi ostali predmeti da se pridrže (pokrajinskim) saborima".

Kralj je 6. studenoga 1870. odobrio, da se u Kotoru osnuje nova eparhija (biskupija) za pravoslavne parohije u kotorskom i dubrovačkom okružju. A početkom prosinca g. 1870. umirovljen je namjesnički savjetnik L. Mery, koga je narodna stranka držala za protivnika svoga. Mjesto njega imenovan je pop Ivan Danilo privremenim izvjestiteljem školskih posala u Dalmaciji

GODINA 1871.

Franjo Josip je početkom godine 1871. odlučio, da će se pomiriti i sa Slavenima, kako se godine 1867. pomirio s Madžarima. Na taj ga je korak putila i vanjska politika. Pruska je naime godine 1870. neočekivano pobijedila Francusku. Vladari njemački obnoviše 18. siječnja 1871. Njemačko carstvo, te je pruski kralj Vilim I. bio isklican za cara njemačkoga. Time je habsburška dinastija zauvijek zaključila svoju politiku u Njemačkoj. Sada je odlučila osloniti se na Slavene, koji čine većinu stanovnika u monarkiji. U tu je svrhu odlučio kralj, da će najprije popustiti Česima, koji su godine 1870. — iza dugih borba s Nijemcima — stekli kod izbora većinu zastupnika u češkom saboru.

Mjesto grofa Potockoga postade 2. veljače 1871. ministrom predsjednikom u Austriji grof Hohenwart, koji pruži Česima ruku pomirnicu. Otpisom od 22. rujna 1871. sazove kralj češki sabor. U tome otpisu priznaje on državna prava kraljevine Češke te izjavljuje, da će se kruniti za kralja češkoga i položiti krunidbenu prisegu. Nato češki prvaci („Staročesi") dogovorno s ministrom Hohenwartom sastave tako zvanih 18 fundamentalnih (temeljnih) članaka. Po njima se Češka, Moravska i Šleska ujedinjuju u posebno državno tijelo, koje dobiva gotovo jednaka prava, kako je godine 1867. dobila Ugarska. Češki je sabor upravio kralju 10. listopada 1871. adresu, kojom ga moli, neka potvrdi fundamentalne članke. Isto je zamolio i moravski sabor.[26]

Posve je prirodno, da su dalmatinski delegati (poslanici) na carevinskom vijeću podupirali predsjednika Hohenwarta, koji je dosta jasno isticao svoj program: proširenje samouprave svih pokrajina. Ti su poslanici 6. ožujka 1871. bili primljeni od kralja u posebnoj audijenciji, gdje su molili, da bi vlada još iste godine podnijela carevinskom vijeću na pretres zakonsku osnovu o gradnji dalmatinske željeznice.

Tada se naime baš gradila željeznica od Karlovca do Rijeke, te je sav hrvatski narod želio, da se od Ogulina izgradi pruga preko Like u Dalmaciju. Ta bi pruga vodila preko Knina do Splita, a imala bi ogranak Knin-Zadar, za koji se založio dr Antonietti. Kralj je obećao, da će i to dati vladi proučiti, jer da je njegova živa želja, da se poboljšaju gospodarske prilike u Dalmaciji.

Kralj je 30. ožujka 1871. u audijenciji primio i deputaciju, koju su u Beč odaslali dalmatinski zemaljski odbor i gradsko zastupstvo u Zadru. Deputaciju je predveo zadarski načelnik dr Begna, koji je molio, da se kod gradnje dalmatinske željeznice izgradi također ogranak od Knina do Zadra. Kralj je obećao, da će i tu želju preporučiti ministru trgovine.

Drugo je zasjedanje dalmatinskoga sabora započelo 14. rujna 1871. Prije toga trebalo je preduzeti naknadne izbore za ispražnjena mjesta. U kuriji vanjskih općina obavljeni su naknadni izbori 7. rujna. Autonomaši pridržaše sva 3 mandata, jer su na otocima (Braču, Hvaru i Visu) ponovo bili izabrani dvorski savjetnik dr Lapenna i M. Gligo, savjetnik (vijećnik) vrhovnoga sudišta, a u Cavtatu (za dubrovački kotar) Vicko Vuletić, bivši načelnik dubrovački. Izbori za gradove dalmatinske obavljeni su 9. rujna. Tada su ponovo birani autonomaši: načelnik dr Begna u Zadru, načelnik dr Bajamonti u Splitu, bilježnik dr Botteri u Hvaru, a savjetnik zemaljskoga suda Piperata u Korčuli. Autonomaši izgubiše samo grad Makarsku, gdje je mjesto Barbierija izabran narodnjak Stjepan Ivićević. Istoga se dana (9. rujna) imao obaviti izbor zastupnika za splitsku trgovačko-obrtničku komoru, ali je izbor odgođen, dok se ne ustroji nova komora. Veleporeznici su birali 11. rujna. Tada su u kotaru zadarskom bili izabrani autonomaši: odvjetnik dr Filippi, savjetnik dr Mery i porezni nadzornik Alesani, a u kotaru dubrovačkom narodnjak dr Rubrizius mjesto dra Klaića, koji je pridržao mandat sinjski, a odrekao se mandata dubrovačkih veleporeznika.

Prema rezultatu naknadnih izbora imali su narodnjaci u dalmatinskom saboru 29, a njihovi protivnici samo 12 mandata. Ipak su autonomaši bili tako brojčano jaki, da su svojim odlaskom iz sabora mogli zapriječiti predloženu reformu izbornoga reda, za koju bi kod glasovanja morale biti prisutne tri četvrtine svih zastupnika.

[26] Nešto slična pokušali su hrvatski rodoljubi izraditi za Dalmaciju. „Narodne Novine" od 21. kolovoza 1871. javljaju: „Vođa dalmatinskih narodnjaka dr Miho Klaić i pop Ivan Danilo, dalmatinski zastupnik u Reichsrathu, vijećaju s pojedinim ministrima o „dalmatinskoj nagodbi" (kako piše bečki dnevnik „Wanderer"). Među prvim koncesijama za Dalmaciju spominje isti list imenovanje građanske osobe za namjesnika i temeljitu promjenu u osoblju namjesništva. Spomenuta dvojica dalmatinskih narodnjaka traže također od ministra trgovine, da se u Dalmaciji gradi željeznica i da se uredi rijeka Neretva. Barun Rodić otputio se u Marijinu kupelj u Češkoj, ali će ostati vojnim zapovjednikom u Dalmaciji.

Narodnjaci su na saboru predložili **zakon o uređenju jezičnog pitanja**, koji je određivao ovo: 1. Podnesci se moraju rješavati u onom jeziku, kako ih je podnijela dotična stranka. 2. Hrvatskim se jezikom smiju koli činovnici toli stranke (odnosno njihovi odvjetnici) služiti u svima podnescima, raspravljanju, rješavanju i u osudama. 3. Grbovi i pečati svih javnih (ali ne vojničkih) ureda moraju imati napis jedino u hrvatskom jeziku. Dalmatinski je sabor primio taj prijedlog. Ipak on nije postao zakonom, jer ga vlada nije podnijela kralju na potvrdu poričući saboru pravo, da u svome djelokrugu rješava jezična pitanja.

Klaić je 14. listopada 1871. saboru predložio adresu na kralja. Tu se traži dogovor s hrvatskim saborom u Zagrebu o združenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Dok se to ne izvede, izašiljat će dalmatinski sabor svoje delegate (poslanike) u carevinsko vijeće, da tamo pomognu raditi za uređenje savezne države (federacije) od austrijskih zemalja. Prigodom rasprave o toj adresi izađoše iz sabora narodni zastupnici autonomaške stranke. Od autonomaša ostadoše u sabornici samo viriliste: nadbiskup Maupas i vladika Knežević. Oni su govorili i glasovali protiv adrese, koja je primljena glasovima svih narodnjaka. Sabor je odgođen, iza kako je za carevinsko vijeće izabrao iste delegate kao godine 1870.

Dalmatinski Srbi doživješe godine 1871. pobjedu nad vladikom Kneževićem. Kralj je naime po njihovoj želji utemeljio u Kotoru posebnu eparhiju za pravoslavne Bokelje. Prvim vladikom kotorskim bude 25. veljače 1871. imenovan rodoljubni Gerasim Petranović, koji je dotle bio arhimandrita u Zadru. Da se njegova popularnost pojača, pa da vladika Knežević vidi, kako Bokelji nagrađuju pravo rodoljublje, odrekao se Hrvat dr Kosta Vojnović mandata u Kotoru, da izazove plebiscit naknadnog izbora. Tako je 7. rujna 1871. u vanjskim općinama Boke Kotorske došlo do naknadnog izbora, kod koga je za narodnoga zastupnika izabran novi vladika Gerasim Petranović.

Hrvatski su rodoljubi u Dalmaciji godine 1871. budnim okom pratili razvoj političkih prilika u Hrvatskoj i Slavoniji. Tu su mjeseca svibnja obavljeni izbori narodnih zastupnika za hrvatski sabor. Tom je prigodom hrvatska opozicija stekla sjajnu pobjedu nad vladinim unionistima, koji su godine 1868. sklopili nagodbu s Ugarskom. Od 65 zastupnika dobiše unioniste samo 14, a Strossmayerova

narodna stranka 50. (Napose je biran dr Ante Starčević). Nato izađe 8. lipnja 1871. kraljev otpis, kojim se Hrvatskoj pridružuju krajiški gradovi: Bjelovar, Senj, Ivanić i Vojni Sisak, te cijela „varaždinska Krajina", t. j. teritorij križevačke i đurđevačke pukovnije, od kojih je stvorena nova bjelovarska županija. Svih 9 izbornih kotara bjelovarske županije osvojila je narodna stranka.

Kralj je hrvatski sabor četiri puta sazvao i uvijek odgodio tako, da se godine 1871. uopće nije mogao sastati. To je uzrujalo pobjedonosnu narodnu stranku, te je ona 20. rujna 1871. izdala manifest (proglas) na narod. U tom „rujanskom manifestu", koji su potpisala 54 zastupnika, kaže se, da „se nagodba ne može smatrati pravovaljanom", jer je sklopljena „bez sudjelovanja većega dijela našega naroda", t. j. bez Dalmacije i Vojne Krajine.

Malo iza toga pokušao je hrvatski političar Eugen Kvaternik, da s pravaškim novinarom Vjeloslavom Bachom digne bunu u Krajini, ali bude 11. listopada 1871. iz zasjede ubijen kod Rakovice. Tu je tragediju žarkoga rodoljuba hrvatskoga upotrebio ugarski ministar predsjednik Andraši u korist dualizma. Trebalo je naime svakako osujetiti namjeravanu nagodbu između Austrije i Češke, jer bi inače u monarkiji malo pomalo preoteo maha federalizam. Istodobno je protiv stvaranja bečke nagodbe radio grof Beust, koji bijaše još od godine 1867. zajednički (austro-ugarski) ministar vanjskih posala, a nosio je također počasni naslov „državni kancelar". Andraši i Beust uspiju, da kralju Slavene predoče kao buntovnike, kojima se ne može povjeriti vodstvo države. I zaista budu češki fundamentalni članci pokopani, a dualizam utvrđen. Budući da nije bilo ispunjeno obećanje, što je Česima kralj Franjo Josip dao u svome otpisu od 12. rujna 1871., položio je grof Hohenwart 30. listopada 1871. čast ministra predsjednika. Njegovim nasljednikom postade centralista grof Auersperg. Zajedno s Hohenwartom odstupilo je 5 njegovih drugova. Tako je ministrom unutarnjih posala imenovan centralista Lasser.

GODINA 1872.

Čim je dr Lapenna doznao za promjenu središnje austrijske vlade, odmah sastavlja deputaciju dalmatinskih autonomaša, koju vodi u Beč. Tamo su autonomaši tužili članove dalmatinskoga zemaljskoga odbora i zatražili raspust sabora dalmatinskog.

Na taj korak dalmatinskih autonomaša ustaje odlučno „Nazionale“ člankom, u kome piše:

„Nije se nikomu šaliti s Dalmacijom, a najmanje zakonitoj vladi. Bečki ministri mogu o združenju Dalmacije s Hrvatskom misliti, kako im drago; ali oni ne bi smjeli ni časa sumnjati o vladanju u Dalmaciji. O narodnosti, o upravi u zemlji ne smije biti pravca protivna narodu i strogoj pravici, ako se ne će potpuno bezvlađe i građanski rat.”

Radi toga, što je austrijska vlada bila protivna nagodbi sa Česima, ne htjede češki sabor poslati svoje delegate (poslanike) u carevinsko vijeće. Sad je austrijska vlada zamislila t. zv. „izbore za nevolju”. Po tome bi zakonu vlada mogla odrediti izravne izbore za carevinsko vijeće u slučaju, da se delegati (poslanici) pokrajinskih sabora zahvale na mandatu.

Protiv osnove toga zakona odlučno su ustali svi federaliste u austrijskim zemljama, jer bi očito izigravao temeljno pravo pokrajinskih sabora. Pa ipak je svih 5 delegata (poslanika) dalmatinskoga sabora glasovalo za taj zakon. Oni su to s jedne strane učinili zato, što su vidjeli, kako narodnjake kod vlade u Beču potkapaju dalmatinski autonomaši. S druge je opet strane austrijska vlada za uzvrat, ako će glasovati po njenoj želji, obećala, da će hrvatski jezik uvesti u dalmatinske urede, da će graditi dalmatinsku željeznicu, da će regulirati močvarno ušće rijeke Neretve, pa da će narodne ljude staviti na glavnija mjesta u dalmatinskoj upravi.[27]

To je glasovanje pobudilo veliko nezadovoljstvo u cijeloj Dalmaciji, a naročito u Dubrovniku. Zastupnici Rafael knez Pucić i dr Pero Čingrija istupiše dapače iz kluba narodne stranke. Bunila se hrvatska omladina, te je „Nazionale” imao tešku zadaću, da nekako obrani glasovanje dalmatinskih delegata.

Austrijska je vlada samo djelomice ispunila svoje obećanje, što ga je dalmatinskim delegatima dala prije glasovanja. Narodnjak dr Josip Antonietti bude naime 23. listopada 1872. imenovan savjetnikom kod namjesništva dalmatinskoga. On je vladu zastupao na trećem zasjedanju dalmatinskog sabora, koji se sastao 5. studenoga 1872. Prije toga morao se obaviti naknadni izbor u gradu Makarskoj, jer je Stjepan Ivićević umro 16. prosinca 1871. Na-

[27] Potanje o tomu obećanju i glasovanju pripovijeda Ivan Danilo u svojoj broširi: „Izbori za nevolju i dalmatinski zastupnici.”

rodnjaci su u Makarskoj kandidirali dra Kostu Vojnovića, koga je uslijed počinjenih nezakonitosti pobijedio autonomaš dr Vrcan. No sabor je poništio taj izbor, te je izabranim zastupnikom proglasio dra Kostu Vojnovića. Radi toga su autonomaši ostavili sabornicu, u koju se više i ne vratiše do konca zasjedanja 3. prosinca 1872. Sabor je i bez njihova sudjelovanja razvio lijepu djelatnost. Stvoreni su zakoni: o putovima, o vodama, o šumskim štetama i o uređenju realaka, a preinačen je izborni red za općine. Sabor je predstavkom zamolio „popečiteljstvo (ministarstvo) dohodarstva (financija), trgovine i zemljodjelstva”, da u pogledu uporabe hrvatskog jezika izdadu onakve naredbe, kakve su dala ministarstva pravde i unutarnjih posala. Mjesto profesora Pere Budmanija bude za delegata (poslanika) na carevinskom vijeću izabran dr Josip Fontana.

Dugo su autonomaši u svojim rukama držali uprave dalmatinskih gradova i varošica. Trebalo je mnogo brige i naporna rada, dok narodnjaci nijesu uspjeli, da uprave tih mjesta oduzmu ispod vlasti autonomaških ljudi. Tako je narodna stranka nastojanjem Krste Kulišića pobijedila godine 1864. kod općinskih izbora u Vrlici. Naredne godine 1865. izgubiše autonomaši 2 općine (Milnu i Supetar) na otoku Braču. Teška se borba vodila u gradu **Dubrovniku**. Tu je gradska općina bila u rukama autonomaša sve do godine 1869. Tada je autonomaše stigao kod izbora gradskoga zastupstva težak poraz, te je njihov posljednji načelnik Vice Vuletić morao načelničku stolicu odstupiti narodnjaku Rafaelu knezu Pucića.[28] Silna se borba vodila i u gradu **Korčuli**. Tamo se za narodnu hrvatsku stvar zauzeše: kanonik Kuzma Petrović, pomorski kapetan Frano Slavić te Vicko Dobrošić i Mitar Lovrićević. Njihovim vođom postade Rafo Arneri, koji je godine 1863. imenovan javnim bilježnikom. Kod izbora narodnoga zastupnika za dalmatinski sabor kandidirao je godine 1864. u gradu Korčuli u ime narodne stranke književnik don P. Franasović, ali je dobio jedva 15 glasova. Još je gore narodna stranka prošla kod izbora godine 1867., kad je njezin kandidat dr Jerko Giunio dobio samo 12 glasova. Prilike se bitno izmijeniše iza godine 1870. U Korčuli su 21. do 25. kolovoza godine 1871. obavljeni izbori gradskoga zastupstva. Narodna je stranka dobila većinu zastupnika, te je Rafo Arneri iza-

[28] Pucić je kao dubrovački načelnik izradio, da je hrvatski uveden kao nastavni (obukovni) jezik u gimnaziji dubrovačkoj.

bran za načelnika grada Korčule, što su tamošnji narodnjaci proslavili 13. prosinca 1871.

Teško su Hrvati osvojili i gradsku općinu u Š i b e n i k u. Tu je za narodnu stvar isprvice najviše radio kanonik Mrkica. On je u redove hrvatskih rodoljuba priveo i okretnoga Antu Šupuka, koji je isprvice bio autonomaš te je dapače i predvodio demonstrante protiv Mihovila Pavlinovića, kad je taj zaslužni hrvatski preporoditelj pohodio Šibenik. Šupuk je imao jedva 34 godine, kad je kod izbora gradskoga zastupstva u Šibeniku godine 1872. pobijedio autonomaše. Odonda pa sve do godine 1903., dakle preko 30 godina bio je Šupuk načelnik grada Šibenika.

Neko se vrijeme činilo, da će narodnjaci osvojiti i sam glavni dalmatinski grad Z a d a r. Tamo je borbu za gradske izbore organizirao radini pop Ivan Danilo. Njemu je pošlo za rukom, da u trećem izborništvu godine 1870. pobijedi autonomaše, premda je tom prigodom skoro izgubio život.

Gdjegod su dalmatinski narodnjaci tečajem godine 1872. zašli u izbornu borbu, svagdje su i pobijedili. Zato „Narodni List" koncem godine 1872. opravdano piše:

„Općinskih i saborskih izbora nije se kroz godinu 1872. obavilo bez narodne pobjede. Ni najmanja prigoda ne prođe, a da narod ne zasvjedoči svoje pravo te svoje iskrene i rodoljubne težnje. U Rabu i u Šibeniku, u Makarskoj i u Trpnju, u Obrovcu i u Dubrovniku, — svugdje, gdje je našemu puku bilo prilike, da se ogleda, on protivnika podą se smota i nestade mu traga."

Dobro se godine 1872. poniješe i rodoljubi u Hrvatskoj i Slavoniji. Kralj je za volju Madžarima četiri puta odgađao sastanak hrvatskoga sabora, za koji su izbori bili provedeni još u svibnju godine 1871. Taj sabor, u kome je ogromnu većinu zastupnika imala Strossmayerova narodna stranka, konačno se u Zagrebu sastao 15. siječnja 1872. No jedva se hrvatski sabor 19. siječnja konstituirao izabravši Ivana Mažuranića za predsjednika, kad li ustade ban Koloman pl. Bedeković te pročita otpis, kojim kralj raspušta sabor s obrazloženjem: „Izjava većine narodnih zastupnika, objelodanjena 20. rujna 1871., pobudila je u nama žalosno uvjerenje, da se... od toga sabora nije nadati uspješnom djelovanju."

Bedeković je 12. veljače 1872. odstupio, na što je Antun pl. Vakanović postao banskim namjesnikom. Vakanovića zapade zadaća, da provede nove izbore, kod kojih će unioniste dobiti većinu. Premda je vlada kod izbora počinila svakojakih nasilja, ipak je i sada pobijedila Strossmayerova narodna stranka, koja je dobila 47 od 75 mandata. No Vakanović pozove u sabor 47 virilista (t. j. velikaša, župana i crkvenih dostojanstvenika), koji bijahu gotovo sami unioniste. Tako je dakle u manjini ostala narodna stranka u saboru, koji se sastao 15. lipnja 1872. Posredovanjem baruna Gustava Prandaua i zagrebačkoga nadbiskupa Josipa Mihalovića stupe unioniste u narodnu stranku pod uvjetima, da se između njih bira polovica delegata na zajednički ugarsko-hrvatski sabor u Budimpešti i u t. zv. hrvatski kraljevinski odbor, koji će revidirati ugarsko-hrvatsku nagodbu od godine 1868.

GODINA 1873.

Početkom godine 1873. podnijela je austrijska vlada carevinskomu vijeću zakonsku osnovu, po kojoj više ne će pokrajinski sabori pošiljati svoje delegate, nego će se u cijeloj državi izravno birati narodni zastupnici za carevinsko vijeće; pri tom se ne će paziti na to, koliki je postotak izbornika glasovao.

Znalo se, da je vlada podnijela tu zakonsku osnovu zato, da time skrši otpor Čeha, koji ne htjedoše iz češkoga i moravskoga sabora odaslati svoje delegate, uslijed čega nijesu Češka i Moravska bile zastupane u carevinskom vijeću.

Protiv izravnih izbora narodnih zastupnika za carevinsko vijeće i ustadoše svi federalisti, koji su vidjeli, da će to biti samo u prilog centralista, jer će pokrajinski sabori izgubiti najvredniji dio svoga djelokruga. Naročito se uzbuniše Poljaci, kojih je u carevinskom vijeću bilo vrlo mnogo, jer su činili cijelu delegaciju pokrajinskoga sabora za kraljevinu Galiciju. Federalisti su držali spomenutu zakonsku osnovu za državni udar. Zato je saborski klub narodne stranke u Zadru 11. veljače 1873. jednoglasno zaključio, da su dalmatinski delegati dužni glasovati protiv osnove zakona o izravnim izborima, a u slučaju, da Poljaci radi toga zakona napuste carevinsko vijeće, moraju iz toga parlamenta izaći i dalmatinski delegati s izjavom, da ne drže carevinsko vijeće nadležnim za glasovanje takve promjene državnog ustava.

Glasovanje se obavilo 6. ožujka 1873. Prije glasovanja izađoše iz carevinskoga vijeća svi Poljaci s izjavom, da zakonsku osnovu o izravnim izborima drže povredom ustava, jer krši pravo pokrajinskih sabora. S Poljacima je izišao i gorički zastupnik Cerne. Dalmatinski delegati nijesu

ostavili carevinsko vijeće, premda im je 28. veljače bio dostavljen zaključak saborskoga kluba u Zadru. Što više: ti su delegati dapače i glasovali za izravne izbore, koja je primljena sa 120 protiv 2 glasa. Protiv osnove glasovahu samo 2 talijanska zastupnika: Morpurgo iz Trsta i grof Bossi iz južnoga Tirola.

O tomu je glasovanju bečki dnevnik „Wanderer" javio ovo: „Dalmatinski su zastupnici obećali Poljacima, da će zajedno s njima izaći iz parlamenta. No Ljubiša se preko noći predomislio te je u jutro izjavio, da je narodni klub iz Zadra ovlastio delegate, da rade prema koristi Dalmacije." Ljubiša nije rekao istinu, jer je narodni klub bio odlučno protiv glasovanja.

Danilo je osjećao dužnost, da o razlozima toga glasovanja još istoga dana obavijesti dra Mihu Klaića. Njemu u dugom pismu javlja, da je kralj prije glasovanja pozvao k sebi dalmatinskoga namjesnika Rodića. Vrativši se iz dvora obavijestio je Rodić dalmatinske delegate, da moraju glasovati za izravne izbore, jer će inače kralj bečkomu ministarstvu dati slobodne ruke za nasilja u Dalmaciji. Tomu dodaje Danilo: „I zato smo mi mislili, da narodu sačuvamo barem carsku naklonost, koja mu u nekoliko prigoda bijaše na korist."

Glasovanje dalmatinskih delegata pobudilo je razumljivo ogorčenje u Dalmaciji. Tamošnji su rodoljubi osjećali sramotu, koja im je nanesena u cijelom slavenskom svijetu. Zato su odmah sutradan 7. ožujka narodnjaci dr Miho Klaić, dr Eduard Tacconi, Ivan Vranković, Kažimir Ljubić, dr Josip Paštrović i Mihovil Pavlinović, koji stanovahu u Zadru, poslali dalmatinskim delegatima u Beč ovu brzojavnu poruku:

„Vi ste jučer glasovali za izbornu preinaku, koja vrijeđa temeljno pravo pokrajinskih sabora i nasrće na narodnu slobodu austrijskih Slovjena. I vi ste to učinili usprkos odrješitim izjavama, koje nijesu mogle ostaviti vas ni u najmanjoj sumnji o pravom mnijenju zemlje u toli zamašitom pitanju. Mi zastupnici većine sabora dalmatinskoga — na obranu svoga dostojanstva i na ime narodnoga poštenja, na ime našega državnoga prava, na ime zajedničkih probitaka s ostalim Slovjenima austrijskim — prosvjedujemo proti glasu, koji vi dadoste, te same vas pozivljemo za nj usve i posve odgovornike".

Pavlinović je u prvom narednom broju „Narodnoga Lista" oštro zagrmio protiv glasovanja dalmatinskih delegata:

„Dan 6. ožujka bilježi u Dalmaciji postanak raskolništva u narodnom taboru. Taj dan bilježi odmetnike... Bečka petorica već ne pripada narodnoj stranci. Kaže, da će narodu koristiti. Ako joj se uz cijenu glada dade u ruke — kako se pohvali i lani i ove godine — željeznica, pokrajinska vlast, narodni jezik preko zubi, tada ćemo znati, da je izmorena za pladanj leće prodala svoje izmoreno prvorođenstvo... Takvu petoricu mi rado darivamo vladi. A narodu je u prvim izborima birati sebi nezavisne i obrazne zastupnike. Ovima će „Narodni List" i odsele biti glasilom, te složno s njima — ako Bog da — svakomu dokazati, da poštenje dalmatinsko nema cijene na sebi!"

Prosvjedu, što ga protiv „bečke petorice" 7. ožujka 1873. uložiše Klaić, Pavlinović, Vranković, Tacconi, Ljubić i Paštrović, pridružilo se narednih dana još 9 narodnih zastupnika, poimence: Rafo Arneri, dr Ante Bersa, dr Pero Čingrija, Krsto Kulišić, dr Lovro Monti, Rafo knez Pucić, Ante Šupuk, dr Ante Tripalo i dr Kosta Vojnović. Poput narodnih zastupnika osudiše dalmatinske delegate mnogi hrvatski rodoljubi, općine i čitaonice.

Mjesto da ti delegati na carevinskom vijeću polože svoje mandate, kada su vidjeli, da ih osuđuju njihovi birači (t. j. zastupnici sabora dalmatinskog), oni odlučiše, da će osnovati posebnu svoju stranku.[29] Delegati pokrenuše odmah svoje novine „Zemljak", radi čega im narod dade nadimak „zemljaci". Odsada se pod nazivom „zemljaštvo" razumijevalo napuštanje narodnih ideala za materijalne interese. Bečka je vlada u svemu išla na ruku tim zemljacima, koji su dakako dobivali i potporu od dalmatinskog namjesnika Rodića. Autonomaši uživahu gledajući taj raskol u dotada složnim narodnim redovima. Oni se nadahu, da će uslijed oštre polemike, koja se razvila između hrvatskih novina („Zemljaka" i „Narodnoga Lista"), mnogi Hrvati klonuti i odreći se političkoga rada, što bi dakako samo koristilo autonomašima.

U isto doba s narodnom strankom u Dalmaciji raskolila se i narodna stranka u Hrvatskoj i Slavoniji. Otkako je u svoje krilo primila unioniste, morala je ta stranka popuštati pritisku Madžara. Najbolje se to opazilo prigodom rasprave o reviziji nagodbe. Ugarski kraljevinski odbor ne htjede usvojiti opravdane zahtjeve hrvatskoga kraljevinskog odbora. Tako je hrvatski sabor morao 5. rujna 1873. sa 79 protiv 10 glasova primiti takvu reviziju nagodbe, koja „ne zadovoljava niti pravu niti potrebi kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije", kako istinito reče u saboru narodni zastupnik dr Milan Makanec. Zato biskup

[29] Ova se stranka službeno zvala narodno-sredinjačka stranka.

Strossmayer i mnogi drugi hrvatski rodoljubi istupaju iz narodne stranke, koja od nekadanje borbene postaje vladina stranka. Isprvice se to ipak nije tako jako osjećalo, jer je 20. rujna 1873. postao hrvatskim banom rodoljubni i umni državnik i pjesnik Ivan Mažuranić, on je iskreno nastojao, da u okviru autonomije, kakvu je Hrvatska dobila nagodbom od godine 1868., podigne školstvo, upravu i sudstvo.

Po izbornom redu, što ga je carevinsko vijeće primilo 6. ožujka 1873., birat će Dalmacija za bečki parlamenat 9 narodnih zastupnika, koji će biti podijeljeni u 3 kurije (veleporeznici, gradovi i vanjske općine). Veleporeznici iz cijele Dalmacije birat će zajedno samo 1 zastupnika, gradovi zajedno s trgovačkim komorama 2, a seoske općine 6 zastupnika.

Gradovi dalmatinski bijahu podijeljeni u 2 izborna kotara, i to po želji autonomaša tako, da će u jednom kotaru prevlađivati Zadar, a u drugom Split. Prvi su naime kotar činili gradovi Zadar, Šibenik, Hvar, Starigrad i Korčula, a drugi kotar: Split, Makarska, Dubrovnik, Ercegnovi, Kotor i Perast. Prvomu je kotaru pripadala zadarska, a drugom splitska i dubrovačka trgovačka komora.

Prvi kotar vanjskih općina činila su sela u području općina: Zadar, Pag, Rab, Benkovac, Kistanje i Obrovac. Drugi su kotar činile općine: Šibenik, Skradin, Vrlika, Knin i Drniš; treći kotar općine: Split, Trogir i Omiš, te sela na otocima: Braču, Hvaru i Visu; četvrti kotar općine: Sinj, Makarska, Imotski, Metković i Vrgorac; peti kotar sela u općinama: Dubrovnik, Cavtat, Korčula, Ston i poluotok Pelješac, a šesti kotar cijela Boka, t. j. općine: Kotor, Budva, Ercegnovi i Risan.

Po tome su izbornom redu prvi izbori obavljeni u listopadu godine 1873. Razdor u narodnoj stranci odvratio je mnoge rodoljube u Dalmaciji od aktivnoga političkog rada. Naprotiv su autonomaši razvili veliku djelatnost želeći pokazati što veći izborni uspjeh, da time paraliziraju svoju nemoć u dalmatinskom saboru. Autonomaši su zaista i uspjeli, jer postigoše 5 od ukupnih 9 mandata. U kuriji veleporeznika izabran je naime autonomaš dr Keller s 258 glasova protiv narodnjaka Rafe kneza Pucića, koji je dobio 121 glas. U prvom kotaru dalmatinskih gradova dobio je autonomaš grof Begna 907, a narodnjak dr Ante Bersa 706 glasova. U drugom kotaru dalmatinskih gradova izabran je autonomaš dr Ante Bajamonti s 1024 glasova protiv narodnjaka dra Jurja Pulića, koji je dobio 410 glasova.

Prvi izborni kotar vanjskih općina birao je dra Mihu Klaića, drugi dra Lovru Montija, treći dra Lapennu, četvrti Mihovila Pavlinovića, peti M. Bondu, a šesti Stefana Ljubišu. Narodnjaci dakle osvojiše u kuriji vanjskih općina samo 3 kotara, 2 kotara pripala su autonomašima, a 1 „zemljacima". Pri tom je autonomašima svakako uz neslogu Hrvata pomogla također izborna sreća. Lapenna je naime u kotaru, što ga čine dalmatinski otoci (Brač, Hvar i Vis) zajedno s vanjskim općinama splitskoga kotara, izabran s 20 glasova većine, a Bonda s jedva 7 glasova većine u vanjskim općinama dubrovačkoga kotara, poluotoka Pelješca i otoka Korčule.

Autonomaši kliktahu od veselja zbog tog izbornog uspjeha. Oni ne htjedoše ni doći na dalmatinski sabor, koji se u Zadru sastao 6. prosinca 1873. U 2. sjednici bilo je izviješteno, da su mandate svoje položili autonomaši: Alesani, Bajamonti, Begna, Gligo, Lapenna, Mery, Milković, Mladineo, Piperata i Radman. Sabor je i bez njih radio te je održao 8 sjednica do 20. prosinca, kad je zaključeno treće zasjedanje sabora dalmatinskog.

GODINA 1874.

Dalmatinski autonomaši na carevinskom vijeću stupiše u vladinu većinu, koju su vodili njemački „ustavovjerci". Lapenna je taj savez s Nijemcima upotrebio protiv dalmatinskih narodnjaka. On je izradio, da je verifikacijoni odbor 10. prosinca 1873. predložio carevinskom vijeću, da se poništi izbor dra Mihe Klaića radi tobožnjih bezakonja prigodom izbora. Protiv toga prijedloga ustade Mihovil Pavlinović, koji je tom prigodom prvi put hrvatski govorio u carevinskom vijeću. Ipak je većina zastupnika glasovala po želji dra Lapenne, koji se nadao, da će tako narodnjaci ostati bez svoga vođe u Beču, pa da će autonomaši pobijediti kod naknadnih izbora u prvom (zadarskom) kotaru vanjskih općina. Dogodilo se baš protivno od toga, jer je dr Klaić kod naknadnog izbora 10. ožujka 1874. bio ponovno izabran s još brojnijom većinom, nego li kod prvog izbora. Klaićeva je pobjeda proslavljena u cijeloj Dalmaciji.

Carevinsko je vijeće 1. svibnja 1874. odglasalo, da se ima graditi prva dalmatinska željeznica od Splita do ugljenika u Siveriću s ogrankom od Perkovića do Šibenika.

Kako su namjeravali tu prugu produljiti od Siverića do Knina, odakle bi vodila preko Like do pruge Zagreb-Rijeka, predložio je dr Klaić, neka se austrijsko ministarstvo ovlasti, da u isto doba gradi i prugu od Zadra preko Benkovca i Očestova do Knina. Većina je odbila taj prijedlog.

Narod je u Dalmaciji s velikim veseljem primio vijest, da je 16. lipnja 1874. započela u Splitu gradnja te željeznice, koja će spojiti braću s jedne i s druge strane Velebita. Naprotiv je koncem mjeseca lipnja s ogorčenjem popraćena vijest, da je dvorskim savjetnikom kod namjesništva u Zadru imenovan tuđinac dr V. Pozzi. To je povrijedilo i „zemljake", koji se nadahu, da će njihovi ljudi doći u upravu Dalmacije, a sada su izigrani tim imenovanjem.

Autonomaši su odviše precijenili svoju pobjedu kod izbora zastupnika za carevinsko vijeće. Oni se naime nadahu, da bi pomoću vlade mogli pobijediti i kod izbora za dalmatinski sabor. To ih je navelo na polaganje mandata u prosincu godine 1873. Autonomaši su očekivali, da će iza toga slijediti raspust dalmatinskoga sabora i novi izbori narodnih zastupnika. Vlada nije oživotvorila njihovu želju, nego je odredila, da se početkom kolovoza 1874. imaju naknadnim izborima popuniti ispražnjeni mandati.

Pokunjeni autonomaši zađoše u izbornu borbu, da barem spase ono, što su prije imali. Zadarski veleporeznici izabraše opet Alesanija, Meryja i Milkovića, a splitski (samo velikim bezakonjem) proturaše Rossignolija i Mladinea. U gradu Zadru izabran je Trigari, u Splitu Bajamonti, a u Korčuli Piperata. U gradu Dubrovniku dobio je narodnjak dr Marinica pl. Giorgi isto toliko glasova, koliko i autonomaš Vice Vuletić, te je samo ždrijeb odlučio u korist Vuletića. Najljuća borba bila je na dalmatinskim otocima Braču, Hvaru i Visu, gdje su u kotaru vanjskih općina kandidirali dr Lapenna i M. Gligo. Protiv njih istupiše dr Gajo Bulat i kanonik Guljelmi kao kandidati narodne stranke. Mnogobrojni birači izabraše izbornike, od kojih je 31 glasovao za Gliga i Lapennu, a 30 za Bulata i Guljelma. Tu su dakle autonomaši pobijedili samo s jednim glasom većine.

Četvrto zasjedanje sabora dalmatinskoga započelo je 15. rujna 1874. Narodnjaci su prigodom rasprave o verifikaciji naknadnih izbora predložili, da se poništi izbor Rossignolija. Ipak je i taj mandat bio ovjerovljen, jer su „zemljaci" glasovali s autonomašima. Inače se u saboru najviše raspravljalo o jezičnom pitanju. Narodnjaci isticahu primjerima, kako činovnici vrijeđaju jezičnu naredbu

od 20. travnja 1872., koju su objelodanila ministarstva za pravdu i za unutarnje poslove. Podjedno su zastupnici narodne stranke zatražili, da se hrvatski jezik proglasi nastavnim jezikom na gimnazijama u Splitu i u Zadru, gdje se još uvijek predmeti predavaju talijanski. Taj zahtjev podupriješe i mnoge dalmatinske općine, koje su slale brzojavke na ministarstvo prosvjete u Beč.

Zahtjev narodnjaka za pohrvaćenje srednjih škola u Dalmaciji pobijao je 10. prosinca 1874. u sjednici carevinskoga vijeća dr Keller. On bijaše doduše rođen u Dalmaciji, ali je živio u Trstu. Keller je tom prigodom rekao, da govori u ime „talijanskog naroda u Dalmaciji". Kelleru je odmah odgovorio Klaić: „U Dalmaciji postoji talijanski jezik. Tomu se ne će čuditi, tkogod pozna prošlost ove zemlje. Ali talijanske narodnosti u pravom smislu riječi nema u Dalmaciji."

Svakako je značajna pojava, da autonomaški zastupnik dr Keller, najbolji prijatelj dra Lapenne, dosadašnje autonomaštvo zamjenjuje talijanstvom. To bijaše očiti znak, da su dalmatinski autonomaši izgubili svaku nadu, da bi — pomoću austrijske vlade — mogli opet steći većinu u Dalmaciji. Zato eto oni sada hoće da se u Dalmaciji spasu kao posebna narodnost. Autonomaši hoće da kao tobožnja narodna manjina iskoriste § 19. temeljnoga državnoga zakona, pa da tako očuvaju stečena prava talijanskog jezika.

Tu valja spomenuti, da su narodnjaci u Dalmaciji gdjekada znali autonomašku stranku nazvati talijanskom. U takovom je slučaju običavao prosvjedovati dr Lapenna, koji je takav naziv okrstio imenom „insinuacija" (podvala). Lapenna je imao pravo, jer su Talijani činili tek neznatan dio autonomaša. Niti po prezimenu ne mogu se u Dalmaciji razlikovati Hrvati od Talijana. Ta eno, gdje se među narodnjacima svojim rado ističu: dr Josip Antonietti, dr Vjekoslav Moretti, dr Lovro Monti, Jerolim Cambi, dr Marinica Giorgi, Natko Nodilo, Rafo Arneri, dr Jakov Cega, dr Josip Fontana, Juraj Biankini, Manfred knez Borelli, pa Ivellio, Rajmondi, Machiedo i mnogi drugi rodoljubi dalmatinski. Naprotiv se među autonomaše ubrajahu ljudi s hrvatskim prezimenom, n. pr. dr A. Krušević, dr Jakov Giljanović, dr Špiro Petrović, dr Š. Slavić, dr Strmić, pa Nikolić, Vuletić, Jovanović, Duplančić, Matković, Lalić i Vuković.

Tečajem godine 1874. osvojila je narodna stranka dvije općine (Omiš i Sućurac), čime je osigurala sebi pobjedu u vanjskim općinama splitskoga kotara.

U Zagrebu je 19. listopada 1874. otvoreno hrvatsko sveučilište. Da se pojača barem kulturna veza između Hrvatske i Dalmacije, zaželješe hrvatski rodoljubi, da neka profesorska mjesta na zagrebačkom sveučilištu dobiju učeni Dalmatinci. Tako je Natko Nodilo postao profesorom opće povijesti na filozofskom fakultetu, a dr Kosta Vojnović je 24. kolovoza 1874. imenovan profesorom građanskoga prava na pravničkom fakultetu. Ban Mažuranić htjede kasnije dra Mihu Klaića dobiti za profesora matematike, ali je Klaić odbio tu ponudu, jer je vidio, da ga nužno treba Dalmacija. S istoga je razloga u Dalmaciji ostao i Mihovil Pavlinović, koga je biskup Strossmayer opetovano htio postaviti za kanonika u kaptolu đakovačkom.

GODINA 1875.

Koncem godine 1874. riješila se narodna stranka svoga najvećega neprijatelja: dra Lapenne. On je konačno uvidio, da autonomaši ne mogu više računati na preuzimanje vlasti u Dalmaciji. Nenavikao na gorki krušac opozicije primio je Lapenna koncem godine 1874. unosnu službu u inozemstvu. Lapenna je naime postao članom međunarodnoga sudišta u egipatskoj Aleksandriji s godišnjom plaćom od 40.000 franaka. Sa sobom je poveo i svoga prijatelja dra Kellera. Kako su i Lapenna i Keller bili dalmatinski zastupnici na carevinskom vijeću, trebalo je početkom godine 1875. obaviti naknadne izbore u kuriji dalmatinskih veleporeznika te u trećem izbornom kotaru vanjskih općina (otoci i splitski kotar).

Prigodom tih naknadnih izbora došlo je do izmirenja narodne stranke s jednim dijelom „zemljaka". Tako je u izbornom kotaru veleporeznika kandidiran dotadašnji „zemljak" dr Josip Antonietti, za koga će glasovati listom svi narodnjaci, ali pod uvjetom, da u Zadru prestanu izlaziti novine „Zemljak". Autonomaši su u tom izborništvu kandidirali Josipa Piperatu, koji je pao, te je izabran dr Antonietti. Piperata je kod izbora dobio samo 52, a dr Antonietti 102 glasa.

U bivšem kotaru dra Lapenne kandidirahu autonomaši Albertija. Protiv njega staviše narodnjaci kandidaturu Josipa baruna Flucka. On je doduše bio rodom Nijemac, ali je veoma volio Dalmaciju, u kojoj bijaše neko vrijeme i upravitelj namjesništva. Fluck je kao takav proveo godine 1870. izbore, u kojima je po mogućnosti sprečavao zlopo-

rabe autonomaša. Sada ga eto narodna stranka kandidira djelomice iz zahvalnosti, što joj je godine 1870. omogućio izbornu pobjedu, a djelomice iz oportunizma, da ima u Beču uplivnoga zastupnika, koji će moći suzbiti intrige preostalih dalmatinskih autonomaša. Kod provedenog izbora propade autonomaš Alberti, mjesto koga je izabran barun Fluck. Odsada su autonomaši u carevinskom vijeću imali samo 3 zastupnika, dakle su od prijašnje većine spali na trećinu svih predstavnika Dalmacije.

Mjeseca travnja godine 1875. posjetio je kralj Franjo Josip prvi put Dalmaciju. On je obišao sva veća mjesta u Primorju, u Zagorju i na otocima. Kad je kralj 12. svibnja došao u Vis, tamo ga je dočekalo 59 načelnika takvih općina, u kojima ne vode riječ autonomaši. Kralja je u ime svih 59 načelnika pozdravio knez Rafo Pucić, kao načelnik grada Dubrovnika. To je razljutilo splitske autonomaše, te su oni priredili demonstraciju, kada načelnici lađom doploviše iz Visa u Split. Za uzvrat upriličiše narodnjaci u Šibeniku demonstraciju protiv dra Bajamontija, kad je nekoliko dana iza toga putovao iz Splita preko Šibenika u Zadar, gdje je 19. svibnja otvoreno šesto zasjedanje sabora dalmatinskog.

Na tomu je saboru Mihovil Pavlinović oštro ustao protiv srednjoškolskoga nadzornika Carića, koji je svoje prezime pisao Zarich. Pavlinović je dokazao, da se taj Carić najviše protivi tomu, da hrvatski postane nastavni jezik na gimnazijama u Zadru i u Splitu. Carić dapače radi na tomu, da potalijanči i gimnazije u Dubrovniku, Šibeniku i u Kotoru. Zato Pavlinović predlaže, da sabor stvori ovaj zaključak: „Sabor nalaže zemaljskomu odboru, da uznastoji odstraniti sadašnjega nadzornika srednjih škola kao nesposobna i narodu neprijateljna." Saborski predsjednik Ljubiša nije dopustio glasovati o tomu prijedlogu, jer da tobože nije ustavan.

U srpnju godine 1875. buknuo je ustanak u Hercegovini, a kasnije i u Bosni. Silne turske čete pritisnuše bijednu raju tako, da je mnogo kršćanskoga svijeta moralo tražiti zakloništa u susjednim zemljama. Bosanski se bjegunci nastaniše u Hrvatskoj, a hercegovački u Dalmaciji. Narodnjaci osnivaju u svim gradovima i većim selima odbore, koji će sabirati novac, hranu i odijelo za bjegunce iz Hercegovine. U tome radu prođe cijela druga polovica godine 1875. „Narodni List" u svakom broju donosi izvještaje o borbi ustaša s Turcima te o stanju hercegovačkih bjegunaca.

GODINA 1876.

Malo pomalo povećao se broj dalmatinskih intelektualaca, koji su isto tako dobro čitali hrvatske novine kao talijanske. Zato je narodna stranka u Dalmaciji godine 1875. učinila „Narodni List" svojim glavnim glasilom, a „Nazionale" je postao samo prilogom „Narodnoga Lista". Početkom godine 1876. prestaje izlaziti „Nazionale", koji je punih 14 godina odlično ispunjavao svoju zadaću, da u narodnom duhu odgoji gradsko žiteljstvo u Dalmaciji. Odsada izlazi samo „Narodni List", koji povećaje svoj oblik, pa uz redovite hrvatske donosi gdjekada i talijanski pisane članke.

Odmah među prvim člancima izađe u „Narodnom Listu" optužba, u kojoj dr Miho Klaić iznosi, da su dr Bajamonti i Stefan Ljubiša kao zastupnici na carevinskom vijeću godine 1874. izvukli materijalnu korist pri zakupu gradnje dalmatinske željeznice. Ta je vijest silno uzbudila javno mnijenje u Dalmaciji, gdje se mnogo pazilo na to, da narodni zastupnici budu pošteni i nesebični ljudi.

Pod dojmom te uzbuđenosti sastade se 13. ožujka 1876. dalmatinski sabor na svoje sedmo zasjedanje. Sabor je otvorio Stefan Ljubiša, kao po kralju imenovani predsjednik. Odmah iza toga ustade dr Lovro Monti, te u ime svih zastupnika narodne stranke pročita ovu izjavu:[30]

„Gospodin predsjednik vitez Stefan Ljubiša bio je skoro (nedavno) javno osvađen, da je u poslu zakupa dalmatinske željeznice — u vrijeme, kad bijaše zastupnik kod carevinskog vijeća, — primio svotu novaca ničim privrijeđena, povredom zastupničkoga dostojanstva i pod sumnjom, da to bijaše kao neka nagrada za njegovo zastupničko djelovanje. Od te osvade on se nije opravdao. To je već dosta meni i mojim prijateljima, da se osvjedočimo, — i ne obazirući se na druga djela njegova javnoga života, koja bi se dala osuditi,[31] — da nam dostojanstvo toga sabora i naše zastupničko, pa dužan obzir, što ga imamo prema samoj kruni, ne dopuštaju dalje pod predsjedanjem g. Ljubiše — saborisati i zemaljske poslove obavljati. Radi toga se mi uklanjamo iz ove sabornice, spremni u nju stupiti i zastupničke dužnosti naše vršiti, čim nas pozove g. potpredsjednik ili drugi predsjednik, koga odredi kruna."

Iza pročitane izjave ostaviše narodni zastupnici sabornicu s poklicima: „Dolje nedostojni!" Uz predsjednika ostadoše u sabornici samo 3 narodna zastupnika. Ljubiša je kao predsjednik sabora bio podjedno predsjednik zemaljskog odbora, u kome su narodni zastupnici dr Klaić, pl. Ivellio, Ivan Vranković i Kažimir Ljubić bili prisjednici, a dr Paštrović, Rajmondi i Rafo Arneri njihovi zamjenici. Još istoga dana (13. ožujka 1876.) izjaviše dr Klaić, Ivellio i Vranković, da ne će u zemaljskom odboru služiti pod predsjedanjem Stefana Ljubiše.

Vlada je na taj korak narodnjaka odgovorila 20. ožujka 1876. raspustom sabora dalmatinskog. Ljubiša ode iz Zadra u Beč imenovavši Kažimira Ljubića svojim zamjenikom u zemaljskom odboru. Ali nato je i Ljubić dao pismenu izjavu, da ne želi biti zamjenik Ljubiše. Mnoge dalmatinske općine objaviše, da ne će dopisivati sa zemaljskim odborom, dok mu bude predsjednikom Ljubiša. Kad je vlada i poslije toga oklijevala, poslaše svi prisjednici zemaljskog odbora i njihovi zamjenici 25. lipnja 1876. dalmatinskomu namjesniku Rodiću izjavu, da se odriču svojih časti.

Austrijska je vlada ostavila Dalmaciju nekoliko mjeseci bez sabora i bez zemaljskog odbora. Novi su izbori za dalmatinski sabor obavljeni tekar u studenomu godine 1876. Na tim je izborima narodna stranka stekla sjajnu pobjedu. Izabrano je naime 29 narodnjaka, 11 autonomaša i 1 bivši „zemljak" (Stefan Ljubiša). Narodnjaci dobiše 18 mandata u kuriji vanjskih općina, 7 u kuriji veleporeznika, a 4 u kuriji gradova i trgovačko-obrtničkih komora. Autonomaši su uz Ljubišu dobili 1 mandat u kuriji[32] vanjskih općina, 3 u kuriji veleporeznika, a 7 u kuriji gradova i komora.

[30] Izjavu, koju je 13. ožujka 1876. pročitao dr Lovro Monti protiv predsjednika dalmatinskoga sabora Stefana Ljubiše, potpisalo je ovih 17 narodnih zastupnika: dr Lovro Monti, dr Josip Paštrović, dr Tripalo, Ivan Vranković, Ante pl. Ivelio, dr Miho Klaić, Rafo pl. Arneri, dr Krsto Kovačević, prof. Pero Budmani, Rafo knez Pucić, Tane Ristović, dr Pero Čingrija i dr Kosta Vojnović.

[31] Tu misli dr Monti vjerojatno i ovu netaktičnost Stefana Ljubiše: Između onih 40 delegata, što ih je carevinsko vijeće biralo za austrijsku delegaciju, koja će s ugarskom delegacijom raspravljati o zajedničkim poslovima cijele monarkije, morao se 1 delegat birati između 9 zastupnika dalmatinskih. Ovi se na skupnoj sjednici dogovoriše, da će Dalmaciju u delegaciji zastupati dr Miho Klaić. Poslije toga dogovora uspjelo je Ljubiši zakulisnim radom, da u delegaciju protura sebe mjesto dra Klaića, jer je delegaciju biralo carevinsko vijeće, u kome su Nijemci imali većinu.

[32] U izbornom kotaru vanjskih općina, što ga čine Zadar, Pag i Rab, izabran je autonomaš dr Gustav Ivanić mjesto narodnjaka dra Josipa Paštrovića.

GODINA 1877.

Novi je dalmatinski sabor otvoren 15. siječnja 1877. Kralj je na prijedlog vlade imenovao Đuru Vojnovića predsjednikom, a N. Trigarija potpredsjednikom sabora. Prigodom rasprave o verifikaciji predložiše narodnjaci, da se poništi izbor Stefana Ljubiše i dra Radmana, jer su izabrani uz brojne nepravilnosti. Protiv toga je govorio dr Bajamonti, koji je izjavio, da autonomaši „ne će biti ni Talijani ni Slaveni, nego Dalmatinci". A Ljubiša je stao dokazivati, da sva Dalmacija — a naročito Dubrovnik i Boka — nema prava pripadati ugarskoj, dosljedno hrvatskoj kruni. Time je Ljubiša oporekao sav svoj dotadašnji rad, jer se počevši od godine 1861. protiv autonomaša borio za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom.

Narodnjaci, među kojima bijahu i 4 dalmatinska Srbina, poništiše izbor Ljubiše i dra Radmana. Nato je saborski odbor predložio adresu na kralja. Nadovezujući na saborske adrese od godine 1870. i 1871. moli sabor u novoj adresi kralja, neka zastupnike Hrvatske i Slavonije pozove, da s narodnim zastupnicima Dalmacije ugovore način i uvjete, kako će se provesti sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. No vlada je zasjedanje sabora odgodila dan prije one sjednice, kad je imala početi rasprava o adresi.

Tečajem toga saborskoga zasjedanja raspraviše 18. siječnja 1877. narodnjaci program kluba narodne stranke, koji je još 8. lipnja 1875. bio sastavljen ovako:

1. Klub promiče oživotvorenje narodnoga načela i drži se hrvatskoga državnoga prava, te nastoji, da se izvede sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Pod zaštitom toga državnoga prava uživaju Hrvati i Srbi u Dalmaciji ista prava u svakom pogledu, kako sačinjavaju jedan te isti narod, izvan kojega se ne priznaje, da ima drugoga u Dalmaciji.

2. Za klub su obavezna sva pitanja, koja ističu iz gore navedenoga državnog i narodnog načela, zatim pitanja o ovjerovljenju zastupnika, o imenovanjima, koja se imaju preduzeti u saboru, te ostala pitanja, koja će klub od slučaja do slučaja — uz dvije trećine prisutnih članova — proglasiti kao obvezateljna pitanja.

3. Vjerozakonska pitanja i sva ona, koja su u doticaju s vjerozakonskima, ne mogu postati pitanjem kluba.

Taj Program kluba narodne stranke potpisali su 18. siječnja 1877. svi narodni zastupnici.

Dalmatinski su narodnjaci sve više pažnje posvećivali pučkim i srednjim školama. Ukinućem talijanske preparandije u Zadru godine 1872. prestade utrakvistički pravac u pučkim školama. Tu se odsada podučaje samo hrvatskim ili samo talijanskim jezikom. Rodoljubne je hrvatske učitelje u Dalmaciji lijepo odgajao svećenik Stjepan Buzolić, koji je godine 1866. postao ravnateljem novo osnovane muške učiteljske škole u Arbanasima kod Zadra. Znatno je porastao i broj pučkih škola, kojih je godine 1875. bilo 261, a godine 1880. već 308. Zemaljski se odbor brinuo, da svako veće selo dobije posebnu pučku školu. Dalmatinski hrvatski profesori izgubiše godine 1877. svoga najodličnijega druga: dra Jurja Pulića. On se odselio u Rim, gdje je kao kanonik u zavodu sv. Jeronima živio do svoje smrti, koja ga je snašla 24. svibnja 1883. Među dalmatinskim profesorima se sve jače isticao Josip Peričić. On je nekada služio u Kotoru, dok ga nije suspendirao namjesnik Wagner. Peričića je kasnije namjesnik Rodić imenovao profesorom gimnazije u Splitu, odakle je godine 1879. premješten u Zadar za ravnatelja gimnazije. Bivši profesor pop Ivan Danilo imenovan je školskim savjetnikom kod pokrajinske vlade u Zadru.

GODINA 1878.

Ustanak kršćanske raje u Bosni i Hercegovini potrajao je 4 godine. Tečajem cijeloga toga vremena živjeli su u Dalmaciji brojni hercegovački bjegunci. Brigu za njihovu opskrbu nosili su uglavnom dalmatinski rodoljubi.

Znalo se, da bijedna raja ne će moći sama skinuti sa sebe četiristoljetni jaram turski. Raji je doduše u pomoć priskočila Crnagora, a kasnije i Srbija, ali je ta pomoć bila preslaba. Zato su se obradovali dalmatinski Hrvati, kad je privolom turskih opunomoćenika berlinski kongres 4. srpnja 1878. povjerio Austro-Ugarskoj, da Bosnu i Hercegovinu zaposjedne pa da tamo obnovi red i mir. Spremili su svečanosti radi okupacije Bosne i Hercegovine. Tom je prigodom „Narodni List" donio članak, u kome piše ovako:

„Mi odobravamo svečanosti, ukoliko nam te imadu tumačiti radost za oslobođenje nevoljne raje ispod krvavoga turskoga jarma. Odobravamo ih, ukoliko se nadamo, da će prijelaz austrijske vojske u Bosnu i Hercegovinu svesti unutarnju politiku carevine na naravni pravac, te ju možda spasiti od propasti, do koje ju vodi madžarsko-njemački dualizam, naperen proti slavjanstvu. Odobravamo ih, ukoliko nas tješi nada, da će se uz Bosnu i Hercegovinu čas prije oživotvoriti naše hrvatsko državno pravo, za koje vojujemo kroz „Narodni List" ima već 17 dugih

godina. Samo u to ime želimo carskoj vojsci sretan prijelaz u susjedne zemlje."

S hrvatskim vojnim zborom uđe feldzeugmeister Josip barun Filipović 29. srpnja 1878. kod Broda preko Save u Bosnu, gdje 19. kolovoza zauze glavni grad Sarajevo. U isto doba je i general Stjepan barun Jovanović iz Dalmacije dolinom rijeke Neretve provalio u Hercegovinu, gdje je već 6. kolovoza zaposjeo Mostar. Okupacija je završena 2. listopada 1878., a 1. siječnja 1879. uređena je za Bosnu i Hercegovinu zemaljska vlada u Sarajevu.

GODINA 1879.

Austrijska je vlada u srpnju godine 1879. dala provesti izravne nove izbore za carevinsko vijeće. Autonomaši postaviše svoje kandidate u svih 9 dalmatinskih kotara. No uspjeli su samo u zadarskom izbornom kotaru, u kojemu je narodnjak dr Miho Klaić pao, jer je autonomaš dr Gustav Ivanić dobio nekoliko glasova više od njega.

Inače je narodna stranka u Dalmaciji postigla veliku pobjedu nad autonomašima: u 9 izborništva stekla je 8 pobjeda.[33]

Dalmatinski Hrvati bijahu žalosni, što je kod izbora pao upravo njihov vođa dr Miho Klaić. Svi su već upoznali Klaićeve političke sposobnosti, jer bijaše izvrstan govornik, koji je brzo mislio i temeljito prosuđivao svako pitanje. Zato se požrtvovni Mihovil Pavlinović odrekao svoga mandata, te je 18. rujna 1879. došlo do naknadnog izbora u vanjskim općinama izbornoga kotara, što ga čini posve hrvatski kraj: Sinj, Imotski, Vrgorac, Makarska i Metković. Tamo je dr Klaić izabran jednoglasno, jer mu autonomaši ne postaviše niti protukandidata. Hrvati se obradovaše toj narodnoj odluci, o kojoj „Narodni List" od 19. rujna 1879. piše ovo:

[33] U kuriji vanjskih općina izabrani su 6. srpnja 1879. hrvatski kandidati: dr Gajo Bulat u splitskom, Mihovil Pavlinović u sinjskom, dr Lovro Monti u kninskom, knez Pucić Rafo u dubrovačkom i Đuro Vojnović u kotorskom izbornom kotaru. U kuriji gradova srušio je Hrvat dr Dujam Rendić autonomaša dra Bajamontija, a šibenički načelnik Ante Šupuk zadarskoga načelnika Trigarija. Veleporeznici su s 240 glasova izabrali hrvatskoga kandidata Manfreda kneza Borellija protiv njegova oca Frana, koji je dobio 85 glasova, te koga su kandidirali talijanaši.

„Jučerašnji je izbor osvetio pravu narodnu misao. Pobjedom dra Klaića pobijedila je narodna stvar, za koju se mi borimo 18 godina... Nego o tom se izboru ne može govoriti, a da se dubokim počitanjem ne spomene Pavlinovićevo ime. Pavlinović koji se odriče zastupstva, da ustupi mjesto Klaiću, — to je tako krasan prizor, pred kojim rodoljubno srce ne može, a da ostane neganuto. Stranka, koja ima takvih prvaka, mora da je doista politički zrela, mora da ju vode visoka načela, mora da je nadahnuta stegom, koju znadu uliti samo tvrda osvjedočenja."

Tada je u Austriji bio ministar predsjednik grof Taaffe. Njegovo je ministarstvo izgledalo sklono austrijskim Slavenima. Zato je dr Miho Klaić nastojao, da svi slavenski zastupnici u carevinskom vijeću sastave jedinstveni „Slavenski klub", koji bi brojčano bio najveći u parlamentu. Tomu se usprotiviše Česi, koji su osnovali poseban svoj klub na državopravnom temelju. Nato je grof Hohenwart pozvao dalmatinske Hrvate, da stupe u njegov klub, koji je tražio federalističko uređenje austrijskih zemalja, a podupirao je ministarstvo grofa Taaffea. Ulazeći u taj klub izjaviše dalmatinski Hrvati, da time ne namjeravaju prejudicirati svomu državopravnomu stanovištu. „Vi ćete nam pomoći, da se uklone nepravde u pogledu narodnog jezika u školama i uredima. Za nas ima to biti jedan od najvažnijih uvjeta za podupiranje ministarstva. Uz ovu ogradu stupamo u klub i biramo predsjedništvo."

Posve se drukčije ponio dr Gustav Ivanić, koji je glasovao s njemačkim „ustavovjercima" (centralistima) protiv adrese autonomističke većine, u kojoj se nalaze svi slavenski zastupnici i grupa Hohenwart.

GODINA 1880.

U ožujku godine 1880. izađe carska odluka, da se na jesen godine 1880. ima hrvatski kao nastavni jezik uvesti u splitsku gimnaziju i realku. To bijaše prva narodna tečevina hrvatskih zastupnika na carevinskom vijeću, gdje su podupirali Taaffeovo ministarstvo.

Međutim sva 4 srpska narodna zastupnika u Dalmacij stupiše iz kluba narodne stranke, te osnovaše poseban srpski klub. Odsada nijesu više dalmatinski Srbi držali „Narodni List" zajedničkim organom za Hrvate i Srbe. U Zadru počne izlaziti „Srpski List", koji je uređivao daroviti dr Sava Bjeladinović, izvrstan publicista i agitator. Autonomaši se radovahu, kad su vidjeli, kako je „Srpski List" započeo oštru polemiku s „Narodnim Listom".

Dalmatinska vlada nije htjela sabor sazivati preko 3 godine. Iza tolikoga prisilnog odmaranja pozvala je napokon vlada narodne zastupnike, da 3. lipnja 1880. dođu na sabor dalmatinski. Hrvati su pokušali, da prije početka toga zasjedanja dođe do pomirenja sa Srbima. Osobito se u tome poslu isticao dr Lovro Monti, koji je, kada do te sloge nije došlo, položio mandat na dalmatinskom saboru.

Hrvati su najveću pažnju svoju poklonili godine 1880. prilikama u gradu Splitu. Tamo je Hrvate vodio odvjetnik dr Gajo Bulat, otkako je dr Kosta Vojnović godine 1874. napustio Split i preselio se u Zagreb. Bulat je sebi postavio tešku zadaću, da gradsku općinu u Splitu otme iz ruku autonomaša, koje je vodio dr Ante Bajamonti. Mnogim se Hrvatima činilo, da je to upravo nemoguće, jer je Bajamonti uza se imao ne samo Talijane i splitske talijanaše, nego i hrvatske pučane („težake") u splitskim predgrađima, koji ga nazivahu svojim „ćaćom", jer se kao načelnik zaista poput oca brinuo za pučane.

Međutim je dr Bajamonti godine 1880. zapao u svakojake neprilike. On je bio osnovao dioničko društvo „Associazione Dalmatica" za gradnju monumentalnih palača u Splitu. To društvo nije uspjelo, te je propala gotovo cijela glavnica. Kasnije se ustanovilo, da su i društvene bilance bile krivo sastavljene. To je u javnost iznio dr Bulat kao pravni zastupnik biskupa Strossmayera, koji je to poduzeće u začetku podupro kupivši dionica za 40.000 forinti.

U isto doba je u javnost doprla vijest, da je dr Bajamonti kao načelnik prouzročio gradskoj općinu znatne gubitke. Od želje, da svoje ime poveže s obnovom rimskoga vodovoda, nespretno je dr Bajamonti na sebe uzeo odgovornost, da je kao načelnik — bez redovitih zaključaka i odobrenja gradskoga zastupstva — postao poduzetnik dotičnih radnja, za koje je potrošeno preko 400.000 forinti.

Bajamonti je u Splitu imao neke vrsti tjelesnu stražu. To bijaše društvo „Societá del tiro al bersaglio", u kome su većinu činili hrvatski težaci iz predgrađa. Međutim su i splitski Hrvati još 5. kolovoza 1873. osnovali društvo „Slavjanski Napredak". To je društvo priređivalo zabave i večernje škole za odrasle. „Napredak" je postao žarište hrvatskih rodoljuba u Splitu. Zato je između članova „Napretka" i Bajamontovih „Bršaljera" često dolazilo do tučnjava.

A kad su „Bršaljeri" 17. kolovoza 1880. izazvali svađu i tučnjavu s hrvatskim vojnicima domaće Weberove pukovnije, dalmatinski se namjesnik Rodić uvjerio, da Bajamonti

zlo upravlja općinskom imovinom, a njegove pristaše izazivaju nemire u gradu. Zato je namjesnik u studenom godine 1880. raspustio gradsko zastupstvo u Splitu, uslijed čega je i dr Bajamonti bio skinut s načelništva.

GODINA 1881.

Prva polovica godine 1881. prošla je u novinskim polemikama „Narodnoga Lista" sa „Srpskim Listom" i s talijanskim novinama („Dalmata" u Zadru i „L' Avvenire" u Splitu). U toj polemici pomaže „Narodnom Listu" njegov zadarski drug „Katolička Dalmacija". Profesori teologije Tacconi i Forlani pokrenuše još godine 1870. u Zadru časopis „La Dalmazia Cattolica". Uređivanje toga lista bilo je godine 1877. povjereno don Ivi Prodanu, koji ga je kao žarki hrvatski rodoljub godine 1878. pretvorio u „Katoličku Dalmaciju", te se u tome listu otvoreno i uspješno borio „za katoličanstvo i za hrvatstvo".

Vlada je pod konac mjeseca kolovoza godine 1881. sazvala dalmatinski sabor na treće zasjedanje. Prije toga trebalo je obaviti naknadni izbor u vanjskim općinama Drniša, Knina i Vrlike mjesto dra Lovre Montija, koji se prošle godine zahvalio na mandatu. Izabran je za narodnoga zastupnika srpski kandidat dr Lovro Pavlović.

U saboru se najviše raspravljalo o prilikama u gradu Splitu. Tako je često u sabornici dolazilo do polemike između dra Bulata i dra Bajamontija. U takvom su čarkanju Hrvati poduprli Bulata, a Talijani dra Bajamontija, a i srpski su zastupnici bili na strani dra Bajamontija.

Autonomaši su u Zadru imali za se mulariju, koja je hrvatskim zastupnicima na ulicama dobacivala svakojake uvrede prateći ih putem do sabornice i od sabornice. Kako su autonomaške pristaše na galerijama često smetale zviždanjem,[34] predložio je dr Pero Čingrija, da se odsada na galerije smiju pripustiti samo novinari i članovi gradske uprave. Sabor je to primio, kao što je na koncu zasjedanja 10. rujna 1881. primio i prijedlog zastupnika Masovčića: neka zemaljski odbor posebnom predstavkom zamoli kralja,

---

[34] Jednom se prigodom za toga zasjedanja autonomaški zastupnik dr Botteri iz Starogagrada na otoku Hvaru okrenuo prema galeriji te je povikao: „Fischiate!" (Zviždajte!) Time je mislio spriječiti govor dra Bulata, koji je raskrinkavao dra Bajamontija.

da naredno zasjedanje sabora ne bude sazvano u Zadar, nego u koji drugi grad u Dalmaciji.

Koncem godine 1881. dogodila se promjena vlade u Dalmaciji. Umirovljen je naime podmaršal Gavro barun Rodić, koji je od godine 1870. bio namjesnik dalmatinski. Njegov odlazak popraćuje „Narodni List" riječima: „Ime baruna Rodića, toga pobočnika slavnoga hrvatskoga bana Jelačića, ne će mukom mimoići naša domaća povijest."

Nasljednikom baruna Rodića na stolici namjesnika dalmatinskog postade general Stjepan barun Jovanović. Njegov je dolazak pretekla vijest, da će sada započeti ponjemčivanje dalmatinskih ureda pomoću njemačkih činovnika, koje je austrijska vlada počela već tečajem posljednjih godina pošiljati u Dalmaciju.

GODINA 1882.

Početkom godine 1882. buknuo je opet ustanak u gorovitim Krivošijama iznad Boke Kotorske na tromeđi Dalmacije, Crnegore i Hercegovine. Mladići iz Krivošija ne htjedoše doći na novačenje, radi čega su ih oblasti počele hvatati i zatvarati u tamnicu, koja se nalazila u Risnu. To je ozlovoljilo Krivošijce, te oni oboružani provale u Risan, gdje su najprije oslobodili zatvorene momke, a zatim zapalili školu i stanove za oružnike i za finance.

Ustanak se iz Krivošija proširio po susjednoj Hercegovini. Radi toga je vlada u veljači godine 1882. proglasila prijeki sud u 3 dalmatinska kotara (Metković, Dubrovnik i Kotor). Ustanak je potrajao nekoliko mjeseci. Svršen je tekar u svibnju godine 1882., kada su Krivošijci — na savjet i nagovor Crnegore — konačno položili oružje.[35]

Polemika između „Narodnoga Lista" i „Srpskoga Lista" potrajala je tečajem cijele godine 1882. Radi toga razdora odrekao se plemeniti dr Lovro Monti javnoga političkoga djelovanja[36] te je 1. svibnja 1882. položio i zastupnički mandat carevinskoga vijeća.

[35] Austro-Ugarska je g. 1882. mobilizirala 76.000 vojnika, da uzmogne svladati ustanak u Krivošijama i u susjednoj Hercegovini. Od tih je vojnika 655 što poginulo na bojištu, što umrlo.

[36] Polaganje mandata želio je dr Monti opravdati broširom: „Zašto sam istupio?" To je dalo povoda Mihovilu Pavlinoviću, da u „Narodnom Listu" napiše niz članaka pod naslovom: „Misao hrvatska i misao srpska u Dalmaciji". Pavlinović je te članke prikupio u broširu. Njemu je dr Bjelanović u „Srpskom Listu" odgovorio člancima: „Don Mijo na braniku".

Tako je 12. listopada 1882. došlo di naknadnog izbora z vanjskim općinama Šibenika, Skradina, Drniša, Knina i Vrlike. Izabran je kandidat narodne stranke M. Nakić.

S p l i t je punih 20 mjeseci bio bez gradskoga zastupstva. Bulat je to vrijeme upotrijebio za izbornu agitaciju. Autonomaši su bili tako sigurni za svoju pobjedu, da su se isprvice Hrvatima i rugali. No Bulat ne sustade na polovici puta. On je narod za izbore pripravljao svojim listom „Split", koji je u Zadru izlazio kao prilog „Narodnoga Lista".

Izbori se u Splitu obaviše u mjesecu srpnju godine 1882. Tada je već dr Bulat bio siguran, da će Hrvati pobijediti u prvom i drugom izborništvu. Tu je birala inteligencija, koja je već počela napuštati dra Bajamontija. Kotarski poglavar barun Conrad pomogao je Bulatu u prvom izborništvu, gdje bijaše mnogo činovnika. A kako je Bajamonti bio poznat kao liberalac, ustade protiv njega splitski biskup sa svećenstvom.

Najviše je briga Bulatu zadavalo treće izborništvo. U njemu doduše bijahu gotovo sami hrvatski seljaci iz predgrađa i splitske okolice: od Kaštela do Poljica. No baš ti su izbornici u ogromnoj većini pristajali uz autonomaše, jer su još uvijek obožavali svoga „ćaću" Bajamontija. Ako ovo treće izborništvo glasuje jedinstveno, onda će u gradsko zastupstvo poslati svih 12 autonomaških kandidata. (Tada još nije kod izbora vrijedilo razmjerno zastupanje. Ona listina, koja je dobila makar samo 1 glas većine, prodrla je sa svima svojim kandidatima, a protivnici ostaju bez ijednoga zastupnika.) Zato je dr Bulat pomoću zemaljskoga odbora postigao diobu trećeg izborništva u 3 odsjeka, od kojih će svaki odsjek birati napose. Prvi odsjek s biralištem u Podstrani činila su sela: Jesenice, Podstrana, Kamen, Strinjine, Stobreč i Žrnovica. U njima bijaše veoma popularan don Marko Bitanga, župnik u Jesenicama. Kako je on mnogo radio za hrvatsku ideju, bilo je opravdane nade, da će tu pobijediti hrvatska listina.

Izbor je u Podstrani obavljen 17. srpnja 1882. Od 1418 upisanih izbornika došlo je na biralište 645, te je 491 glasovao za Hrvate, a 154 za autonomaše. Tako su u Podstrani birana prva 4 hrvatska kandidata. Sutradan je (18. srpnja) birao drugi odsjek trećeg izborništva. Birališta bijaše u Solinu, kamo je od 726 upisanih birača došlo 189, te je samo 35 glasovalo za Hrvate, a 154 sa autonomaše. Izabrana su dva autonomaška kandidata. Treći su odsjek trećeg izborništva činila splitska predgrađa. Tu su

19. i 20. srpnja od 2532 izbornika pristupila samo 842, dakle jedva trećina. Za hrvatske kandidate glasovahu samo 144 izbornika, pa su sa 698 glasova izabrani autonomaši.

Drugo je izborništvo biralo 21. srpnja. Od 242 izbornika pristupiše 193, te je 108 glasovalo za Hrvate, a 85 za autonomaše. Izabrano je svih 12 hrvatskih kandidata.

Prvo je izborništvo biralo 22. srpnja. Od 310 rapisanih izbornika glasovao je 181, od toga 154 za Hrvate, a 27 za autonomaše. Izabrano je svih 12 hrvatskih kandidata.

U sva 3 izborništva općine glasovalo je dakle ukupno 2050 izbornika, od toga 932 za Hrvate, a 1118 za autonomaše. Hrvatska je stranka dobila 28, a autonomaši samo 8 gradskih zastupnika. Autonomaši bijahu dakako ogorčeni, što izgubiše većinu u zastupstvu grada Splita, gdje su posve sami vladali od godine 1860.

Hrvati su iz svih krajeva čestitali dru Bulatu na postignutoj pobjedi. Naprotiv je očajavao dr Ante Bajamonti, koji je nato dao izjavu, da se odriče zastupstva na dalmatinskom saboru i vodstva autonomaške stranke, pa se povlači u privatan život.[37] Bajamonti je izjavu štampao u autonomaškom službenom listu „Il Dalmata", jer je u Splitu prestao izlaziti njegov list „L' Avvenire".

Splitski autonomaši pokušaše u očaju 27. listopada 1882. atentat na život dra Gaja Bulata,[38] a 8. studenoga 1882. počiniše revolverom atentat na baruna Conrada. Sutradan 9. studenoga 1882. uvedena je u Splitu prva hrvatska gradska uprava, izabrana 28. listopada. Načelnikom postade dr Dujam Rendić, a njegovim prisjednicima: dr Gajo Bulat, dr Eduard Tacconi, Ivan Matošić, Mate Protić, Petar Katalinić i dr Pavao Kamber.[39]

---

[37] Kao politički mrtvac živio je dr Bajamonti i nadalje u Splitu, gdje je i umro 13. siječnja 1891.

[38] O tome atentatu donio je „Narodni List" 28. listopada 1882. iz Splita ovaj brzojav: „Sinoć neki potkupljeni lopov napade dra Bulata velikim kamenom, ali ipak — hvala Bogu — ne ozledi ga. Uzrok napadaja: politička mržnja. Time se možda htjelo osujetiti današnji izbor općinskog upraviteljstva."

[39] Bijesni su autonomaši pokušali u Splitu izazvati nerede. O tomu ima „Narodni List" od 15. studenoga ovu brzojavnu vijest, koju je primio 13. studenoga iz Splita: „Sinoć — poslije nego je svršio sjajan banket u počast novoga načelnika, dogodilo se oštrih izgreda, prouzročenih od poglavice talijanske klike, koji uckahu rulju proti stražarima i proti mirnomu pučanstvu.

GODINA 1883.

Dalmatinski je namjesnik Jovanović godine 1883. došao u žestok spor s narodnom strankom. Hrvati su prigovarali već u travnju godine 1882., kad je za savjetnika kod dalmatinskoga namjesništva bio imenovan Nijemac Latour, koji nije znao ni riječi hrvatski. Početkom godine 1883. bude nenadano umirovljen dvorski savjetnik dr Josip Antoinetti, odličan član narodne stranke. Njegovim nasljednikom postade Nijemac Alfons Pavić von Pfauenthal, koji je doduše nosio hrvatsko prezime, ali je hrvatski jedva nešto natucao.[40] Nenadano je umirovljen i školski savjetnik pop Ivan Danilo, koji je u prvom deceniju narodne borbe mnogo doprinio hrvatskomu preporodu u Dalmaciji. No zato je tuđinac Fekete de Belafava imenovan povjerenikom, a princ Fridrich Hohenlohe tajnikom kod dalmatinskoga namjesništva u Zadru.

Lako je razumjeti, kakvo je nezadovoljstvo u Dalmaciji nastalo radi tih imenovanja i umirovljenja. Klaić, Vranković i Pavlinović počnu u „Narodnom Listu" žestoko kritizovati takav rad namjesnika Jovanovića. Isto je činio Juraj Biankini, koji je od 7. listopada 1871. uređivao „Narodni List". Radi toga se Jovanović počeo osvećivati „Narodnom Listu", komu je gotovo svaki broj bio plijenjen i slog zapečaćen. Dinko Politeo, koji je tada bio profesor na zadarskoj gimnaziji, a imao je okretno novinarsko pero, često je napisao uvodne članke za „Narodni List". Jednom je mjesto članka napisao novelu „Zorica i Natko", u kojoj bijahu vidljive aluzije na tadašnje prilike u Dalmaciji. Jovanović dao je i tu novelu zaplijeniti, a njena pisca premjestiti u istarski grad Kopar. Politeo ne htjede poći. Odrekao se profesorske službe, te je pošao u novinare.

Mnogi biše ranjeni. Jedan seljanin iz Imotskoga ozlijeđen je teško nožem u glavu. Općinski vijećnik odvjetnik dr Karaman bio je opkoljen od 4 lopova, koji ga udarahu šakama i bokserom, te ga nožem teško raniše u pleća." — Prva je sjednica novoga općinskoga zastupstva u Splitu održana 26. studenoga 1882. Autonomaška manjina nije došla na sjednicu. Zaključeno je tražiti, da se hrvatski kao naukovni jezik uvede i u muškoj i u ženskoj pučkoj školi grada Splita, a u obim školama da bude talijanski jezik obvezatan predmet. Cijela se rasprava o proračunu vodila hrvatskim jezikom, koji je odsada postao službeni jezik gradskoga poglavarstva u Splitu.

[40] Alfonzo pl. Pavić bijaše dotada okružni kapetan u Mariboru. Potječe iz Poljica u Dalmaciji, ali se rodio u Ljubljani.

Jovanović je progonio i vanjske novine, koje su donosile nepovoljne vijesti o njegovu vladanju u Dalmaciji. Tako je primjerice isposlovao, da se uskratio postdebit zagrebačkom dnevniku „Obzoru", koji je uslijed toga izgubio svoje pretplatnike u Dalmaciji. Jovanović je znao, da mu nitko ne može ništa, jer je imao jako zaleđe u Beču. Zato se usudio naložiti političkim činovnicima u Dalmaciji, da u nutarnjoj službi upotrebljavaju njemački jezik.

Vlada je odredila, da se u travnju godine 1883. provedu izbori narodnih zastupnika za dalmatinski sabor. Jovanović je nastojao, da umanji broj predstavnika hrvatske narodne stranke. Pokušao je sporazum s autonomašima.

Izborna je borba bila veoma žestoka. „Narodni List" je pisao: „Od vremena Alesana i Lapenne nikada se talijanaši ne pokazaše toliko drzoviti kao danas u onim mjestima, gdje jošte smiju dizati glavu." Vladini su organi prigodom izbora počinili mnogo nasilja. Pa ipak je pobijedila hrvatska narodna stranka, jer je postigla kod izbora većinu mandata. Od 41 narodnoga zastupnika dobila je narodna stranka 23, Srbi 9, autonomaši 8. Izvan stranaka izabran je makarski biskup Pavlović, koji je kao Jovanovićev kandidat u gradu Makarskoj srušio Kažimira Ljubića.[41]

Prema parlamentarnom načelu morao bi kralj za predsjednika sabora dalmatinskoga imenovati jednoga od članova saborske većine. Namjesniku Jovanoviću pođe prijevarom za rukom, da je za predsjednika bio imenovan Đuro Vojnović, koji nije pripadao klubu narodne stranke.[42] Zato je saborska većina odmah kod otvorenja sabora prosvjedovala protiv toga, što je dalmatinska vlada za saborskoga predsjednika predložila zastupnika, koji pripada manjini, a ne većini. Namjesnik je po tadašnjem običaju na dan otvorenja sabora pozvao sve zastupnike na objed. Hrvatski zastupnici odbiše taj poziv, da time namjesniku „izraze svoje negodovanje za njegovo postupanje prigodom izbora". Kad je započela rasprava o verifikaciji izbora, oborio se Pavlinović na izbor svoga biskupa Pavlovića, koji je izabran samo uslijed protuzakonitosti, što ih prigodom izbora počiniše vladini činovnici u Makarskoj. Većina je 7. srpnja poništila taj mandat kao i mandat dra Smrkinića, koji bijaše protuzakonito izabran u gradu Korčuli.

Tečajem toga saborskoga zasjedanja odlučno su Klaić i Pavlinović ustali protiv ponjemčivanja, koje uvodi namjesnik Jovanović, te protiv imenovanja njemačkih činovnika. U sjednici od 10. srpnja 1883. predložio je Klaić, neka sabor austrijskoj vladi izrazi svoju želju, da se Dalmaciji dade građanski namjesnik, kako to imadu sve druge austrijske pokrajine, i neka se u Dalmaciji upravna vlast posve odijeli od vojničke vlasti. Premda su taj prijedlog potpisala 22 narodna zastupnika, ipak ga je predsjednik Đuro Vojnović odbio, jer da tobože ne spada u djelokrug sabora. U znak prosvjeda protiv takvoga shvaćanja izašli su svi hrvatski zastupnici iz sabornice. Kako je manjkao broj zastupnika, potrebit za raspravljanje, morao je predsjednik tu sjednicu prekinuti. Nato je namjesnik Jovanović brzojavno predložio austrijskoj vladi u Beču, neka raspusti dalmatinski sabor. To je odbio ministar predsjednik grof Taaffe, jer je znao, da bi time ozlovoljio većinu carevinskoga vijeća, kojoj pripadahu svi hrvatski zastupnici iz Dalmacije.

U saborskoj sjednici od 21. srpnja 1883. primljen je prijedlog, da hrvatski jezik ima biti službeni jezik dalmatinskoga sabora. Za taj su prijedlog glasovali svi hrvatski i srpski zastupnici. Svi su potpisali i Pavlinovićev prijedlog, da se hrvatski jezik uvede u sve urede po Dalmaciji. Ipak nije došlo do glasovanja o tom prijedlogu, jer je sabor neposredno prije toga nenadano bio zatvoren. Zastupnici se moradoše razići, a da prije toga nijesu odobrili zapisnik posljednje sjednice, kako je to inače uvijek bivalo.

„Proti iznenadnomu, neopravdanomu i na uvredljiv način izvedenom zatvoru sabora, koji je (način) prouzrokovao opće negodovanje", prosvjedovao je klub narodne stranke brzojavkom na ministra predsjednika Taaffea. Klaić je dapače i osobno pošao u Beč, da se potuži grofu

---

[41] Vanjske su općine 12. lipnja 1883. birale 20 narodnih zastupnika. Izabrano je 14 kandidata hrvatske narodne stranke i 6 Srba. — Dalmatinski su gradovi birali 14. lipnja. Izabrana su 3 autonomaša i 4 narodnjaka. — Uslijed izbornoga sporazuma između Srba i autonomaša izabrana su u kuriji trgovačko-obrtničkih komora 2 autonomaša, a Hrvat samo jedan. Autonomaši dobiše 5 mandata u kuriji veleporeznika, a u izbornom kotaru veleporeznika Boke Kotorske izabran je mjesto kandidata hrvatske narodne stranke Đuro Vojnović glasovima združenih Srba i autonomaša.

[42] To je imenovanje uslijedilo zato, što je namjesnik Jovanović u popisu izabranih zastupnika, koji je poslao ministarstvu, hotimice krivo naveo, da je Đuro Vojnović član narodne stranke. Za podpredsjednika dalmatinskoga sabora imenovao je kralj autonomaša Mihajla Kapovića. Tako nije hrvatska većina uopće bila zastupana u predsjedništvu sabora.

Taaffeu. Ipak je namjesnik Jovanović i nadalje u Dalmaciji progonio Hrvate, a njihove su novine bile podvrgnute nesnosnoj cenzuri, koja ih je nemilice plijenila. Uza sve to širila se u Dalmaciji hrvatska svijest.[43]

GODINA 1884.

Napokon se narodna stranka upustila u odlučnu borbu s namjesnikom Jovanovićem. Njeni zastupnici na carevinskom vijeću izjaviše grofu Taaffeu, da oni više ne mogu podupirati njegovo ministarstvo, jer pokrajinska vlada u Zadru nesmiljeno progoni Hrvate i ne uvažava njihove opravdane zahtjeve. Kad su hrvatski zastupnici zaprijetili, da će istupiti iz Hohenwartvova kluba i prijeći u opoziciju protiv ministarstva, uvidio je Taaffe, da se vladina politika u Dalmaciji mora promijeniti. On je u Beč pozvao Jovanovića, koji se tamo sastao s prvacima hrvatske narodne stranke. Ovi su otvoreno stavili ultimatum: ako Jovanović ne će prihvatiti njihove zahtjeve, hrvatski će zastupnici istupiti iz parlamentarne desnice, koja podupire austrijsku državnu vladu. Jovanoviću ne preostade drugo, nego da pred odlučnošću Hrvata kapitulira i da odsada promijeni smjer svoje politike u Dalmaciji.

Vlada je dalmatinski sabor pozvala za 16. lipnja 1884. na drugo zasjedanje. Prije toga trebalo je obaviti naknadne izbore u 3 kotara. Mjesto Jerolima Cambija, koji je umro, izabran je Hrvat dr Ivčević u vanjskim općinama splitskoga kotara. Mjesto autonomaša dra Smrkinića, čiji je izbor bio poništen, izabran je u gradu Korčuli dr Josip Zaffron, kandidat hrvatske narodne stranke. Zadovoljština je dana i don Kažimiru Ljubiću, koji je u gradu Makarskoj biran mjesto biskupa Pavlovića, čiji mandat nije sabor ovjerovio. Ljubića je narodna stranka nagradila i time, što ga je izabrala za tajnika zemaljskog odbora.

Odsada je narodna stranka imala u dalmatinskom saboru 25 od 41 zastupnika. Ona je dakle mogla bez ičije pomoći stvarati potrebite zaključke, kojima se više ne će

[43] U gradu Korčuli osnovano je početkom srpnja g. 1883. društvo „Sveta Cecilija". To je prvo hrvatsko pjevačko društvo u Dalmaciji, gdje su kasnije osnovana hrvatska pjevačka društva: „Zvonimir" u Splitu, „Krešimir" u Šibeniku i „Gundulić" u Dubrovniku. (Splitski su Hrvati g. 1883. utemeljili „dobrovoljno vatrogasno društvo", prvo u cijeloj Dalmaciji).

protiviti namjesnik Jovanović. I zaista je hrvatska narodna stranka tu prigodu upotrebila u tu svrhu, da se konačno pribavi štovanje hrvatskom jeziku u državnim uredima.

Pavlinović je ponovio svoj prijedlog (iznesen u saboru prošle godine), da sabor — na temelju § 19. zemaljskoga pravilnika — izrazi bečkoj vladi svoju želju: neka se hrvatski jezik uvede kao unutarnji i vanjski službeni jezik u sve dalmatinske državne urede, izuzevši vojničke.

Sabor je izabrao odbor od 7 zastupnika, koji će Pavlinovićev prijedlog proučiti i o tomu sabor izvijestiti. Odbor je zaista 7. srpnja 1884. saboru predložio na prihvat ove 4 točke:

1. Propisi naredbe ministarstva pravosuđa i unutarnjih posala od 20. travnja 1872. neka se protegnu na sve c. kr. civilne urede u Dalmaciji, ukoliko se tiče općenja sa strankama.
2. Uredovni jezik svih upravnih i sudbenih vlasti u Dalmaciji neka bude hrvatski ili srpski, naročito jezik grbova, pečata, kancelarija, štampilja, upisnika registrature, te svega unutarnjega poslovanja i međusobnoga dopisivanja u pokrajini Dalmaciji.
3. Neka na sve činovnike c. kr. civilnih ureda u Dalmaciji budu protegnuti propisi ministarskog otpisa od 1. prosinca 1866., po kojima ne može nitko biti primljen u stalnu državnu službu, ako ne dokaže, da osim talijanskog pozna i hrvatski jezik.
4. Neka vlada pribavi hrvatski ili srpski prijevod građanskoga sudbenoga postupnika, prijekog postupnika i onoga dijela francuskoga trgovačkoga zakona, koji još vrijedi u Dalmaciji, zajedno s dotičnim naredbama i prijepisima.

O tomu se prijedlogu vodila 2 dana rasprava u saboru. Autonomaški govornici izjaviše, da će prihvatiti 1., 3. i 4. točku Pavlinovićeva prijedloga. Oni se protive samo drugoj točki, jer da ignorira (niječe) talijansku narodnost u Dalmaciji.

Hrvatski su zastupnici u polemici protiv autonomaša poricali, da u Dalmaciji postoje Talijani; podjedno su isticali, da treba razlikovati talijansku kulturu od narodnosti talijanske. Najljepše je to protumačio dr Bulat, koji je u saboru tom prigodom rekao: „Mi ne idemo za tim, da se posve zanemari talijanski jezik, koji i mi ljubimo. Mi se Italiji divimo, ali svoju narodnost nijesmo voljni drugoj podmetnuti. Došlo je vrijeme, da naš narodni jezik, — koji ima svoje pristojno mjesto kod općina, u školama i u ovom saboru, — postigne isto takvo mjesto i u državnoj upravi." Kod glasovanja je druga točka Pavlinovićeva prijedloga primljena glasovima hrvatskih i srpskih zastupnika, a ostale su tri točke primljene jednoglasno. Nato je predsjednik zaključio dalmatinski sabor 8. srpnja 1884.

GODINA 1885.

Početkom godine 1885. donio je „Il Dalmata" niz članaka pod naslovom „La situazione in Dalmazia". Pisao ih je dr Luiggi Lapenna, koji je ostavio službu kod međunarodnoga sudišta u Aleksandriji te se nastanio u Beču. Lapenna je pokušao, da spomenutim člancima prikupi ostatke dalmatinskih autonomaša, pa da ih oživi za novu borbu. Izašao je naime 6-godišnji mandat zastupnika carevinskoga vijeća, koji bijahu izabrani godine 1879. Zato se eto Lapenna odlučio, da organizira izbornu borbu, ne bi li i on možda kako došao do mandata. Lapenna se nadao, da bi najlakše prošao u kuriji dalmatinskih veleporeznika; zato je ondje postavio svoju kandidaturu, a u ostalih je 8 izbornih kotareva kandidirao druge autonomaše, ali većinom bez ikakvog izgleda u uspjeh. I dalmatinski Srbi postaviše svoje kandidate u nekim kotarima.

Premda je tako hrvatska narodna stranka imala oštru borbu, ipak nije niti za čas klonula. Kad je u oči izbora došao dr Lapenna iz Beča u Zadar, pozdravio ga je „Narodni List" ovim riječima: „I ovog puta vidimo na čelu protivnika po zadarskim plokatama visoko položenu ali zlokobnu osobu, koja je odavna ostavila crnu uspomenu kod našega naroda." Hrvati su protiv Lapenne u kuriji veleporeznika kandidirali Manfreda kneza Borellija. Borba bijaše veoma žestoka, ali je ipak pobijedio Borelli, za koga je glasovalo 215 veleporeznika, a Lapenna je dobio 198 glasova. To je razljutilo autonomaše u Zadru, te su priredili ulične napadaje na hrvatske istaknute rodoljube. Za uzvrat se opet u drugim gradovima demonstriralo protiv autonomaških prvaka, te su tako po cijeloj Dalmaciji zaredali neredi.

Izbori za carevinsko vijeće, koji su mjeseca lipnja godine 1885. bili provedeni u Dalmaciji, posve su jasno pokazali hrvatski karakter te pokrajine. U svih devet izbornih kotareva pobijediše kandidati narodne stranke. Uz kneza Manfreda Borellija izabrani su naime: dr Miho Klaić, Rafo knez Pucić, Mihovil Pavlinović, dr Gajo Bulat, Đuro conte Vojnović, Ante Šupuk, dr Augustin Masovčić i profesor Lovro Borčić.

Poput prijašnjih zastupnika dalmatinskih i novi su zastupnici stupili u klub grofa Hohenwarta, koji je u carevinskom vijeću činio „središte" parlamentarne desnice. Dalmatinski su Hrvati tom prigodom izjavili, da to čine

„uz pridržanje svoga državopravnoga stanovišta i u nadi, da će klub krepko podupirati njihove opravdane zahtjeve, osobito taj, da što prije budu potvrđeni i da u život stupe zaključci dalmatinskoga sabora glede jezika".

Dalmatinski namjesnik Jovanović, koji se isprvice tako isprsio protiv Hrvata, vladao je godine 1884. i 1885. posve drukčije. On je dapače Hrvatima pomogao, da neke općine otmu iz autonomaških ruku. Tako je primjerice znatno doprinio padu autonomaša u Pagu i Staromgradu. Jovanović je želio, da hrvatska narodna stranka osvoji i gradsku općinu u Zadru. O tom je govorio s hrvatskim prvacima, spreman da im pomogne kod prvih narednih izbora za gradsko zastupstvo. Klaić se ipak pobojao, da Hrvati još nijesu dorasli za borbu s autonomašima zadarskim. On je volio, da se u Zadru godine 1885. otvori prvi razred posebne hrvatske pučke škole, u koji se upisalo jedva 16 učenika.[44] Iste je godine 1885. u Zadru utemeljen Hrvatski Sokol, koji je dobio zadaću, da hrvatske mladiće i muževe ojača i organizira za političku borbu s autonomašima. Kako je namjesniku Jovanoviću 8. prosinca 1885. pala kap,[45] morao se odgoditi lijepi hrvatski san o pohrvaćenju Zadra.

Dalmacija je godine 1885. dobila prvi željeznički spoj s Hercegovinom. Žaljeznička naime pruga Metković—Mostar predana je prometu 13. lipnja 1885.

---

[44] Ova je pučka škola u Zadru godine 1912. imala već preko 500 učenika.

[45] U Zadru je 8. prosinca 1885. od srčane kapi umro feldzeugmajster Stjepan barun Jovanović, namjesnik dalmatinski. On se od rimokatoličkih roditelja rodio 5. siječnja 1828. u Pazarištu. Na talijanskom ratištu g. 1848. i 1849. istaknuo se kao poručnik, a g. 1859. kao satnik krajiški. Jovanović je g. 1866. u Italiji ratovao kao pukovnik i zapovjednik brodske krajiške pukovnije. Za pobune u Krivošijama g. 1869. bio je kao general brigadir ranjen u lijevu nogu, koja mu od onda ostade ukočena. Kralj ga je za to nagradio Leopoldovim redom, koji mu je donio barunsku čast. U Kotoru ostade Jovanović kao vojni zapovjednik do g. 1876. On je g. 1878. s 18. pješačkom divizijom brzo okupirao Hercegovinu, a g. 1881. umirio je drugi ustanak Krivošijaca. Nato postade vojnim zapovjednikom u Zadru i namjesnikom u Dalmaciji. Ostavio je više djece i udovicu, sestru supruge Gavre baruna Rodića. Mrtvo je tijelo blagoslovio zadarski nadbiskup Maupas, te je iz Zadra prevezeno u Gruž, gdje je pokopano.

OD GODINE 1886. DO 1912.

Iza Jovanovićeve smrti bio je 18. prosinca 1885. namjesnikom dalmatinskim general Ljudevit barun Cornaro. Talijanaši ga primiše s velikim nadama, jer je Cornaro bio podrijetlom Talijan, premda rodom iz Olomuca u Moravskoj. Ipak je on bio pravedan čovjek te nije ništa poduzeo protiv Hrvata. Cornaro je već 7. travnja 1886. umro od upale pluća. Na stolici namjesnika dalmatinskoga naslijedio ga je general Blažeković. Kao rođen Hrvat želio je Blažeković, da pohrvati sve državne urede u Dalmaciji.

Tečajem godine 1886. dobila je Dalmacija 2 politička društva: srpsko i talijansko. Oba se društva podupirahu u borbi protiv politike narodne stranke.

Početkom godine 1887. bijahu izbori gradskih zastupnika u Trogiru. Hrvati su prvi put pobijedili Talijane, što je u cijeloj Dalmaciji pozdravljeno s veseljem. Uslijed utoka, što ga protiv rezultata izbornog uložiše trogirski Talijani, moglo je izabrano gradsko vijeće tekar u listopadu godine 1888. pristupiti izboru načelnika. Izabran je Hrvat Špiro vitez Puović, koji je Trogirom uzorno upravljao sve do svoje smrti godine 1901.

U Dalmaciji su godine 1889. obavljeni novi izbori za sabor. Hrvatska je narodna stranka stekla još veću pobjedu nego li godine 1883., jer je dobila 26 mandata, a Srbi i Talijani samo 15. U kuriji vanjskih općina izabrano je 14 Hrvata i 6 Srba; u kuriji gradova i trgovačkih komora 7 Hrvata, 2 Srbina i 2 Talijana, a u kuriji veleporeznika 5 Hrvata, 1 Srbin i 4 Talijana. Hrvatski zastupnici stvoriše Narodni hrvatski klub, koji je proširio program od godine 1875. Prva točka toga programa glasi ovako:

„Narodni hrvatski klub stoji nepomično na stožernom temelju hrvatskoga državnoga prava i cjelokupnosti Hrvatske. Prema tomu teži, da se Dalmacija što skorije sjedini s Hrvatskom i Slavonijom i da se hrvatskoj državi vrate sve stare česti njezine."

U taj Narodni hrvatski klub stupiše i dubrovački narodni zastupnici. Oni su od godine 1883. stajali izvan saborskoga kluba narodne stranke u nadi, da će lakše moći privući dalmatinske Srbe u slogu s Hrvatima; razočarani u svojoj nadi prepustiše vremenu vidanje narodnih rana. U Dubrovniku bijaše više katoličkih, nego li pravoslavnih Srba. Dubrovački Srbi osnovaše g. 1882. časopis „Guštericu', koji se kao posve lokalni list nije mogao održati. No već godine 1885. pokrenuo je Nikša Gradić drugi list pod imenom „Glas Dubrovački". Godine 1890. dobiše Srbi u svoje ruke gradsku općinu u Dubrovniku. U veljači g. 1891. počnu Hrvati u Dubrovniku izdavati tjednik „Crvenu Hrvatsku", koju je uređivao Frano Supilo, a Srbi pokrenu časopis „Dubrovnik", koji su štampali ćirilicom i latinicom. Urednikom lista postade Antun Fabris, koji je u listu branio lošu upravu gradske općine; podjedno je oštro pisao protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Supilo je sebi stekao zasluge, da su Hrvati kod narednih izbora preuzeli gradsku upravu u Dubrovniku.

Međutim je godine 1890. dao ostavku dalmatinski namjesnik Blažeković, jer je uvidio, da se bečka vlada protivi pohrvaćenju ureda u Dalmaciji. Iza Blažekovića postade dalmatinskim namjesnikom general David.

Dalmatinski su Hrvati g. 1890. podigli spomenik hrvatskomu pjesniku Andriji Kačiću, koji se rodio u Bristu kod Makarske. Na otkriće toga spomenika pođe 60 hrvatskih rodoljuba iz Hrvatske i Slavonije. Kako je to bio prvi pohod Hrvata iz sjevernih krajeva u kolijevku hrvatske države, priređen im je 24. kolovoza 1890. svečani doček u Splitu na putu u Makarsku. Dalmatinski su Hrvati taj posjet uzvratili na jesen g. 1891., kada pod vodstvom dra Gaje Bulata dođoše u Zagreb, da posjete izložbu i da prisustvuju otkriću Kačićeva spomenika u Ilici. Ponovo su Hrvati iz Hrvatske i Slavonije pošli u Dalmaciju g. 1893., kada se u Dubrovniku otkrivao Gundulićev spomenik.

Žalibože nije u isto doba moglo doći do sporazuma između Srba i Hrvata u Dalmaciji. To je bilo na korist Talijana, te je u izborima za carevinsko vijeće u ožujku 1891. u kuriji veleporeznika izabran njihov kandidat M. Bonda. Od ostalih 8 mandata pripade 1 Srbima, a 7 Hrvatima.

Mnogi dalmatinski Hrvati nijesu bili sporazumni s time, što hrvatski zastupnici u carevinskom vijeću podupiru ministarstvo grofa Taaffea. Među tima je bio i Juraj Biankini, urednik „Narodnoga Lista". Kada se dr Masovčić odrekao mandata, izabran je Biankini[46] početkom godine 1892. zastupnikom u carevinskom vijeću. Biankini je sastavio državopravnu izjavu, koju je na hrvatskom jeziku

[46] Kod izbora je protiv Biankinija istupio kao protukandidat dr Sava Bjelanović, urednik „Srpskoga Glasa" (tako se od g. 1888. zvao „Srpski List"). Izbor se obavio 4. veljače 1892. u izbornom kotaru, koji su činile seoske općine: Knin, Vrlika, Drniš, Skradin i Šibenik. Pobijedio je Juraj Biankini, jer je dobio 97 glasova, dok su za Bjelanovića glasovala 92 izbornika.

pročitao u parlamentu 19. veljače 1892. On ne htjede niti stupiti u Hohenwartov klub, a u svibnju godine 1892. provede i raskol hrvatskoga narodnoga kluba u saboru dalmatinskom. Iz toga naime kluba istupiše narodni zastupnici: Juraj Biankini, Stjepan Buzolić, Kažimir Ljubić, Sarić, dr Josip Paštrović i Virgil Perić. Oni sastaviše poseban Hrvatski klub, koji je imao ovaj program: 1. Združenje Dalmacije s Hrvatskom na temelju hrvatskoga državnoga prava. 2. Priznanje po zemlji i državljanstvu jedinstvenoga naroda hrvatskog u cijeloj Hrvatskoj. 3. Pravo državnoga hrvatskog jezika u javnim uredima. 4. Spojenje željeznicom Dalmacije s Hrvatskom i obrana njezinih gospodarskih interesa.

Naredne godine 1893. došlo je do sporazuma između Hrvatskoga kluba i mnogobrojnih pravaša, koji se u Dalmaciji skupljahu oko Ive Prodana, urednika „Katoličke Dalmacije" u Zadru i oko mladog odvjetnika dra Ante Trumbića u Splitu. Iz toga sporazuma nastade stranka prava u Dalmaciji. Ta je stranka prvi put zašla u izbore godine 1895., kada se birahu zastupnici za dalmatinski sabor. Od 41 zastupnika dobio tada je hrvatski narodni klub 22, Srbi 10, Talijani 6, a pravaši samo 3.

Mnogi zastupnici carevinskoga vijeća predlagahu, da se uvede opće izborno pravo. Tomu se protivila austrijska vlada. Zato i nadalje ostade biranje po kurijama, samo je uvedena još i peta kurija, u kojoj imaju pravo glasa svi građani bez obzira na porezni cenzus. Uslijed toga bio je ponešto povišen i broj zastupnika u carevinskom vijeću. Tako je i Dalmacija odsada birala 11 mjesto 9 zastupnika.

Prvi put se u Dalmaciji po tome novom izbornom redu za carevinsko vijeće biralo godine 1897. Tom je prigodom hrvatska narodna stranka sklopila izborni sporazum sa srpskom strankom, da spriječi izbor Talijana. Po tome sporazumu osigurala je hrvatska narodna stranka Srbima 2 mandata, koje dobiše dr Baljak i dr Kvekvić. Hrvatski narodnjaci nijesu mimoišli niti pravaše. Zato sklopiše sporazum i s pravašima, te su od preostalih 9 mandata dobili pravaši 3 (Biankini, Perić i dr Trumbić), a narodnjaci 6 (dr Gajo Bulat, Lovro Borčić, dr Pero Klaić, Ante Šupuk, Ante vitez Vuković i prof. Luka Zore). U Zadru je godine 1898. otvorena gimnazija s hrvatskim nastavnim jezikom.

Uslijed opstrukcije čeških zastupnika bilo je carevinsko vijeće već početkom godine 1900. raspušteno. Izbori za carevinsko vijeće obavljeni su u svibnju godine 1900. Dalmatinski Hrvati sklopiše sa Srbima jednaki sporazum

kao godine 1897. Tako su opet birana 2 Srba, 3 pravaša i 6 narodnjaka. S tim sporazumom nijesu ipak bili sporazumni svi pravaši. Manji se dio pravaša odijelio od većine te je pod vodstvom Prodana stvorio čistu stranku prava. Većina dalmatinskih pravaša ostade i nadalje u Hrvatskom političkom društvu, koje se organiziralo u svibnju godine 1900. Ti se pravaši približiše hrvatskim narodnjacima, s kojima su u prosincu godine 1901. sporazumno obavili izbore za dalmatinski sabor. Tom je prigodom izabrano 29 Hrvata, 6 Srba i 6 Talijana. Od hrvatskih je zastupnika bilo 18 narodnjaka, 9 pravaša a 2 od čiste stranke prava.

Dalmatinski je namjesnik David odstupio godine 1902. Naslijedio ga je barun Handel, koji bijaše prvi građanski namjesnik. Svi su dotadašnji namjesnici bili generali, jer podjedno zapovijedahu nad cijelom vojskom u Dalmaciji. Umirovljen je i dvorski savjetnik Alfons Pavić, koji bijaše zamjenik namjesnika. Pavića je naslijedio dvorski savjetnik Niko Nardelli, rodom iz Dubrovnika.

Sabor je dalmatinski godine 1902. primio adresu, u kojoj „svijestan svoje prošlosti i željan bolje budućnosti — narod hrvatski teži za sjedinjenjem". Dalmatinski su Hrvati godine 1903. pošli u Beč, da kod kralja interveniraju protiv Khuenovih nasilja u Hrvatskoj. Kralj ne htjede zastupnike primiti u audijenciju, jer „da se radi o unutarnjim odnošajima druge pole monarhije".

Dalmatincima se namjesnik barun Handel zamjerio time, što je kod upravnih oblasti namještao mnogobrojne Nijemce, naročito propale grofove i barune. Prigodom neke istrage, koju je vodio godine 1904., Handel se tako zaboravio, da je rekao: „Kod Dalmatinaca nema poštene riječi!" To je u cijeloj Dalmaciji izazvalo najveće ogorčenje, koje je najoštrije izbilo 6. listopada 1904., kada se u Zadru sastao dalmatinski sabor. Tada je naime dr Pero Čingrija pročitao izjavu, u kojoj hrvatski zastupnici kažu, da „ne će sudjelovati u saborskom radu dotle, dok bude barun Handel obnašao čast c. kr. namjesnika kraljevina Dalmacije". Čini se, da je Handel to i očekivao, jer je već bio pribavio dekret, kojim raspušta dalmatinski sabor.

Handel je u siječnju godine 1905. imenovan pokrajinskim namjesnikom u Gornjoj Austriji. Uprava je u Dalmaciji povjerena Nardelliju, koji je naredne godine 1906. imenovan i namjesnikom. Nardelli je prvi Dalmatinac na stolici namjesnika dalmatinskog. On je upravljao do godine 1911., kad ga je naslijedio grof Marij Attems.

Narodnjaci i pravaši u Dalmaciji stvoriše 27. travnja 1905. jedinstvenu hrvatsku stranku, koja je u prvu točku svoga programa stavila ove riječi:

„Hrvatska stranka stoji nepomično na stanovištu sjedinjenja kraljevine Dalmacije s kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom na temelju narodnoga i državnoga prava smatrajući to sjedinjenje znamenitim korakom za oživotvorenje vrhovnoga narodnoga cilja, koji teži na to, da se sve zemlje, napučene Hrvatima, slože ustavnim sredstvima u jedno samostalno državno tijelo."

Trumbić je svojim člankom „Dalmacija između Austrije i Ugarske" u „Narodnom Listu" dao pobudu, da je 4. listopada 1905. stvorena „Riječka rezolucija" na Rijeci, gdje se sastadoše hrvatski zastupnici iz Istre i Dalmacije te veći broj opozicijskih zastupnika iz Hrvatske i Slavonije. Slična je i „Zadarska rezolucija", koju su 17. listopada 1905. stvorili predstavnici svih srpskih stranaka iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Nato je 14. studenoga 1905. u Zadru došlo do sporazuma između Hrvata i Srba u Dalmaciji: jedni i drugi obvezuju se, da će „raditi rame uz rame kao jednakopravna braća u narodno-političkim pitanjima, a posebice složnim silama nastojati, da se što prije oživotvori sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom kao glavni preduvjet obezbjeđenju bolje im zajedničke narodne budućnosti".

Riječka je rezolucija donijela u svibnju godine 1906. pobjedu opozicije u Hrvatskoj i Slavoniji. Međutim je carevinsko vijeće konačno sklonilo austrijsku vladu, da ukine izbore po kurijama, pa da se odsada narodni zastupnici za bečki parlamenat biraju po općem izbornom pravu. Dalmatinski su Hrvati pošli u izbore podijeljeni u tri stranke: hrvatsku, pravašku i demokratsku. (Potonju je stranku godine 1905. u Splitu osnovao dr Smodlaka, a službeno se zvala hrvatska pučka napredna stranka.) Hrvati su opet postigli devet mandata, Srbi 2, a Talijan nije biran nijedan. Od Hrvata je izabrano 6 zastupnika hrvatske stranke, poimence: Biankini, dr Dulibić, Frano Ivanišević, dr Ivčević, dr Ante Tresić i Ante vitez Vuković; zatim pravaši: Virgil Perić i don Ivo Prodan, te izvan stranaka don Frano Bulić, koga su pravaši i hrvatska stranka kandidirali u Splitu protiv dra Smodlake. Od Srba su birani dr Baljak i dr Sava Bjeladinović.

U listopadu godine 1908. obavljeni su izbori za dalmatinski sabor, ali još uvijek po starom izbornom redu od godine 1861. Hrvati su dobili 28, Srbi 7, a Talijani 6 mandata. Od hrvatskih narodnih zastupnika pripadao je 21 hrvatskoj stranci, a 7 stranci prava.

Naredne godine 1909. izašla je 26. travnja t. zv. „jezična naredba", koju su izdala sva ministarstva izuzev ministarstva za željeznice i za zemaljsku obranu. Po toj naredbi konačno se hrvatski jezik uvodi kao unutarnji službeni jezik kod svih c. kr. državnih ureda u Dalmaciji. Najviše je zasluga za tu „jezičnu naredbu" stekao Trogiranin dr Vicko Ivčević.

Godine 1910. imala je Dalmacija 435 javnih i 25 privatnih pučkih škola. U svima javnim školama podučavalo se hrvatskim jezikom; samo u jednoj zadarskoj školi bijaše talijanski nastavni jezik. U 13 privatnih pučkih škola podučavalo se hrvatski, u 9 talijanski (to su škole, što ih je u Dalmaciji uzdržavalo talijansko društvo „Lega"), u 2 njemački (muška i ženska vojnička škola u Zadru), a u jednoj utrakvistički (t. j. hrvatski i talijanski). Iste su godine u Dalmaciji postojale 4 muške građanske škole, sve s hrvatskim nastavnim jezikom. Usto bijahu još 3 privatne ženske građanske škole, i to 2 s hrvatskim, a 1 s talijanskim jezikom.

Novi izbori za carevinsko vijeće obavljeni su godine 1911. Opet su dalmatinski Hrvati dobili 9, a Srbi 2 zastupnika. Od Hrvata su izabrana 4 pravaša, 4 člana hrvatske stranke i 1 član hrvatske pučke napredne stranke.

Iza dugog i željnog očekivanja stupila je napokon 1. siječnja 1912. u Dalmaciji na snagu „jezična naredba" od 26. travnja 1909. Uredi su pohrvaćeni, ali toga žalibože ne dočekaše mnogi dalmatinski rodoljubi, koji su najviše radili oko preporoda. Tako je Stjepan Ivićević umro 16. prosinca 1871., Krsto Kulišić godine 1874., Medo knez Pucić 30. lipnja 1882., dr Juraj Pulić 24. svibnja 1883., Niko knez Pucić 13. travnja 1883., Mihovil Pavlinović 18. svibnja 1887., Rafo knez Pucić 5. studenoga 1890., kanonik Josip Mrkica u Šibeniku 30. studenoga 1890., dr Celio-Čega u Kaštel-Staromu 1. prosinca 1892., Stjepan Buzolić 9. lipnja 1894., pop Ivan Danilo 2. srpnja 1895., dr Miho Klaić 3. veljače 1896., Kažimir Ljubić 30. kolovoza 1897., dr Lovro Monti na uskrsni ponedjeljak g. 1898., Rafo Arneri 28. srpnja 1899., dr Gajo Bulat 9. lipnja 1900., Ivan Vranković u prosincu g. 1900., dr Kosta conte Vojnović 20. svibnja 1903., dr Lovro Matić 8. ožujka 1904. i Ante vitez Šupuk 14. svibnja 1904. Njihov je rad bio blagoslovljen, a hrvatski će im narod biti zahvalan do vijeka.

SADRŽAJ